

Tillgängliga natur- och kulturområden

En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer

Naturvårdsverket
Riksantikvarieämbetet
Handisam

RAPPORT 6562 • APRIL 2013

Tillgängliga natur- och kulturområden

En handbok för planering och genomförande av
tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer

Huvudskribenter: Fabian Mebus, Riksantikvarieämbetet
Jenny Lindman, Naturvårdsverket
Camilla Näsström, Naturvårdsverket
Mikael Wahldén, Handisam

Stödsribenter några avsnitt del 2: Kersti Wiberg, Öppen Skärgård
Magnus Mattisson, tillgänglighetskonsult

NATURVÅRDSVERKET
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET
HANDISAM

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00, fax: 010-698 10 99

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

Riksantikvarieämbetet

Tel: 08-5191 8000 Fax: 08-660 7284

E-post: registrator@raa.se

Postadress: Riksantikvarieämbetet, Box 1114, 621 22 Visby

ISBN 978-91-620-6562-1

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2013

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2013

Omslag: Ledstråk längs naturstigen vid Drottningholm (Foto: Statens fastighetsverk)

Plattform invid hållristningar vid Ulvudden (Foto: Länsstyrelsen Värmland)

Taktil karta vid Kulturum Ratan (Foto: Petter Engman, Västerbottens museum)

Vevbar mp3-spelare i Hamra nationalpark (Foto: Tomas Ärlemo)

Förord

Samhället och vårt gemensamma natur- och kulturarv ska vara tillgängligt för alla. Tillgänglighet handlar om att vi alla, barn, ungdomar, vuxna eller gamla, ska ges möjligheten att vara delaktiga. Människor med tillfälliga eller varaktiga funktionsnedsättningar är en del av samhället som fortfarande ofta stöter på onödigt många hinder och bristande tillgänglighet. Så behöver och får det inte vara.

Skyddade natur- och kulturmiljöer är en värdefull del av det svenska landskapet och är en resurs för samhället. Det finns en tydlig politisk ambition att skyddade områden ska vara tillgängliga för friluftslivet och komma allmänheten till del. De senaste åren har många framgångsrika åtgärder gjorts för att förbättra tillgängligheten i skyddade natur- och kulturmiljöer även för personer med funktionsnedsättning. Men fortfarande kan mer göras.

Denna handbok är indelad i två delar; del 1 beskriver samhällets ambition och ger förslag på hur man kan planera arbetet, del 2 fokuserar på praktiskt genomförande av åtgärder för ökad tillgänglighet. Målet är att handboken ska vara stödjande, aktuell och ge en samlad bild av arbetet med tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning i natur- och kulturlandskapet. Den ska också fungera som ett praktiskt verktyg för genomförande av olika tillgänglighetsåtgärder. Handboken ska förmedla kunskap om tillgänglighet i en anda där insatser för ökad tillgänglighet ses som en ständigt pågående positiv process som ytterst handlar om demokrati och mänskliga rättigheter.

Foto: Camilla Näsström

Vår ambition är att tillgänglighetsarbetet ska bli en naturlig del av all förvaltning av skyddade natur- och kulturmiljöer. Trots att det inte går att tillgängliggöra alla skyddade områden så att de möter alla människors behov vill vi visa att det utifrån platsernas förutsättningar alltid går att göra dem mer tillgängliga. Därmed gör vi det möjligt

för fler att ta del av Sveriges fantastiska natur- och kulturarv. Vår förhoppning är att handboken ska inspirera till ett fortsatt aktivt och kreativt tillgänglighetsarbete.

Stockholm i april 2013

Naturvårdsverket

Maria Ågren
Generaldirektör

Riksantikvarieämbetet

Lars Amréus
Riksantikvarie

Handisam

Carl Älfvåg
Generaldirektör

Innehåll

1	SAMMANFATTNING	9
2	SUMMARY	11
3	INLEDNING	13
DEL 1 PLANERING, SAMVERKAN OCH LAGSTIFTNING		15
4	UPPDRAG: ÖKAD TILLGÄNGLIGHET	16
4.1	Politisk styrning	16
4.2	Statliga myndigheters roll	17
4.3	Natur- och kulturområden	17
4.4	En del i arbetet mot diskriminering	18
5	OM TILLGÄNGLIGHET	19
5.1	Funktionsnedsättning – vanligt i samhället	19
5.2	Olika typer av funktionsnedsättning	20
5.3	Identifiera och ta bort funktionshinder	25
5.4	Generella åtgärder i första hand	26
5.5	Information, råd och stöd	26
6	TILLGÄNGLIGHET I SKYDDADE NATUR- OCH KULTUROMRÅDEN	27
6.1	Fördel för natur- och kulturmiljövården	27
6.2	Detta krävs	28
6.3	Information ger besökaren möjligheter	28
6.4	En grundläggande nivå	29
6.5	Högre grad av tillgänglighet	30
6.6	Arbeta utifrån skälighetsprincipen	30
6.7	En fortlöpande process	31
6.8	Finansiering av tillgänglighet	31
6.9	Tillgänglighet från grunden – checklista	33
7	PLANERING OCH PRIORITERING	35
7.1	Samråd med funktionshindersorganisationer	35
7.2	Kännedom om området och besökaren	36
7.3	Övergripande tillgänglighetsplan	37
7.4	Modell för ett stegvist arbetssätt	38
7.5	Utvärdering och underhåll	44
7.6	Tillgänglighet i skötselplaner	45
7.7	Zonering	46
7.8	Checklista för planering	47
8	AVVÄGNINGAR	48
8.1	Avvägningar mellan olika värden	48
8.2	En del av syftet med områdesskyddet	49
8.3	Åtgärd i strid med syftet?	49
8.4	Ett lösningsorienterat arbetssätt	50

8.5	Grundläggande principer	50
8.6	Tillgänglighet och upplevelsevärden	53
8.7	Checklista för avvägningar	56
9	LAGSTIFTNING	57
9.1	Prövning av en åtgärd som berörs av flera bestämmelser	57
9.2	Kulturminneslagen	58
9.3	Miljöbalken	59
9.4	Plan- och bygglagen/bygglagstiftning	62
9.5	Skadeståndslagen	67
9.6	Checklista lagstiftning	69
	DEL 2 UTFORMNING, MÅTT OCH FUNKTION	71
10	LÄSANVISNINGAR DEL 2	72
11	INFORMATION	74
11.1	Varumärket Sveriges nationalparker	74
11.2	Entréer	75
11.3	Tillgängliga texter och bilder	76
11.3.1	Språk	76
11.3.2	Lättläst svenska	77
11.3.1	Textflöde	77
11.3.2	Typsnitt	77
11.3.3	Teckenstorlek	78
11.3.4	Radavstånd	78
11.3.5	Radlängd	78
11.3.6	Kontrast och färger	78
11.3.7	Bilder	79
11.3.8	Storstil	79
11.4	Trycksaker	79
11.4.1	Formgivning och disposition	79
11.4.2	Punktskrift i trycksaker	80
11.5	Skyltar	80
11.5.1	Placering och läsavstånd	83
11.5.2	Text på skyltar	85
11.5.3	Taktila skyltar	86
11.5.4	Modeller och taktila kartor	87
11.6	Övrig information	90
11.6.1	Symboler	90
11.6.2	Natur-, kultur- och upplevelsestigar	91
11.6.3	Guidning och programverksamhet	92
11.7	Digitala medier	95
11.7.1	Webbplatser	95
11.7.2	Sociala medier	96
11.7.3	Inläsning	97
11.7.4	Natur- och kulturvägledning via mobiltelefoner	97
11.7.5	Filmat teckenspråk	98

11.7.6	Mp3-ljudinformation	98
11.7.7	Film	98
11.7.8	Virtuella besök	99
11.7.9	Digitala kartor	99
12	FRAMKOMLIGHET	100
12.1	Orientering och ledstråk	100
12.2	Stigar och leder	101
12.2.1	Hårdgjorda stigar	102
12.2.2	Däckspänger	105
12.2.3	Ramper	107
12.3	Broar	111
12.4	Trappor	113
12.5	Stättor och stängselövergångar	114
12.6	Grindar och stängselgenomgångar	115
12.7	Skyddsräcken och ledstänger	119
12.8	Kontraster och markeringar	122
12.9	Hjälpmedel	124
13	ANLÄGGNINGAR OCH SERVICEBYGGNADER	126
13.1	Parkering	126
13.2	Toaletter och dass	128
13.3	Bänkar och sittplatser	133
13.4	Rastbord	134
13.5	Eldstäder	136
13.6	Regn- och vindskydd	138
13.7	Fågel- och utsiktstorn	140
13.7.1	Utsiktsplatser/däck	143
13.7.2	Gömslen	145
13.8	Sopor/sortering	146
13.9	Naturbad och strand	147
13.10	Bryggor	148
13.10.1	Båtbryggor	148
13.10.2	Fiskebrygga	150
13.10.3	Badbrygga	150
14	GODA EXEMPEL	152
14.1	Hamra nationalpark, Gävleborgs län	152
14.2	Kulturreseptatet Sommaro, Örebro län	156
14.3	Smitingen Härnöklubbs naturreservat, Västernorrlands län	157
14.4	Naturreservatet Hornborgasjön, Västra Götalands län	159
14.5	Björnö naturreservat, Stockholms län	161
15	FÖR VIDARE LÄSNING	164
16	REFERENSLISTA	170
17	KONTAKTER	175

1 Sammanfattning

Det finns en tydlig politisk vilja att samhället ska bli mer tillgängligt för alla. Det gäller även skyddade natur- och kulturmiljöer. Länsstyrelser och andra statliga myndigheter och i förlängningen hela det offentliga Sverige har ett särskilt ansvar för att det blir så. Skyddade områden ska kunna besökas av fler. Ökad tillgänglighet kan bidra till måluppfyllelse inom både folkhälso-, friluft-, funktionshinders, integrations- och kulturpolitiken. När fler får tillgång till information om och kan uppleva skyddade områden finns det också goda chanser att förståelsen, kunskapen och respekten för vårt gemensamma natur- och kulturarv ökar.

Enligt Folkhälsoinstitutet har var femte invånare en bestående funktionsnedsättning. Tillgänglighetsåtgärder kan vara oumbärliga för den enskilda individen, men gynnar i praktiken många fler. En tumregel är att det som är nödvändigt för 10 procent är underlättande för 40 procent och bekvämt för 100 procent.

Regeringen skriver att natur- och kulturmiljöer är till för alla. Så många skyddade områden som möjligt bör därför uppnå en grundläggande nivå av tillgänglighet. Alla skyddade natur- och kulturmiljöer kan och ska inte göras tillgängliga för alla besökare, men ett område kan alltid göras tillgängligt för fler besökare. Denna handbok har tagits fram för att underlätta utvecklingen i en sådan riktning.

Handboken fokuserar på natur- och kulturlandskapet i skyddade områden. Men metoder och avvägningar kan till stor del användas även utanför skyddade områden, till exempel i friluftslivsområden och tätortsnära grönområden. Dess innehåll är inte bindande för förvaltare av skyddade områden, men bör följas vid åtgärder som genomförs på Naturvårdsverkets fastigheter och vid åtgärder som bekostas med statliga medel.

Tillgänglighet i skyddade områden handlar inte om att skapa en färdig produkt. Arbetet med tillgänglighet bör istället ses som en fortlöpande förbättringsprocess. I handboken presenteras därför en modell för ett systematiskt och stegvist arbetssätt. Här beskrivs hur man kan gå tillväga i prioriteringen mellan olika skyddade områden, hur ett område kan kartläggas med avseende på tillgänglighet, hur målbilden kan tas fram och hur åtgärderna kan genomföras. Utvärdering, uppföljning och underhåll betonas. Handboken tar vidare upp avvägningar och diskuterar vad man bör tänka på för att undvika att tillgänglighetsarbetet kolliderar med bevarandet av andra värden. Den redogör också för den lagstiftning som påverkar och styr åtgärder inom olika typer av skyddade områden. Hit hör bland annat plan- och bygglagens regler om hänsyn till personer med funktionsnedsättning. Samråd med organisationer för personer med funktionsnedsättning är en röd tråd i arbetet med planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder.

I handbokens andra del ges konkret vägledning och praktiska lösningar för ökad tillgänglighet. Åtgärderna spänner över allt från information till framkomlighet, det gäller att ”tänka tillgänglighet” hela vägen. Att informera

om Sveriges natur- och kulturarv och att presentera informationen på ett tillgängligt sätt är något av det mest centrala i ett tillgänglighetsperspektiv. För många människor med funktionsnedsättning är det nödvändigt att i detalj kunna planera sitt besök i förväg.

Att göra informationen tillgänglig betyder att göra det möjligt för alla, inklusive personer med funktionsnedsättning, att ta del av information via exempelvis tryckta medier, skyltar, telefon, webb och film. Natur-, kultur- och upplevelsestigar samt guidning och programverksamhet är effektiva instrument för att öka tillgängligheten i skyddade områden och kan utformas så att de också fungerar för exempelvis barn och personer med nedsatt syn- eller rörelseförmåga. I handboken diskuteras möjligheten att göra information och naturupplevelser tillgängliga för fler via digitala informationskanaler. Nya grepp lyfts fram, exempel är natur- och kulturvägledning via mobiltelefoner, användning av QR-koder, audiell information i mp3-format, film på teckenspråk via mobiltelefoner och virtuella besök.

Framkomlighet handlar till stor del om att kringgå naturliga fysiska hinder såsom mjuka eller fuktiga underlag, trånga passager, nivåskillnader och branta lutningar och att utforma olika anläggningar som till exempel stigar, ramper, broar och grindar på rätt sätt. Handboken ger konkreta råd om hur dessa anläggningar kan byggas för bland annat personer med nedsatt syn liksom för att passa personer med nedsatt rörelseförmåga. Utformning av parkering, bänkar, rastplatser liksom grillplatser med mera belyses. Och hur gör man egentligen när man vill bygga ett tillgängligt utsiktstorn?

Handboken slår fast att tillgänglighetsåtgärder inte alltid behöver vara påkostade. I många fall kan enkla åtgärder som att jämna ut stigar göra stor skillnad för många besökare som annars har svårt att ta sig ut i natur- och kulturlandskapet. I handboken ges exempel på områden där man har gjort mer omfattande åtgärder. Dessa kan tjäna som goda exempel, ge inspiration och i vissa fall också förmedla lärdomar om hur en åtgärd kan utföras för maximal tillgänglighet.

2 Summary

There is a clear political will for society to be more accessible for everyone. This also includes protected natural environments and cultural landscapes. County administrative boards and other governmental agencies, and by extension the entire public sector in Sweden, have a special responsibility for ensuring that this is put into practice. More people are to be able to visit protected areas. Increased accessibility can contribute to the achievement of policy goals in the areas of public health, recreation, disability, integration and culture. When more people have access to information about protected areas and can experience them, there is a good chance that there will be an increased understanding of, knowledge about and respect for our common natural and cultural heritage.

According to the Swedish National Institute of Public Health, one in five residents has a permanent functional impairment. Accessibility measures can be essential for the individual, and also in practice benefit far more people than this. A rule of thumb is that a measure that is essential for 10 percent facilitates access for 40 percent and is convenient for 100 percent.

The government writes that nature and Sweden's protected areas are there for everyone. As many protected areas as possible should thus fulfil a basic level of accessibility. Not all protected natural environments and cultural landscapes can or must be made accessible for every visitor, but an area can always be made accessible to more visitors. This handbook has been developed to help in this undertaking.

The handbook focuses on natural and cultural landscapes in protected areas. However, the methods and considerations can be used to a considerable extent outside of protected areas as well, such as in recreational areas and in green areas close to urban centres. The contents of this handbook are not binding for the managers of protected areas, but they should be followed in carrying out measures on the properties of the Swedish Environmental Protection Agency and in carrying out measures that are paid for by public funds.

Accessibility to protected areas is not a matter of creating a finished product. The work to increase accessibility should instead be seen as an on-going process of improvement. The handbook thus presents a model for a systematic and gradual approach. It describes how to set about the task of assigning priorities to different protected areas, how an area can be characterised with respect to accessibility, how a target vision can be developed, and how the measures could be carried out. Emphasis is given to assessment, monitoring and maintenance. The handbook also deals with the different interests that should be kept in mind and discusses what should be considered in order to ensure that the work of improving accessibility does not come into conflict with the conservation of other values. It also presents the regulations that affect and apply in different types of protected areas. This includes the regulations of the Planning and Building Act regarding persons with a func-

tional impairment. Consultation with organisations representing persons with impairments, including children with impairments, is an important theme in the work of planning and implementing accessibility measures.

The second part of the handbook provides concrete guidance and practical solutions for improving accessibility. The measures cover the whole range from information to access; it is important to “think accessibility” throughout the entire process. Informing about Sweden’s natural and cultural heritage and presenting this information in an accessible manner is one of the most important tasks from an accessibility perspective. It is important for many persons with impairments to be able to plan their visit in advance in detail.

Making information accessible entails making it possible for everyone, including persons with impairments, to be able to receive this information, for example via printed media, posters, the telephone, the Internet and film. Nature, culture and experience trails, as well as guided tours and programme activities, are effective ways in which to increase accessibility in protected areas and these can be designed so that they also work for, for example, children and persons with impaired sight or mobility. The handbook discusses the opportunity to make information and nature experiences accessible for more people via digital information channels. New concepts are highlighted, for example, nature and cultural guided tours via mobile telephones, using QR codes, audio information in an mp3 format, films in sign language via mobile telephones, virtual visits, etc.

Accessibility is to a large extent a matter of getting around natural physical obstacles, such as soft or wet ground, narrow passages, differences in levels and steep slopes, and designing different facilities, such as trails, ramps, bridges and gates, in the right way. The handbook provides concrete advice about how these facilities can be constructed to be suitable for, among others, persons with impaired vision and persons with reduced mobility. The design of car parks, benches, resting places, fireplace sites, etc., are considered. And how do you set about, in practice, building an accessible observation tower?

The handbook points out that accessibility measures do not always have to be expensive. In many cases, simple measures, such as evening out trails, can make a large difference for many visitors who otherwise would have difficulty in exploring natural and cultural landscapes. The handbook provides examples of areas in which more extensive measures have been carried out. These can act as good examples, offer inspiration and in some cases also convey lessons about how a measure can be designed to achieve maximum accessibility.

3 Inledning

Denna handbok riktar sig till personer som arbetar med bildande av områdeskydd samt med förvaltning av skyddade områden. Handboken ska vara ett stöd i arbetet vid länsstyrelser och på andra organisationer som förvaltar skyddade områden, till exempel olika naturvårdsstiftelser. Den bör också kunna komma till användning i kommunernas motsvarande verksamheter. Handbokens del 2 riktar sig till alla som planerar, informerar om, upphandlar och genomför olika typer av tillgänglighetsåtgärder i skyddade områden. Handbokens innehåll är inte bindande för förvaltare av skyddade områden, men bör följas vid åtgärder som genomförs på Naturvårdsverkets fastigheter och vid åtgärder som bekostas med statliga medel. I övrigt utgör handbokens innehåll en rekommendation och representerar Riksantikvarieämbetets och Naturvårdsverkets uppfattning om hur man kan och bör arbeta för ökad tillgänglighet.

Skyddade områden

Handboken beskriver olika insatser för ökad tillgänglighet utomhus i skyddade områden. Med skyddade områden avses i första hand kulturresevat, naturresevat och nationalparker och mycket av handbokens innehåll, till exempel gällande planering, prioritering och lagstiftning, tar sin utgångspunkt i dessa tre skyddsformer. Inom kulturmiljövården används ofta begreppet skyddad miljö istället för område och begreppen bör ses som synonymer i denna handbok.

Det finns även andra skyddade områden, till exempel Natura 2000 områden, naturminnen, fornlämningsområden samt byggnadsminnen. I många av dessa områden används statliga medel för skötsel och förvaltning på liknande sätt som i kulturresevat, naturresevat och nationalparker varför merparten av innehållet i denna handbok är tillämpligt även för dessa skyddsformer. Handboken bedöms dessutom i stor utsträckning kunna användas i natur- och kulturlandskapet utanför skyddade områden, till exempel i friluftslivsområden och tätortsnära grönområden.

Kyrkotomter och begravningsplatser är skyddade enligt kulturminneslagen och kan därför räknas till skyddade utomhusmiljöer. Eftersom de till sin karaktär i huvudsak kan likställas med grönområden i bebyggd miljö tas de inte upp i denna handbok.

Tillgänglighet i bebyggd miljö

Handboken tar inte upp specifika frågor som rör tillgänglighet inne i och i direkt anslutning till byggnader, som exempelvis naturum och befintliga byggnader i kulturresevat. Tillgänglighetsarbetet i byggnader och bebyggda miljöer beskrivs i annan litteratur.¹ Insatser för ökad tillgänglighet i tätortsnära grönområden

¹ Se till exempel *Tillgänglighet och kulturarv* (Statens Fastighetsverk 2006), *Bygg ikapp* (Elisabet Svensson 2012), *Enklare utan hinder* (Boverket 2005), *Varsam tillgänglighet* (Elena Siré 2001) och *Riv Hindren* (Handisam 2012).

beskrivs i bland annat *Grönområden för alla*.² Dessutom har man på olika håll i landet genomfört åtgärder och projekt för att förbättra tillgängligheten i och i anslutning till byggnader, vilka kan tjäna som inspiration och kunskapskälla för arbetet i utomhusmiljö. Ett sådant exempel är projektet *Värdig Entré*.³ Att handboken inte tar upp byggnader innebär dock inte att den inte är tillämpbar i miljöer där det finns byggnader och anläggningar, till exempel många kulturreservat. Tvärtom är de mer principiella delarna av handboken giltiga för tillgänglighetsarbetet även i bebyggda miljöer och inomhus.

Vad avses med tillgänglighet?

Tillgänglighet är ett brett begrepp. Den här handboken fokuserar på tillgänglighet och användbarhet för människor med olika typer av funktionsnedsättningar. I ett bredare perspektiv handlar tillgänglighet om att information, produkter och miljöer ska vara tillgängliga för alla. Det innebär att en person med nedsatt funktionsförmåga ska kunna komma åt, hitta, nå, förflytta sig, ta sig ifrån, använda och förstå information, produkter och miljöer, med eller utan stöd av hjälpmedel. I denna handbok avses med tillgänglighet framförallt fysisk utformning, kunskapsförmedling, inhämtande av kunskap samt information. Alla besökare ska med andra ord känna till skyddade områden, kunna ta sig dit och röra sig i dem samt kunna förstå och uppleva områdenas innehåll och värden.

Vanliga frågor om tillgänglighet

Handboken försöker besvara många av de frågor som ofta ställs om tillgänglighetsåtgärder: Varför ska vi överhuvudtaget arbeta med tillgänglighet i skyddade områden? Ska alla skyddade områden vara tillgängliga? Kan man tillgängliggöra ett område för alla eller enbart för särskilda grupper? Blir man någonsin klar med sitt tillgänglighetsarbete och hur mycket får tillgängligheten kosta? En del av frågorna kan förses med tydliga svar. Andra besvaras bäst genom att ge underlag för hur man bör resonera i det enskilda fallet.

² Statens Folkhälsoinstitut, 2009

³ www.vardigentre.se

DEL 1

PLANERING, SAMVERKAN OCH LAGSTIFTNING

4 Uppdrag: ökad tillgänglighet

Detta kapitel beskriver den politiska viljan att verka för ökad tillgänglighet i samhället och specifikt i skyddade områden såsom den formulerats i ett urval av propositioner, skrivelser och förordningar. Den tar också upp statliga myndigheters roll.

4.1 Politisk styrning

Det kanske allra viktigaste politiska dokumentet som styr funktionshinderspolitiken⁴ är FN:s Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.⁵ Den antogs av FN:s generalförsamling 2006 och har därefter undertecknats och ratificerats av bland annat Sverige och EU. Ratifikationen innebär att Sverige är juridiskt bunden att genomföra konventionens artiklar. Konventionen är inte lag, men den utgör ett riktmärke för hur regelverket i Sverige kan komma att förändras framöver. Ett exempel på en rättighetsartikel som redan börjat få effekt är artikel 9 som handlar om tillgänglighet. Artikeln har bidragit till att det pågår en politisk process i Sverige som kan komma att leda till en skärpning av diskrimineringslagen i syfte att åstadkomma ett bättre skydd för personer med funktionsnedsättning.

År 2000 tog riksdagen beslut om en ny handlingsplan för funktionshinderspolitiken: *Från patient till medborgare*.⁶ Titeln markerar tydligt att det traditionella vårdperspektivet nu ska ersättas av en politik som handlar om att påskynda utvecklingen mot ett samhälle där alla, oavsett funktionsförmåga, kan delta på jämlika villkor. Planen gällde till och med 2010 och ersattes därefter av regeringens strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016.⁷ Strategin är baserad på Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och bygger i stort på den tidigare handlingsplanen, men är mer fokuserad på genomförande och uppföljning av ett antal preciserade delmål inom i stort sett alla samhällsområden. Vidare har ett 20-tal myndigheter pekats ut som särskilt viktiga inom funktionshinderspolitiken. Dessa så kallade strategiska myndigheter representerar de flesta politikområden och samtliga har av regeringen fått delmål som regelbundet ska avrapporteras. Exempel på strategiska myndigheter är Riksantikvarieämbetet, Kulturrådet och Boverket.

⁴ Funktionshinderspolitik är det officiella namnet för det politikområde som tidigare kallats handikappspolitik.

⁵ *Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Regeringens proposition 2008/09:28. *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Departementsserie DS 2008:23.

⁶ *Från patient till medborgare*. Proposition 1999/2000:79.

⁷ *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Promemoria S2012.028.

4.2 Statliga myndigheters roll

I handlingsplanen *Från patient till medborgare* gavs statliga myndigheter ett särskilt ansvar för genomförande av funktionshinderspolitiken. Myndigheterna fick också rollen att fungera som föredöme för andra aktörer i samhället. Detta är reglerat i en särskild förordning.⁸ I denna står bland annat att statliga myndigheter ska verka för att deras lokaler, verksamhet och information är tillgängliga för personer med funktionsnedsättning. Här anges också att myndigheterna i arbetet med att förbättra tillgängligheten ska genomföra inventeringar och ta fram handlingsplaner. Förordningen omfattar samtliga statliga myndigheter, bland annat länsstyrelserna, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet, och berör självfallet också arbetet med bildande och förvaltning av skyddade miljöer. Länsstyrelserna har även andra viktiga uppgifter i sammanhanget. De ska till exempel ge tillsynsvägledning till kommunerna, bland annat med avseende på arbetet enligt bestämmelserna om enkelt avhjälpna hinder i plan- och bygglagen (PBL).⁹

4.3 Natur- och kulturområden

Tillgängligheten kan förbättras i friluftslivsområden, i kulturmiljöer och skyddade områden, såväl statliga som kommunala. Särskilt besöksintressanta områden som nationalparker samt tätortsnära områden bör prioriteras.¹⁰ Det är inget nytt att skyddade natur- och kulturmiljöer på ett eller annat sätt ska tillgängliggöras. I regeringens skrivelse *En samlad naturvårdspolitik*¹¹ från 2001 anges att skyddade områden ska vara tillgängliga och att naturen är en tillgång för alla människor. Även inom kulturområdet har tillgänglighet länge varit en viktig fråga. Regeringen betonar att tillgängliggörande av kulturarvet är en angelägen fråga på nationell nivå och ser, inte minst på grund av den tekniska utvecklingen, stora möjligheter att öka tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning.¹² Regeringen framhåller vidare i sin funktionshinderspolitik att personer med funktionsnedsättning är en särskilt viktig målgrupp inom målområdet ”Ökad fysisk aktivitet”. Regeringen förtydligar detta ytterligare i sin proposition *Hållbart skydd av naturområden*¹³ och skriver här uttryckligen att tillgängligheten i skyddade områden ska förbättras. Skyddade områden ska kunna besökas av fler medborgare. Med tillgänglighet för besökare avses att de skyddade områdena ska vara platser där människor

⁸ Förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. SFS 2001:526.

⁹ Föreskrifter och allmänna råd om avhjälpande av enkelt avhjälpna hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser. BFS 2011:13. HIN 2.

¹⁰ Framtidens friluftsliv (Naturen är tillgänglig för alla). Proposition 2009/10:238.

¹¹ En samlad naturvårdspolitik. Regeringens skrivelse 2001/02:173.

¹² Tid för kultur. Proposition 2009/10:3.

¹³ Hållbart skydd av naturområden (Naturen ska vara tillgänglig för alla). Proposition 2008/09:214.

oavsett funktionsförmåga ges möjlighet att vistas, röra på sig och koppla av. Arbetet ska bland annat bidra till måluppfyllelse inom folkhälsopolitiken, funktionshinderspolitiken och integrationspolitiken samt vara en tillgång för barn och ungdomar.

4.4 En del i arbetet mot diskriminering

Tillgänglighetsarbetet bör inte ses som en isolerad företeelse. Tillgänglighet är en del av ett omfattande antidiskrimineringsarbete som strävar efter att ge alla medborgare lika rättigheter och möjligheter. Ett sådant arbete bedrivs redan på bland annat länsstyrelser runt om i landet enligt diskrimineringslagstiftningen.¹⁴ Den som arbetar med tillgänglighetsfrågor bör utöver funktionsförmåga även ha övriga diskrimineringsgrunder i åtanke, till exempel kön, etnisk tillhörighet och ålder.

Denna handbok tar inte i särskild ordning upp frågor som rör dessa övriga diskrimineringsgrunder. Förhoppningsvis leder dock arbetet med tillgänglighet även till positiva effekter inom andra områden som integration och jämställdhet. Tillgänglighetsåtgärder i skyddade miljöer kan till exempel underlätta utomhusvistelsen för den som är född i ett annat land och är ovan att vistas i det svenska kultur- och naturlandskapet och kan också berika barns upplevelse. Med avseende på barnperspektivet är det särskilt viktigt att tänka på att vid planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder ta särskild hänsyn till behov och önskemål hos barn med funktionsnedsättning.

¹⁴ Diskrimineringslag (2008:567)

5 Om tillgänglighet

Detta kapitel ger grundläggande information om tillgänglighet och olika typer av funktionsnedsättningar. Kapitlet redogör för hur hinder kan tas bort och vilka generella principer som bör vägleda arbetet för bättre tillgänglighet. Det beskriver också vart man kan vända sig vid behov av ytterligare information, råd och stöd.

5.1 Funktionsnedsättning – vanligt i samhället

Många av oss har antingen en egen funktionsnedsättning eller känner någon som har det. Det är vanligt att åldrandet innebär funktionsnedsättningar i form av till exempel nedsatt syn eller hörsel. Eftersom antalet äldre blir fler och fler ökar också andelen av befolkningen med funktionsnedsättning. Människor med tillfälliga eller varaktiga funktionsnedsättningar är en naturlig del av samhället och kommer så att förbli.

Många äldre har nedsatt rörelseförmåga. Skuleskogens Nationalpark, Västernorrlands län, är ett exempel på ett skyddat område där personer med exempelvis rullator kan ta en promenad i naturskogen på hårdgjorda stigar. Trälsten längs stigen underlättar även för personer med nedsatt syn. Foto: Camilla Näsström

Det är svårt att exakt ange hur många människor med funktionsnedsättning det finns i Sverige och siffran varierar beroende på hur man gör avgränsningen. Folkhälsoinstitutet anger att ungefär var femte invånare har en bestående funktionsnedsättning. Lågt räknat har ungefär 1,5 miljoner svenskar en bestående funktionsnedsättning.¹⁵ Knappt tio procent av Sveriges befolkning använder dessutom särskilda hjälpmedel kopplade till sin funktionsnedsättning.¹⁶

¹⁵ *De funktionsnedsattas ekonomiska förhållanden*. Departementsserien 2008:78.

¹⁶ Hjälpmedelsinstitutet 2006: *Hjälpmedelverksamheten 2006*. Ytterligare uppgifter hittas också i Hjälpmedelsinstitutets skrift *Statistik om hjälpmedel – en översikt av nationella undersökningar* (2009) och på Hjälpmedelsinstitutets hemsida www.hi.se/statistik samt på Statistiska Centralbyråns hemsida www.scb.se.

5.2 Olika typer av funktionsnedsättning

Nedan beskrivs olika typer av funktionsnedsättning och hur kraven på tillgänglighet kan relateras till dessa. Flera funktionsnedsättningar är relativt vanliga i det svenska samhället.¹⁷ Exempel är:

5.2.1 Nedsatt rörelseförmåga

Antalet personer med nedsatt rörelseförmåga som är 16 år och äldre uppgick år 2006 till cirka 560 000. Med nedsatt rörelseförmåga avses att inte kunna springa en kortare sträcka, stiga på en buss obehindrat eller ta en kortare promenad i någorlunda rask takt. Det betyder till exempel att man kan ha mycket svårt att ta sig över en stätta som finns i många skyddade natur- och kulturområden. Av dessa 560 000 människor har knappt 350 000 så grava nedsättningar att personen behöver hjälp eller hjälpmedel för att förflytta sig. I Sverige beräknas det finnas cirka 130 000 rullstolsanvändare och cirka 250 000 personer som använder rullator.

Tillgänglighet för människor med nedsatt rörelseförmåga innebär främst att det ska vara möjligt att förflytta sig självständigt och säkert. Detta förutsätter att underlaget är jämt och fast och att man kan ta sig fram utan att behöva passera branta lutningar, trappor eller trånga passager. Om marken är snötäckt är det nödvändigt att stigar, toaletter, parkering och andra anläggningar som ska kunna användas är snöröjda. Man ska inte tvingas till långa omvägar. Räcken att hålla i behövs för personer med nedsatt gångförmåga framför allt vid ramper och trappor där dessa inte går att ersätta med andra anordningar. Tillgänglighet innebär också att utrymmen är tillräckligt rymliga för att man ska kunna manövrera med rullstol eller rullator. Det ska till exempel finnas tillräckligt stora och tillgängliga toaletter/dass (se avsnitt 13.2) och rymliga parkeringsplatser (se 13.1). Ett tillgängligt dass är en av de viktigaste förutsättningar för att personer med nedsatt rörelseförmåga ska kunna besöka ett område. I en enkätundersökning som genomförts i Håbo kommun visar det sig att tillgängliga toaletter är lika viktiga som tillgängliga stigar.¹⁸ Anordningar ska utformas och placeras så att de är användbara, till exempel ska höjden på montrar och skyltar vara lämplig för dem som använder rullstol, är kortvuxna eller barn (se 11.5). De som använder rullstol ska kunna sitta vid bord och bänkar tillsammans med andra besökare (se 13.3, 13.4).

5.2.2 Nedsatt syn

Antalet personer med synnedsättning i Sverige som är 16 år och äldre var år 2006 cirka 125 000. Personer med synnedsättning kan inte läsa vanlig text i en dagstidning även om de har glasögon till hjälp. Cirka 23 000 av dessa personer med synnedsättning har grav synskada, det vill säga har ledsyn eller mindre.

¹⁷ Siffror för de vanligaste typerna av funktionsnedsättningar baseras på Hjälpmedelsinstitutets skrift *Hjälpmedelsverksamheten* från 2006 (om inget annat anges). I övrigt baseras detta avsnitt på Handisams bok *Riv Hindren* (2012).

¹⁸ Håbo kommun 2012: *Resultat från undersökningen i projektet Natur för alla i Håbo*.

Tillgänglighet för personer med nedsatt syn innebär att man ska kunna orientera och förflytta sig utan att utsättas för onödiga säkerhetsrisker. Ledstråk som kan följas av den som använder teknikkäpp, vit käpp, samt kontrastmarkeringar är exempel på medel som kan användas för att uppnå detta. Exempelvis en trälist eller en stenrad kan fungera som ett sådant ledstråk i naturen (se avsnitt 12.1).

Information av olika slag måste presenteras på ett tillgängligt sätt (se kapitel 11). Layouten ska ge bästa möjliga läsbarhet och informationen ska finnas i alternativa format. Webbplatser ska vara uppbyggda enligt antagna normer så att de är tillgängliga och kan läsas av med en så kallad skärmläsare. Visuellt förmedling bör kompletteras med förmedling som kan uppfattas med andra sinnen.

5.2.3 Nedsatt hörsel, dövhet och dövblindhet

Nästan en miljon människor från 16 år och äldre har så nedsatt hörsel att de har svårighet att höra ett samtal mellan flera personer. Av dessa har cirka 150 000 så gravt nedsatt hörsel att de inte kan höra vad som sägs i samtal i telefon. Personer som föds döva eller med mycket svårt nedsatt hörselförmåga kallas barndomsdöva och får vanligen svenskt teckenspråk som förstaspråk (modersmål). I skolan lär de sig skriven svenska, men detta är ett andra språk för dem. Tillgänglighet för personer med nedsatt hörsel, döva eller dövblinda innebär att det ska vara möjligt att kommunicera med andra människor och ta del av information. En bra ljudmiljö, tillgång till hörselteknisk utrustning samt visuell information och information på teckenspråk är ofta en förutsättning för god tillgänglighet för människor med nedsatt hörsel eller dövhet. För personer som är dövblinda är taktilt teckenspråk en förutsättning för kommunikation. För att kunna uppnå god tillgänglighet i skyddade miljöer för dövblinda personer krävs ofta någon form av ledsagning eller personlig service på plats.

5.2.4 Nedsatt kognitiv förmåga

Med kognition menas förmågan att minnas, orientera sig i tid och rum, problemlösningsförmåga, numerisk förmåga, språklig förmåga med mera. Personer med nedsatt kognitiv förmåga är en heterogen grupp och det finns inga tillförlitliga uppgifter om antalet personer som berörs. Tillgänglighet kan betyda mycket skilda saker för olika individer. För många människor med nedsatt kognitiv förmåga innebär tillgänglighet i den fysiska miljön att det är möjligt att orientera sig och använda miljön utan att utsättas för onödiga säkerhetsrisker. Anordningar ska utformas så att deras funktion är lätt att förstå och använda. Information av olika slag ska kunna fås i en förenklad form som är tydlig, konkret, kortfattad och entydig, till exempel översatt till lättläst svenska. Informationsskyltar ska vara lättbegripliga, vilket kan åstadkommas genom användning av symboler eller pictogram.¹⁹ I skyddade områden är tydliga kartor, tydligt markerade stigar och avståndsvisare särskilt viktiga för människor med nedsatt kognitiv förmåga (se avsnitt 11.5).

¹⁹ Se till exempel www.pictogram.se

5.2.5 Besvär i andningsorgan, allergier eller överkänslighet

För människor med besvär i andningsorganen och allergier innebär tillgänglighet att det ska vara möjligt att vistas i en miljö utan att drabbas av allergiska reaktioner eller besvär i andningsvägarna. I Sverige är cirka 20 procent av befolkningen, det vill säga cirka 1,9 miljoner människor, pollenallergiker.²⁰ Ungefär 470 000 personer har astma av olika besvärsgrad. I normalfall bör ett besök i skyddade natur- och kulturområden inte vara förbundet med några generella hinder för dessa människor. Människor med pollenallergi brukar själva veta när och var det är lämpligt just för dem att vistas ute i natur- och kulturlandskapet. Om man misstänker att det kan finnas ovanligt mycket allergiframkallande växter i ett område kan det dock vara en god idé att informera om detta.

De flesta pollen som är allergiframkallande sprids via vinden, och vindpollinerande växter måste ha särskilt mycket pollen för att lyckas föröka sig. De allergiframkallande växterna som släpper ifrån sig pollen och finns i Sverige idag är al, alm, björk, bok, ek, sälj, pilar, viden, hassel, ambrosia, groblad och kämpar, gråbo, gräs, syror och skräppor. Sporer som kommer från ormbunkar, mossor, alger och svampar kan också framkalla allergier och astma. Pollenprognoser finns på Naturhistoriska riksmuseets webbplats.

5.2.6 Funktionsstörning i matsmältningskanalen eller inkontinens

Det finns cirka 500 000 människor med urininkontinens. För människor med urininkontinens och liknande typer av funktionsnedsättningar handlar tillgänglighet om att det finns tillgång till lämpligt utformade toaletter/dass. Man kan underlätta vistelsen i skyddade natur- och kulturområden för dessa personer genom att placera ut toaletter eller dass på flera olika platser, till exempel längs en vandringsled och genom att ge tydlig information om var dessa är placerade samt hur långt avståndet är mellan dem. Att besökaren i förväg kan få reda på var dessa faciliteter finns, exempelvis på webben eller på tryckta broschyrer, underlättar planeringen själva besöket.

5.2.7 Psykisk ohälsa

I sina folkhälsorapporter uppskattar Socialstyrelsen att mellan 20 och 40 procent av svenskarna upplever någon form av psykisk ohälsa. I 10–15 procent av fallen krävs behandling. Det finns många olika psykiska sjukdomar, till exempel schizofreni, bipolär sjukdom, depression, olika ångesttillstånd, tvångssyndrom, ätstörningar samt beroendeproblematik. Funktionsnedsättningen kan fås till följd av sjukdom eller hänga samman med medfödda neuropsykiatriska funktionsnedsättningar såsom ADHD, autism, Aspergers och Tourettes syndrom. Psykisk sjukdom kan i vissa fall även leda till nedsatt kognitiv förmåga. Psykiska eller kognitiva funktionsnedsättningar gör att man kan ha svårt att utföra vardagliga aktiviteter. Det kan till exempel handla om svårigheter att planera sin tid och att hantera stress eller sociala relationer.

²⁰ www.alltomallergi.se

För människor med psykisk ohälsa kan förutsättningarna för tillgänglighet variera mycket från individ till individ. Det är på flera sätt önskvärt att fler människor med psykisk ohälsa använder sig av möjligheten att ta sig ut i natur- och kulturmiljön. Bland annat eftersom forskningsstudier visar på ett samband mellan fysisk aktivitet och psykisk hälsa.

5.2.8 Läs- och skrivsvårigheter

Mellan 330 000 och 600 000 personer i Sverige antas ha grava läs- och skrivsvårigheter och betydligt fler har problem av lindrigare art. För människor med läs- och skrivsvårigheter på grund av funktionsnedsättning är det ofta utformningen av informationen som innebär svårigheter. Layouten ska ge bästa möjliga läsbarhet, texten ska vara skriven på lättläst svenska (eller lättlästa andra språk vid översättning) och dess struktur, till exempel användningen av rubriker och uppdelning på stycken, ska underlätta för läsaren (se avsnitt 11.3). Det är också en fördel om information går att få i alternativa format, till exempel genom att ringa upp ett telefonnummer och få informationen uppläst. Utvecklingen av digital informationsteknik går snabbt vilket öppnar för stora möjligheter för tillgänglig information i olika former. Människor med lässvårigheter och med nedsatt syn får stor hjälp om elektronisk information, till exempel information om skyddade områden på olika webbplatser, går att få uppläst med hjälp av en så kallad skärmläsare eller om informationen kan fås i punktskrift.

Dass i kulturresevatet Kvarnstensbrottet i Östra Utsjö, Dalarnas län. Dasset står längs en enkel stig genom resevatet, långt från parkering och tillgängliga gångtyor och det finns därför ingen anledning att dasset uppfyller alla krav på tillgänglighet. Däremot kan dass i naturen öka tillgängligheten för personer med till exempel urininkontinens eller för personer som av olika anledningar har svårt att utföra sina behov i naturen. Om man placerar dass längs stigar bör deras placering utmärkas på kartor och i annat informationsmaterial som finns för området.
Foto: Fabian Mebus

Vid fornlämningsområdet Mala Stenar, Skåne län, där man har gjort särskilda satsningar för att förbättra tillgängligheten, finns en skylt med lättläst text bredvid en skylt med utförlig information. Foto: Bengt A Lundberg

5.2.9 Andra funktionsnedsättningar

Andra typer av funktionsnedsättningar kan leda till krav på utformning av anläggningar och information utöver vad som ovan beskrivits. Vid arbete med särskilda tillgänglighetsåtgärder i skyddade natur- och kulturmiljöer är det viktigt att tänka igenom om åtgärderna kan genomföras och utformas på ett sätt som underlättar även för dessa personer. Exempel är personer med nedsatt röst- och talfunktion som kan ha svårt att kommunicera, personer som är extra känsliga för skador, till exempel orsakade av benskörhet eller blödar-sjuka, eller epilepsi liksom personer som är extra känsliga för kyla och värme.

Vissa personer upplever ökad känslighet för elektromagnetiska fält, även långt under rekommenderade riktvärden. I *Nationell miljöhälsoenkät 2007*²¹ anger 3,2 procent att de är känsliga/överkänsliga eller allergiska mot elektriska och magnetiska fält. Enligt undersökningen uppger 0,4 procent att de har svåra besvär.²² De rapporterar symtom med varierande svårighetsgrad som till exempel trötthet, huvudvärk, yrsel och koncentrationssvårigheter. För människor som upplever känslighet för elektromagnetiska fält innebär tillgänglighet att nivån av elektriska och magnetiska fält är låg. Anordningar bör därför om möjligt inte placeras i anslutning till större kraftledningar, transformatorstationer eller liknande. Även mobilmaster och elstängsel kan

²¹ Den Nationella miljöhälsoenkäten genomförs av Arbets- och miljömedicin vid Stockholms läns landsting i samarbete med Institutet för miljömedicin vid Karolinska Institutet och Statistiska centralbyrån.

²² Socialstyrelsen: *Miljöhälsoenkät 2009*

vara ett hinder för elöverkänsliga. Förekommer det höga nivåer av elektriska och magnetiska fält i ett skyddat område bör man informera om detta. Det är även viktigt för denna grupp att det finns möjlighet att ta del av information i format som inte orsakar svårigheter. Det förutsätter att informationen finns i tryckt form och inte enbart i elektronisk form, vilket också en viktig aspekt för den del av befolkningen som inte använder dator.

5.3 Identifiera och ta bort funktionshinder

Bättre tillgänglighet kräver att man identifierar vad i en verksamhet eller en miljö som hindrar människor med funktionsnedsättning från att delta. Sådana barriärer kallas funktionshinder. Man ska alltså fokusera på dessa funktionshinder eller barriärer som hindrar människor från att delta och inte på eventuella nedsättningar i människors funktionsförmåga. Enkla åtgärder kan ge goda resultat; att ta bort några trädrötter över en stig eller lägga på jämnt och hårt packat grus på en led kan plötsligt öppna möjligheter för besökare att ta sig fram med barnvagn, rullator eller rullstol och kanske också underlätta promenaden för personer med nedsatt syn.

Entrén vid naturreservatet Daggshagen, Gotlands län. Naturreservatet besöks av många äldre och förutsättningar för en hög grad av framkomlighet är goda. Det finns en parkeringsplats i omedelbar anslutning till ängsmarken och stigen fram till bänkborden är jämn och utan höjdskillnader. Stättan utgör dock ett hinder för många besökare med nedsatt rörelseförmåga. Om man byter ut stättan mot en självstängande grind har man på ett enkelt sätt gjort platsen tillgänglig för många fler.
Foto: Daniel Nygren

5.4 Generella åtgärder i första hand

Det vi vanligen benämner ”tillgänglighetsåtgärd”, och som ofta är helt avgörande för att en viss del av befolkningen ska kunna delta och vistas i sociala sammanhang, visar sig ofta underlätta för betydligt fler. I en spansk studie har man kommit fram till att det som är nödvändigt för 10 procent underlättar för 40 procent och är bekvämt för 100 procent.²³

Tillgänglighetsarbetet ska i första hand inriktas på det vi kallar för generella eller universella åtgärder, det vill säga åtgärder som fungerar för alla, oavsett funktionsförmåga. Särlosningar eller speciella anpassningar däremot avser åtgärder som specifikt har gjorts för en begränsad del av befolkningen när generella lösningar visat sig omöjliga att genomföra. En generell åtgärd i en natur- och kulturmiljö kan vara att från början utforma information på ett tillgängligt sätt, Centrum för lättläst brukar hänvisa till en studie som visar att 25 procent av den vuxna befolkningen i Sverige har svårt att ta till sig innehållet i en vanlig tidningsartikel och att lika många inte läser på den nivå som förväntas när man lämnar grundskolan.²⁴ Information bör därför utformas så att den ska kunna förstås av de flesta, det vill säga även människor med läs- och skrivsvårigheter, kognitiv funktionsnedsättning eller nedsatt syn samt av barn och nya svenskar. Att utforma informationen rätt från början minskar risken för att i efterhand behöva komplettera komplicerade texter med lättlästa varianter.

Generella åtgärder, som fungerar för många, minskar stigmatisering och blir i allmänhet dessutom billigare och långsiktigt mer hållbara än så kallade särlosningar. Om det visar sig vara svårt eller omöjligt att komma tillrätta med otillgänglighet genom generella åtgärder får man skapa särlosningar. För många människor har särskilda lösningar och personliga hjälpmedel gjort det möjligt att, i större eller mindre utsträckning, delta i samhällslivet.

5.5 Information, råd och stöd

Det finns idag ett omfattande stöd i form av litteratur, checklistor, filmer och kurser för den som känner osäkerhet inför hur man ska arbeta med tillgänglighet. Vid åtgärder som kräver fysisk planering kan det ibland vara lämpligt att anlita professionell hjälp, till exempel av arkitekter med dokumenterade kunskaper om tillgänglighet, tillgänglighetskonsulter eller andra sakkunniga inom tillgänglighet. Kontaktuppgifter till tillgänglighetskonsulter hittas via Handisams eller via Branschföreningen Svensk Tillgänglighets respektive webbplats (se kapitel 16).

I vissa fall kan man även få hjälp genom olika funktionshindersorganisationer. Hur samråd med dessa kan ske beskrivs i avsnitt 7.1.

²³ www.designforall.org

²⁴ Vanliga frågor om lättläst på www.lattlast.se

6 Tillgänglighet i skyddade natur- och kulturområden

Varför ska vi arbeta med tillgänglighet i skyddade områden? Finns det en basnivå för tillgänglighet som bör uppfyllas i samtliga områden? Ska alla skyddade natur- och kulturmiljöer vara tillgängliga? Kan man tillgängliggöra ett område för alla eller enbart för särskilda grupper? Kan man bli klar med sitt tillgänglighetsarbete i ett visst område eller på en viss plats? Och vad får tillgängligheten kosta? Här diskuteras ett antal grundläggande frågor för ökad tillgänglighet i skyddade områden.

6.1 Fördel för natur- och kulturmiljövården

Ur ett natur- och kulturvårdsperspektiv finns goda skäl att verka för ökad tillgänglighet. När fler människor får tillgång till information om skyddade natur- och kulturmiljöer och ges möjlighet att besöka dem, finns det goda chanser att förståelsen och respekten för natur- och kulturarvet i Sverige ökar. Det kan i sin tur förväntas leda till en ökad acceptans för myndigheternas arbete med natur- och kulturvård, stärka det ideella engagemanget och bidra till fler frivilliga insatser från markägare, entreprenörer etc.

6.1.1 Folkhälsa och andra synergieffekter

Ett framgångsrikt tillgänglighetsarbete vara positivt i flera olika avseenden, till exempel i ett integrations- och barnperspektiv. Ökad tillgänglighet i skyddade områden har också en särskilt tydlig koppling till folkhälsan. Enligt folkhälsostatistik är stillasittande fritid dubbelt så vanligt bland personer med funktionsnedsättning jämfört med övriga befolkningen. Bland personer med funktionsnedsättning är det 19 procent som upplever sin hälsa som dålig jämfört med två procent av övrig befolkning. Samma mönster kan ses när det gäller barn med funktionsnedsättning.²⁵ Ett aktivt tillgänglighetsarbete i skyddade områden som leder till att fler ges möjlighet att vistas i natur- och i kulturmiljöer bidrar till att dessa förhållanden förbättras. Arbetet bidrar också till att uppfylla flera av de mål som arbetas fram inom ramen för regeringens politik för framtidens friluftsliv. Kommunerna har i sitt arbete med tätortsnära natur- och kulturområden särskilt stora möjligheter att verka för en sådan positiv utveckling.

²⁵ www.fhi.se

6.2 Detta krävs

Vad som avgör om ett område eller en plats upplevs som tillgänglig varierar med besökaren. För vissa besökare är det exempelvis helt avgörande att det finns en tillgänglig toalett, andra behöver stigar med ett visst markunderlag medan det för andra besökare krävs en exakt adress till det skyddade området för att kunna bli lämnad och hämtad med färdtjänst.

En viktig utgångspunkt är att inte begränsa sig till enbart de fysiska tillgänglighetsåtgärderna ute i det skyddade området utan att tänka tillgänglighet ”hela vägen”. Tillgänglighet inkluderar möjligheten att:

- känna till att området finns,
- i förväg få detaljerad information om området och vilken service som finns på plats samt hur man hittar ut till området, även med bland annat färdtjänst,
- ta sig ut till området,
- hitta/orientera sig inom området samt att ta sig runt i och uppleva området, gärna under olika årstider,
- kunna ta del av den information som finns om området,
- ta sig från området.

6.3 Information ger besökaren möjligheter

Ett område kan kanske aldrig göras tillgängligt för alla människor, men tillgänglighet kan alltid förbättras, vilket ger möjlighet för fler besökare. Genom att tillhandahålla tillräcklig och aktuell information inför ett besök blir det möjligt för den enskilde besökaren att avgöra om området är tillgängligt just för den. Olika digitala lösningar, till exempel virtuella besök (se avsnitt 11.7.9) kan i detta avseende vara mycket användbara. Det är därför inte alls nödvändigt att beskriva för vem eller vilka grupper man har tillgängliggjort ett område, utan med informationens hjälp ger man besökaren möjlighet att själv avgöra om han eller hon kan ta sig till och fram inom området och ta del av platsens upplevelsevärden.

För vissa människor med funktionsnedsättning kan det vara förbundet med stora ansträngningar att ta sig ut i natur- och kulturlandskapet. Förhandsinformationen kan därför vara helt avgörande för om besöket blir av eller inte. Av denna anledning är det också särskilt viktigt att alltid uppdatera informationen vid tillfälliga fel. Informationen måste göras tillgänglig innan besöket (via Internet, turistbyråer, med mera) men den måste också tillhandahållas vid ankomsten till området (områdets entré, skyltar, parkering eller liknande). Det är viktigt att tänka på hur informationen presenteras. Mer om hur man kan öka tillgängligheten i informations sammanhang beskrivs i kapitel 11.

6.4 En grundläggande nivå

Utgångspunkten är att Sveriges natur- och kulturområden är till för alla ²⁶ och att en grundläggande nivå av tillgänglighet i så många skyddade områden som möjligt bör eftersträvas. Självklart finns det områden där det inte är rimligt att dessa grundläggande krav på tillgänglighet är uppfyllda. Det kan till exempel röra sig om platser som ligger mycket avlägset eller är mycket svårtillgängliga (till exempel vissa våtmarksområden), extremt känsliga områden, områden som bedöms vara helt ointressanta som besöksobjekt för de allra flesta eller områden med besöksförbud. Förutsättningarna är i detta avseende väldigt olika i olika delar av landet. Till exempel kan en betydligt större andel av ett läns skyddade områden betecknas som avlägsna i norra Sverige än i den södra delen av landet.

Det är upp till länsstyrelsen (eller kommunen) att göra en rimlighetsbedömning om ett område inte behöver uppfylla de kriterier som nedan föreslås för att uppnå den grundläggande nivån. Vad som krävs för att nå en grundläggande nivå av tillgänglighet skiljer sig åt från plats till plats, men i de flesta skyddade natur- och kulturmiljöer innebär det följande:

- Information om området, och hur man tar sig dit, finns tillgänglig på Internet och/eller i tryckt form. I informationen lyfter man fram vad som är lättillgängligt i ett område. Till exempel kan det finnas utsiktsplatser som kan nås via befintliga stigar som är jämna och saknar större nivåskillnader.
- Det finns skylt med grundläggande information vid området.²⁷ Skylten bör vara utformad och placerad på ett tillgängligt sätt (se avsnitt 11.5).
- Om hela eller delar av området är tillgängligt för personer med nedsatt rörelseförmåga och om det i övrigt är rimligt utifrån de lokala förutsättningarna, bör minst en parkeringsplats vara ämnad för människor med nedsatt rörelseförmåga. Detta gäller framförallt välbesökta områden och områden med utrymme för större parkeringsplatser.
- Om området endast kan nås med båt, till exempel skärgårdsöar, och området i övrigt är tillgängligt för personer med funktionsnedsättning, bör det finnas en tillgänglig brygga eller tilläggsplats.

Vid nybyggnation eller renovering av anläggningar och anordningar bör man dessutom alltid beakta tillgänglighetsaspekter och utreda om tillgängligheten kan förbättras genom generella utformningar som kan användas av de flesta (se avsnitt 5.4). Att göra ”rätt från början” och att ”passa på” när andra åtgärder ändå ska utföras, brukar vara ekonomiskt fördelaktigt och dessutom ger det ofta de bästa och mest hållbara lösningarna.

²⁶ Mål för friluftspolitiken. Regeringens skrivelse 2012/13:51.

²⁷ För miniminivå avseende vad som bör presenteras, se Naturvårdsverkets handbok *Att skylta skyddad natur* s. 14.

6.5 Högre grad av tillgänglighet

Utöver områden med grundläggande nivå av tillgänglighet bör varje län även ha områden med en mycket högre nivå av tillgänglighet. Vilka områden det kan vara begränsas ofta av naturen och de lokala förutsättningarna på plats, till exempel topografi och vattenförhållandena eller av att särskilda tillgänglighetsåtgärder måste harmoniera med skyddets syfte. Alla områden har alltså inte potential eller är inte lämpliga för en högre grad av tillgänglighet.

I dagsläget är det upp till länsstyrelserna, kommunerna och andra områdes- skyddsförvaltare att bestämma i vilka och i hur många områden och miljöer man vill göra särskilda satsningar för att öka tillgängligheten. Ett rimligt mål är att alla medborgare ska ha möjlighet att besöka och uppleva åtminstone ett representativt urval av skyddade miljöer i sitt län. I detta sammanhang är det viktigt att ta hänsyn till den geografiska spridningen i länet. Det är lämpligt att göra urvalet i samråd med regionala funktionshindersorganisationer.

6.6 Arbeta utifrån skälighetsprincipen

Vid planering av nya tillgänglighetsåtgärder kan det visa sig praktiskt omöjligt eller oskäligt med hänsyn till terrängen och förhållandena i övrigt, att utforma en anläggning så att den i sin helhet kan användas av till exempel människor med nedsatt rörelseförmåga. Man kan exempelvis vilja uppföra ett fågeltorn med flera plattformar där den högsta endast går att nå via trappor. I ett längre system av spänger och stigar, där stora delar är tillgängliga för människor med nedsatt rörelseförmåga, kan man vilja ha delar med brantare partier som gör dem svår- eller otillgängliga för människor som till exempel använder rullstol.

I dessa situationer kan det vara behjälpligt att arbeta utifrån en skälighetsprincip. Tillgänglighetsåtgärder bör i största möjliga mån utföras så att de fungerar för de flesta besökare och det är det vi ska sträva mot. Men tillgänglighetsarbetet ska också vara pragmatiskt. Ibland kan det med avseende på rådande omständigheter vara skäligt att genomföra tillgänglighetsåtgärder i en del av området, men att inte fullt ut genomföra dem i en annan del. Ett exempel:

I ett reservat med ett fint vattendrag och spår av tidigare mänsklig verksamhet i form av rester av vattenkvarnar och fördämningar kan man välja att anlägga tillgängliga spänger och broar med utsiktsplattformar som gör att även personer som använder rullstol kan se och uppleva miljön. I samma reservat kan det också finnas ett gravröse på ett brant berg. Här väljer man att till en relativt låg kostnad bygga en enkel trappa som gör att personer med god rörelseförmåga kan komma upp till fornlämningen. I det aktuella fallet kunde det anses vara oskäligt att bygga en hiss eller en flera kilometer lång ramp, medan en trappa ansågs vara en rimlig lösning för att möjliggöra upplevelsen för åtminstone vissa besökare.

En planerad anläggning kan kanske inte alltid fungera för alla besökare, men det innebär inte automatiskt att den inte ska byggas alls. Anläggningen kan underlätta för merparten eller en del av besökarna. Det är viktigt att man tänkt till innan och kan motivera den aktuella lösningen. För att uppnå det bästa resultatet utifrån platsens förhållanden är det särskilt viktigt att ha en god dialog med funktionshindervisorganisationer och att tillhandahålla god information om anläggningens utformning.

6.7 En fortlöpande process

Tillgänglighet i skyddade natur- och kulturområden handlar inte om att skapa en färdig produkt. Arbetet med tillgänglighet bör istället ses som en fortlöpande förbättringsprocess. Det är viktigt att tillgänglighetsarbetet blir en integrerad del av den ordinarie verksamheten hos myndigheter och organisationer. Även om delmål uppnåtts, till exempel i en tillgänglighetsplan, är det i princip alltid möjligt att förbättra tillgängligheten ytterligare. Detta görs lämpligast genom kontinuerliga utvärderingar och uppföljningar. Hur man planerar sitt tillgänglighetsarbete i skyddade områden beskrivs utförligt i kapitel 7.

Det kan också av till exempel ekonomiska skäl vara svårt att genomföra samtliga önskade åtgärder på en gång och ett stegvist arbetssätt blir då mer rimligt. Ett år fokuseras till exempel en lättillgänglig utformning av informationen. Rätt placering av skyltar i terrängen eller komplettering av texter eller nya texter med lättläst svenska samt kanske QR-koder som länkar till film eller information i annat format, är exempel på möjliga åtgärder. Något år senare byggs spänger som underlättar besök för personer med nedsatt rörelseförmåga. Kanske finns därefter ekonomiska möjligheter att också erbjuda besökaren tillgängliga toaletter/dass. Informationen om hur tillgängligt området är och vilka anläggningar som finns bör dock alltid vara aktuell och behöver därför uppdateras efter hand.

6.8 Finansiering av tillgänglighet

Många åtgärder för att förbättra tillgängligheten kan med god planering ingå i det ordinarie förvaltnings- och skötselarbetet och behöver därför inte medföra särskilda kostnader. Ofta finns möjlighet att med relativt enkla och prisvärda åtgärder möjliggöra eller förenkla besöket för betydligt fler. I följande kapitel tittar vi närmare på finansiering av mer omfattande och kostnadskrävande åtgärder.

6.8.1 Statliga medel

Tillgänglighetsåtgärder i statliga skyddade områden kan i de flesta fall finansieras med statliga medel, i första hand Naturvårdsverkets bidrag för vård och förvaltning (skötselanslaget) och Riksantikvarieämbetets kulturmiljövårds-

anslag (7:2 medel). Tillgänglighetsåtgärder på Naturvårdsverkets fastigheter, som överskrider ett visst belopp samt är värdehöjande för fastigheten, är en investering. Här krävs samråd med Naturvårdsverket och åtgärden bör finnas med i Naturvårdsverkets investeringsplan.²⁸ De statliga medlen är begränsade och ska täcka kostnader för merparten av samtliga natur- och kulturvårdsåtgärder liksom andra skötselinsatser som genomförs i skyddade natur- och kulturområden. I en situation där allt flera skyddade miljöer med stora skötselbehov ska förvaltas med samma eller minskande statliga anslag, uppstår frågan om och hur tillgänglighet kan prioriteras i förhållande till övriga insatser. I dagsläget finns inga tydliga centrala riktlinjer hur de befintliga medlen ska fördelas på olika typer av åtgärder och frågan måste därför avgöras i varje län. Det är rimligt att länen årligen avsätter en viss andel av medlen specifikt för tillgänglighetsåtgärder och att omfattningen, ambitionsnivån och inriktningen i detta arbete i likhet med övriga skötselåtgärder fortlöpande diskuteras och utvärderas.

6.8.2 Bidrag och projektmedel

Det finns flera goda exempel där tillgänglighetsåtgärder har helt eller delvis finansierats genom olika typer av projektmedel. På flera håll har till exempel projektstöd inom Landsbygdsprogrammet (LBU) utnyttjats. Tillgänglighetsåtgärder kan även ingå i projekt som beviljas stöd inom EU:s finansieringsprogram för miljöprojekt (LIFE+). I många områden har tillgängligheten förbättrats inom ramen för statens lokala naturvårdssatsning (LONA). Det är önskvärt att förvaltaren i samråd med andra aktörer tar vara på de olika möjligheter som finns att utnyttja dessa och andra typer av kommunala, statliga eller europeiska stöd och bidrag. Projektmedel är dock oftast tidsbegränsade och täcker därför sällan kostnader för långsiktigt underhåll vilket alltid måste tas i beaktande.

6.8.3 Samfinansiering

Förvaltaren av skyddade natur- och kulturområden bör samordna arbetet inom länsstyrelsen eller sin organisation, men även arbeta tillsammans med berörd kommun, markägare och andra intressenter och aktörer. Samfinansiering bör eftersträvas, gärna både för iordningställande och för det löpande underhållet. Ökad tillgänglighet ger ofta långsiktiga positiva effekter och vinster, till exempel genom bättre folkhälsa, ökande turism eller att kommunen blir mer attraktiv för inflyttning. Dessa effekter kan öka olika aktörers vilja att bidra med finansiering, både för anläggning och för underhåll. Det finns goda exempel där projekt som bidragit till att öka tillgängligheten i skyddade områden har finansierats av flera aktörer, till exempel en kommun, ett regionförbund och den europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling.

²⁸ Naturvårdsverket, 2009: *Genomförande av investeringar på Naturvårdsverkets fastigheter, komplettering av vägledning för förvaltning av Naturvårdsverkets fastigheter.*

6.8.4 Kostnadseffektivitet

Det är av särskilt stor vikt att i alla lägen sträva efter de mest kostnads-effektiva lösningarna. Självklart ska den valda åtgärden genomföras på ett så prisvärt sätt som möjligt utan att göra avkall på nödvändiga kvalitetskrav. Fördyrande material bör endast i undantagsfall väljas om de inte uppenbarligen bidrar till bättre funktionalitet eller behövs för att uppfylla eventuella miljö- eller estetiska krav. Ibland har dyrare material längre livslängd och medför lägre kostnader för underhåll vilket i så fall kan vara ett motiv att välja det dyrare, men i längden mer kostnadseffektiva, alternativet.

Kostnadseffektivitet innebär vidare att medlen i första hand bör läggas på åtgärder som kommer flest människor till del, som är efterfrågade och som i hög grad kommer att nyttjas och är långsiktigt hållbara. Rent konkret betyder detta att man exempelvis särskilt satsar på tätortsnära områden och tänker på geografisk spridning av åtgärderna. Inför genomförande av större och kostnadskrävande åtgärder är det viktigt att införskaffa kunskap om att den planerade åtgärden verkligen är efterfrågad, vilket kan göras genom till exempel intervjuer eller enkäter. En grundläggande förutsättning för att uppnå hög kostnadseffektivitet är noggrann planering, vilket beskrivs mer utförligt i kapitel 7. Tillgänglighetsförbättringar kan ofta planeras in i samband med att andra planerade åtgärder genomförs, även om det ibland innebär att man får vänta något år.

I den långsiktiga planeringen ingår också att vara medveten om kostnader för det löpande underhållet. Om det är mycket osäkert att det kommer att finnas medel för nödvändigt underhåll, kontroll och uppföljning bör man i normalfall åtminstone tills vidare avstå från att genomföra åtgärden.

6.9 Tillgänglighet från grunden – checklista

- Funktionsnedsättningar är vanliga i samhället och det finns många olika typer av funktionsnedsättningar. Nedsatt rörelseförmåga är bara en av dem.
- För att kunna planera ditt tillgänglighetsarbete i skyddade områden och utforma lämpliga åtgärder krävs det att du har grundläggande kunskap om vad de olika typerna av funktionsnedsättningarna innebär.
- Fokusera på vad det är i själva miljön som kan hindra personer med olika typer av funktionsnedsättningar att kunna ta del av miljön.
- Se till att i första hand identifiera och åtgärda sådana hinder i miljön som är lätta att ta bort.
- Arbeta i första hand med att utforma åtgärder så att de fungerar för så många som möjligt istället för att skapa sär lösningar för en specifik del av besökarna till det skyddade området.
- Ta del av den kunskap som finns i form av litteratur och hos olika sakkunniga inom tillgänglighetsområdet, till exempel hos tillgänglighetskonsulter och hos Handisam.

- När du arbetar utifrån ett funktionshindersperspektiv ökar i vanliga fall tillgängligheten för samtliga besökare oavsett funktionsförmåga.
- Begränsa inte ditt tillgänglighetsarbete bara till åtgärder inom själva området. Information om området och hur man tar sig dit är lika viktigt.
- Tala inte om för vem du har gjort tillgänglighetsåtgärder utan informera istället om vilka åtgärder du har gjort och hur området ser ut. Då kan besökaren själv avgöra om området är tillgängligt just för den.
- Många skyddade områden bör på sikt kunna uppnå en grundläggande nivå av tillgänglighet. Välj med omsorg ut de områden där du tänker göra särskilda åtgärder för att skapa en extra hög nivå av tillgänglighet.
- Det är sällan möjligt att på samma gång genomföra alla åtgärder som krävs för att uppnå god tillgänglighet i ett område. Tillgänglighetsarbetet bör istället ses som en fortlöpande process.
- Tänk på den långsiktiga kostnadseffektiviteten och utnyttja olika typer av bidrag och finansieringskällor.

7 Planering och prioritering

Att planera för särskilda tillgänglighetsåtgärder för människor med funktionsnedsättning får lov att ta tid. En noggrann och långsiktig planering och prioritering är viktigt både för att uppnå kostnadseffektivitet och för att säkerställa att åtgärden verkligen blir rätt genomförd. Detta kapitel innehåller riktlinjer för planering av arbete med tillgänglighet i skyddade natur- och kulturområden. Både länsövergripande planering samt planering i ett enskilt område beskrivs.

I kapitlet presenterar vi också ett förslag till en systematisk och stegvist arbetsätt som helt eller delvis kan följas av länsstyrelsen. Modellen beskriver ett tillvägagångssätt vid prioritering mellan olika skyddade natur- och kulturområden, kartläggning av ett valt område med avseende på tillgänglighet, hur en målbild för området kan formuleras och hur själva genomförandet av åtgärderna kan planeras. Modellen tar också upp vad man bör tänka på för att undvika att tillgänglighetsarbetet kolliderar med bevarandet av andra värden.

7.1 Samråd med funktionshindersonsorganisationer

Vanligtvis blir resultatet av arbetet bättre när det görs i samråd med de som i första hand berörs. Genom samråd med funktionshindersonsorganisationer kan myndigheter och förvaltare få hjälp att prioritera områden och insatser. Man kan också avsevärt minska risken att satsa på åtgärder och utformningar som inte är efterfrågade eller fullt ut användbara. På köpet får du marknadsföring för det aktuella området och lägger grunden för en fortsatt konstruktiv dialog.

I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning²⁹ betonas vikten av att nära samråda med och aktivt involvera personer med funktionsnedsättning, däribland barn med funktionsnedsättning, genom de organisationer som företräder dem. Denna skrivning bör länsstyrelsen ta fasta på i arbetet med tillgänglighet i skyddade områden. Samråd med funktionshindersonsorganisationer bör ske både vid planering, vid genomförande av åtgärder och vid utvärdering, det vill säga i hela arbetsprocessen. I likhet med vad som skrivits om tillgänglighetskonsulter i avsnitt 5.5 måste länsstyrelsen ha beredskap att vid behov ersätta organisationernas representanter för insatsen. Ersättningen behöver inte alltid vara i form av lön utan kan i förekommande fall även bestå av ersättning för förlorad arbetsinkomst och reseersättning. Ett inte ovanligt önskemål är att mötena förläggs till kvällstid.

Det finns olika nivåer för hur ett samråd kan se ut. Ett bra stöd går att få i skriften *Europeisk kod för idéburna organisationers medverkan i beslutsprocessen*.³⁰ Här delas samrådet upp i fyra nivåer: information, samråd, dialog

²⁹ Artikel 4 punkt 3

³⁰ www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Swedish_final.pdf

och partnerskap. Tillsammans med funktionshindervisorganisationernas representanter kan ett samtal föras kring vilken av de fyra nivåerna, utifrån hur de beskrivs i skriften, som är mest lämplig att använda.

Det går också bra att kontakta lokala eller regionala funktionshindervisorganisationer. Specialförbund, till exempel SRF (Synskadades Riksförbund), DHR (Förbundet för ett samhälle utan rörelsehinder) eller FUB (Föreningen för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning) är möjliga samrådsparter. Ett annat alternativ är att kontakta en paraplyorganisation, till exempel Handikappförbunden (tidigare HSO) eller Lika Unika. Det finns även ett nyligen etablerat nätverk för unga med funktionsnedsättning; NUFT (Nätverket Unga För Tillgänglighet). Se kapitel 17.

7.2 Kännedom om området och besökaren

Beslutsfattaren, det vill säga en länsstyrelse eller kommun, bör formulera tydliga mål för bevarande av utpekade värden och för tillgängligheten i ett skyddat område och också kunna hantera eventuella konflikter däremellan. För att lyckas med detta krävs god kännedom om både platsens olika värden, men också om besökarna och om deras förväntningar. Länsstyrelsen (eller kommunen) har oftast god kunskap om biologiska, kulturhistoriska och geovetenskapliga värden i ett skyddat område. Däremot finns det sällan systematiskt insamlad kunskap om områdets sociala värden och om besökarnas vanor, förväntningar och önskemål. Därför är det centralt att ta reda på vilka besökarna är och vilka värden de vill kunna uppleva. Detta kan göras genom till exempel intervjuer eller enkäter. Här är det viktigt att inte bara inhämta kunskaper av personer som redan besöker skyddade natur- och kulturområden, utan även sådana som av olika anledningar (ännu) inte gör det. Det kan också finnas anledning att genomföra särskilda enkäter alternativt intervjuer med barn för att vara säkra på att få med deras förväntningar på besöksplatsen. Ett exempel på hur en mer omfattande undersökning med enkäter kan utformas redovisas bland annat av Håbo kommun.³¹ Resultat av undersökningar i andra län kan vara av stort värde. Utan kunskap om besökarna finns det stor risk att prioriteringar och avvägningar görs på felaktiga grunder och att insatserna inte får avsedda effekter.³²

³¹ Håbo kommun 2012: *Resultat från undersökningen i projektet Natur för alla i Håbo*.

³² Mer om besökarundersökningar finns bland annat att läsa i *Besökarundersökningar i naturområden* (Kajala med flera, 2007).

7.3 Övergripande tillgänglighetsplan

Generellt bör det alltid vara möjligt att inom ramen för gällande beslut³³ uppnå en viss grad av tillgänglighet inom ett skyddat område. Detta kan uppnås till exempel genom skyltning, anläggning av enkla parkeringsmöjligheter, enklare spänger etc. Vill man däremot satsa på en högre grad av tillgänglighet i ett antal utvalda miljöer krävs att man har en ordentlig plan för sitt tillgänglighetsarbete. Därför är det viktigt att inledningsvis lyfta blicken från den enskilda platsen och istället titta på länets samtliga skyddade områden.

Processen att skapa en bra förvaltning med god tillgänglighet inom skyddade områden i ett län bör inledas med att skapa en övergripande tillgänglighetsplan för skyddade natur- och kulturområden. En tydligt formulerad målbild för tillgänglighet i skyddade områden bör ligga till grund för planen. Tillgänglighetsplanen förklarar hur urvalet av de områden och miljöer som prioriteras för en hög grad av tillgänglighet gjorts. Här beskrivs på en övergripande nivå hur tillgänglighet ska uppnås inom varje prioriterat område. Varje länsstyrelse avgör hur omfattande och detaljerad planen ska vara. Den bör innehålla åtminstone steg 1 i den nedan beskrivna modellen och kanske också en mer översiktlig beskrivning av steg 2 och 3. Steg 1 kan motsvara en kategorisering/klassindelning efter tillgänglighet/av länets skyddade områden. I tillgänglighetsplanen bör redan skyddade miljöer ingå liksom de områden som man planerar att skydda.

Det är viktigt att länsstyrelsens arbete samordnas med kommunernas och helst även med arbetet i angränsande län så att det gemensamma slutresultatet blir det mest optimala ur besökarperspektiv. Tillgänglighetsplanen bör vidare synkroniseras med andra närliggande planer och planeringsunderlag som tagits fram inom länet, till exempel *Värna-Vårda-Visa programmen*, länsstyrelsernas policy för uppföljning i skyddade områden, eller länens arbete med särskilt besöksintressanta natur- och kulturområden.

Den övergripande tillgänglighetsplanen bör utarbetas i bred samverkan och i dialog med landsting och regionförbund, funktionshindersorganisationer och andra ideella organisationer, till exempel naturvårdsstiftelser. Även aktörer inom till exempel turism och friluftsliv bör inkluderas.

Att ta fram en övergripande tillgänglighetsplan för natur- och kulturmiljöer i länet kan vara en tidskrävande process och bör ses som ett långsiktigt arbete. Detta hindrar dock inte att man under tiden också arbetar med mer avgränsade och konkreta åtgärder för att förbättra tillgängligheten i till exempel redan idag välbesökta skyddade natur- och kulturområden.

³³ Gällande beslut – det vill säga syfte, förvaltningsinriktning, föreskrifter med stöd av MB 7:6 och skötselplan.

7.4 Modell för ett stegvist arbetssätt

Ett stegvist och systematiskt arbete underlättar måluppfyllelsen för tillgänglighet i skyddade områden. Förutsättningar i länen och i varje enskilt skyddat område varierar avsevärt vilket gör det svårt att beskriva ett generellt arbetssätt som skulle kunna användas överallt. Modellen nedan bör ses som ett förslag och ett stöd för arbetet i länen. Den kan användas i sin helhet eller vid behov i valda delar. Inom ramen för modellen är det bra att ha ett barnperspektiv med i alla steg. Modellen består av sex steg:

- 1) Att prioritera mellan och göra ett urval av länets samtliga skyddade miljöer och även planerade nya reservat och nationalparker.
- 2) Att göra en nulägesbeskrivning av de områden där tillgängligheten ska särskilt förbättras och åtgärdas (vilka hinder finns i miljön).
- 3) Att formulera en målbild för tillgängligheten i de prioriterade områdena. Målbilden beskriver:
 - a. vad som ska vara tillgängligt,
 - b. var tillgängligheten ska utvecklas och
 - c. vilka tider på året det ska vara tillgängligt.
- 4) Att välja utformning av tillgänglighetsåtgärder och anläggningar (hur tillgängligheten i varje prioriterat område ska utvecklas genom exempelvis fysisk framkomlighet, anläggningar, skyltar eller andra informationsinsatser).
- 5) Att kartlägga tänkbara risker och motsättningar och hitta möjliga lösningar och kompromisser.
- 6) Att planera för hur åtgärderna och anläggningarna ska testas innan de tas i bruk.

De sex stegen beskrivs i de följande kapitlen. Steg 3–5 måste utföras parallellt och i växelverkan.

7.4.1 Steg 1 – Prioritera bland skyddade områden

Det är svårt att ge detaljerade riktlinjer om hur prioriteringen mellan områden ska göras. Prioriteringen måste föregås av en process där de olika områdena värderas utifrån ett besökarperspektiv. Kommunikationer/infrastruktur, besöksstryck/antal, avstånd till närmaste tätort, natur- och kulturvärdenas känslighet, terräng och vattenförhållandena, sevärdheter och estetiska upplevelsevärden är exempel på variabler som påverkar värderingen och prioriteringen. Frågorna och tillvägagångssättet som beskrivs nedan ska ses som ett stöd i planering och prioritering för tillgänglighet i skyddade områden.

För att kunna välja ut ett begränsat antal skyddade områden inom länet eller kommunen kan man ställa sig ett antal frågor om representativitet och om grundförutsättningar för tillgängliggörande. Man bör då inte titta på ett enskilt skyddsinstrument i taget, utan istället se till länets samtliga statliga och

kommunala befintliga och planerade skyddade områden. För nationalparker gäller generellt att dessa ska prioriteras med avseende på tillgänglighet.

- a) **Särskilt besöksintressanta områden:** Är miljön sedan tidigare utpekad som särskilt besöksintressant? Är området redan tillgängligt eller finns det goda förutsättningar att göra det tillgängligt för flera?
- b) **Representativt urval av natur- och kulturmiljöer:** Vilka typer av skyddade natur- och kulturmiljöer är representativa för länet och bör vara tillgängliga för alla? Hur många av dessa skyddade natur- och kulturmiljöer är idag tillgängliga för människor med funktionsnedsättning? Finns liknande tillgängliga miljöer utanför skyddade områden, till exempel i fornlämningsområden, statliga eller privata byggnadsminnen, andra friluftslivsområden och offentliga miljöer?
- c) **Geografisk spridning:** Hur ligger de representativa miljöerna spridda i länet? Finns liknande miljöer på nära håll utanför länet?
- d) **Avstånd till det skyddade området:** Hur långt är det till det skyddade området från närmaste ort? Finns tätortsnära skyddade områden?
- e) **Service i närheten:** För många människor ökar möjligheten att besöka ett natur- och kulturområde om det finns annan service i närheten. Finns det till exempel camping eller restaurang nära det skyddade området?
- f) **Förbindelse till området:** Finns möjlighet till kollektivtrafik till området? Kan man lätt ta sig med bil till området? Finns det förutsättningar att anlägga parkeringsplatser som även fungerar för personer med nedsatt rörelseförmåga? Finns det cykel- och gångvägar?
- g) **Områdets känslighet:** Hur känsliga och sårbara är områdets natur- och kulturvärden? Kan området vara extra känsligt för eventuella tillgänglighetsåtgärder eftersom det i hög grad präglas av naturlighet eller ger en bild av ett särskilt historiskt skede? Är vissa delar av området mer känsliga än andra kan man här arbeta med så kallad zonerings?
- h) **Terräng- och vattenförhållanden:** Finns det fysiska förutsättningar som påverkar möjligheten att göra särskilda tillgänglighetsåtgärder? Är det skyddade området till exempel mycket kuperat eller blött, finns det uppenbara hinder vid entréerna?
- i) **Säsong:** I de delar av Sverige där barmarkssäsongen är kort är det viktigt att tänka på tillgänglighet under vintern. Finns det möjlighet till vinterväghållning och skottnings av stigar, parkeringar, rastplatser etc?
- j) **Sevärdheter och aktiviteter:** Finns det utblickspunkter, vyer, bäckar, sjöar, kulturella eller biologiska sevärdheter, geologiska sevärdheter, med mera? Finns möjligheten att utöva aktiviteter såsom fiske, fågelskådning, skidåkning, bad, med mera?
- k) **Upplevelser:** Finns möjligheten till olika upplevelser som orördhet, tysthet, berikande eller levande kulturhistoria, med mera? Finns det möjlighet att stimulera flera sinnen, till exempel att känna på en mossig sten, att lukta eller smaka på växter, lyssna till fågelsång eller porlande vatten, med mera?

- l) **Besökstryck:** Är området redan idag välbesökt eller har det en uppenbar potential att bli det? Finns det risk för ett för högt besökstryck? Finns det redan idag behov av besöksstyrning som skulle kunna kombineras med särskilda satsningar på tillgänglighet?
- m) **Markägaren:** Är markägaren positiv till eventuella tillgänglighetsåtgärder och kan kanske till och med på olika sätt bidra?
- n) **Annat som kan påverka val av område:** Medför åtgärder och underhåll av anläggningar i ett område betydligt större ekonomiska kostnader än i ett annat liknande område? Kan säkerheten för besökare garanteras (inom rimliga gränser – se avsnitt 9.5)? Finns det andra skydd eller begränsningar inom eller utanför det skyddade området som skulle kunna utgöra hinder för särskilda tillgänglighetsåtgärder (till exempel angränsande Natura-2000 områden eller strandskyddsområde – se 9.3)?

Efter genomgången bör länet ha ett rimligt antal områden att arbeta vidare med för att åstadkomma utökad tillgänglighet för flera besökare. Beroende på ambitionsnivån och tillgängliga ekonomiska resurser kan det kanske röra sig om mellan fem och 20 områden per län som arbetas vidare med i nästa steg. Summan av skyddade och andra jämförbara områden som redan är och kommer att bli tillgängliga i varje län är dock förmodligen högre. Att man väljer ut ett fåtal områden för sitt fördjupade tillgänglighetsarbete innebär dock inte att tillgängligheten inom övriga skyddade områden bortprioriteras, utan snarare att man där (för tillfället) valt en mer grundläggande nivå av tillgänglighet (se 6.4). Över tid kanske fler områden lyfts in i tillgänglighetsplanen.

7.4.2 Steg 2 – Beskriv hur området ser ut idag

Det finns nu ett antal prioriterade, skyddade natur- och kulturområden. Dessa utgör grunden för nästa steg i den föreslagna modellen. För att bedöma hur mycket som ska åtgärdas och var särskilda tillgänglighetsåtgärder ska ske inom varje enskilt område, är det viktigt att veta vilket friluftsliv och vilka upplevelsevärden som efterfrågas av besökarna (se 7.2).

Nu är det dags att identifiera vad som hindrar människor med funktionsnedsättning från att kunna ta del av värdena. Vilka förutsättningar saknas? Detta kräver i sin tur att områdets förutsättningar för friluftsliv och tillgänglighet inventeras och kartläggs. Samtidigt måste man utreda vilka möjligheter, eventuella konflikter, framtida hot och tänkbara kompromisser det finns inom området (se steg 5). Det är viktigt att se på hela området i en nulägesbeskrivning och ställa sig ett antal frågor:

- a) **Nulägesbeskrivning av området:** Vad är det som gör miljön intressant? Vilka sevärdheter, upplevelser och möjligheter till aktiviteter finns? Vad säger skötselplanen?
- b) **Besökarnas förväntningar på området:** Var rör sig besökare idag? Vad finns det för naturliga utgångspunkter och målpunkter? Hur ser besökstrycket ut i olika delområden? Finns det uppgifter om hur många

besökare området har och hur den redan etablerade friluftslivsverksamheten ser ut inom området? Kan man, till exempel genom intervjuer eller enkäter, ta reda på vilken typ av upplevelser och aktiviteter besökarna efterfrågar?

- c) **Tillgängligheten till området:** Var hittar jag information om området? Finns det tydlig skyltning till området? Hur kan jag ta mig till och från området, till exempel med kollektivtrafik, båt eller bil? Finns det nyttjanderätt för vägar fram till området om de inte är allmänna vägar och vem ansvarar i så fall för underhåll? Är området vinterväghållet? Är området och speciellt entrén koordinatsatt/har en GPS-adress eller har en adress så att det utgör en bokningsbar destination vid beställning av färdtjänst?
- d) **Tillgängligheten i området:** Hur ser den befintliga tillgängligheten ut och hur varierar den inom området? Hur ser terrängen och vattenförhållandena ut? Vad finns det för vägar, spänger, bryggor, stigar, med mera? Finns det toalett eller dass, parkeringsplats eller andra serviceinrättningar och anordningar? Vilka hinder finns det idag i form av lutningar, trösklar, trånga utrymmen, grindar, stättor, svåra passager, med mera? Är vissa delar mer tillgängliga än andra och går det att zonera området?

Ofta kan det vara lämpligt att anlita en tillgänglighetskonsult (se avsnitt 5.5) för att göra en professionell bedömning av dagens tillgänglighet och hinder i ett område.

7.4.3 Steg 3 – Formulera mål för området

Det är nu dags att fundera över:

- vilka åtgärder man vill göra,
- var de ska göras och
- vilka hinder de planerade åtgärderna är tänkta att undanröja.

Kom ihåg att steg 3–5 måste utföras parallellt och ske i växelverkan. Om man till exempel upptäcker problem i steg 5 kan det krävas att man backar till steg 4 eller till och med till steg 3.

När ett hinder identifierats och specifika åtgärder ska planeras bör planeringen utgå ifrån att människor har olika behov. Vi ger exempel på vilka behov olika typer av funktionsnedsättningar kan medföra i avsnitt 5.2. Ofta leder en åtgärd som man gör för vissa besökare till en förbättring även för många andra. Ett exempel är att en tillgänglighetsåtgärd för personer som använder rullstol gör området mera tillgängligt även för andra som kan ha svårt att röra sig, till exempel äldre människor, personer med rullatorer eller barnvagnar eller människor med tillfällig funktionsnedsättning som ett brutet ben.

Det är viktigt att sätta upp lång- och kortsiktiga mål, vilket innebär att man beskriver både den långsiktiga ambitionsnivån för varje område och mer kortsiktiga tydliga, tidsatta och uppföljningsbara mål. Inom naturvården,

men till viss del även inom kulturmiljövården, används termen bevarandemål. Bevarandemålen (i det här sammanhanget bevarandemål för tillgänglighet) preciserar syftet och anger vad som ska uppnås. De är värdeorienterade snarare än kvantitativa. De görs uppföljningsbara med hjälp av målindikatorer.³⁴

Kostnader och eventuella intrång på natur- och kulturmiljön till följd av tillgänglighetsåtgärder måste vägas mot den uppskattade nyttan. Man kan till exempel ställa sig följande frågor:

- a) Ska området vara tillgängligt hela året eller bara periodvis eller vid behov?
- b) Vilka delar ska tillgängliggöras?
- c) Vilka upplevelser ska besökarna kunna ta del av?
- d) Vilka aktiviteter ska besökarna kunna utföra i området?
- e) Vilka ekonomiska resurser finns det för engångsåtgärder och löpande underhåll (se avsnitt 6.8)?

7.4.4 Steg 4 – Välj åtgärder och hur de ska utformas

När målbilden är klar är det slutligen dags att bestämma sig för vilka konkreta åtgärder det krävs för att i varje enskilt område uppnå målbilden. Först och främst undanröjs enklare hinder till exempel genom att placera skyltar i rätt höjd. I nästa steg kan det röra sig om att göra nyanläggningar eller modifieringar och ombyggnationer av befintliga anläggningar. De vanligaste tillgänglighetsåtgärderna och anläggningarna presenteras i del 2 av handboken. Vad man gör beror på vilken målbild man vill nå.

I likhet med vad som ovan skrivits om nulägesbeskrivningen kan det vid mer omfattande åtgärder vara lämpligt att anlita en tillgänglighetskonsult eller annan sakkunnig (se 5.5) för att göra en professionell planering av konkreta åtgärder.

7.4.5 Steg 5 – Kartlägg potentiella risker och motsättningar

Det går nästan alltid att utforma tillgänglighetsåtgärder på ett sådant sätt att de inte kolliderar med övriga värden och intressen i det skyddade området. Om detta är helt omöjligt har området redan valts bort i steg 1. För att undvika eventuella konflikter och minimera påverkan på biologiska och kulturhistoriska värden är det viktigt att i ett tidigt skede analysera områdets tillgänglighetsmöjligheter i relation till potentiella intressekonflikter (läns- och/eller kommunnivå). Hur man kan tänka för att göra avvägningar och hitta lösningar beskrivs i kapitel 8. Exempel på frågor som bör ställas är:

- a) På vilket sätt kan planerade tillgänglighetsåtgärder komma i konflikt med olika lagstiftningar (se kapitel 9)?
- b) På vilket sätt påverkas syftet eller bevarandemål i beslutet om områdeskyddet av de planerade tillgänglighetsåtgärderna?

³⁴ Naturvårdsverket har beskrivit hur man kan arbeta med bevarandemål och målindikatorer i dokumenten *Manual för uppföljning av friluftsliv* (2011) och *Uppföljning av skyddade områden i Sverige* (2010).

- c) Vilka dispenser eller tillstånd krävs från föreskrifterna i beslutet?
- d) Har förvaltaren genom beslutet fått nödvändigt mandat och rådighet att genomföra planerade tillgänglighetsåtgärder?
- e) Är den planerade tillgänglighetsåtgärden reversibel (återställningsbar)? Hur skulle åtgärder kunna utformas för att vara reversibla?
- f) Kan planerade tillgänglighetsåtgärder komma att påverka möjligheterna att förstå och uppleva till exempel en kulturhistorisk helhetsmiljö som återspeglar en viss tidsperiod och där frånvaron av sentida inslag har stor pedagogisk betydelse? Hur?
- g) Finns det risk för att planerade tillgänglighetsåtgärder står i konflikt med andra värden och intressen (till exempel upplevelsevärden eller landskapsbilden), även sådana som inte omnämns i beslut och skötselplan? På vilket sätt?

7.4.6 Steg 6 – Testa åtgärder och anläggningar

Anläggningar och tillgänglighetsåtgärder bör testas av berörda eller sakkunniga innan de tas i bruk av allmänheten. Funktionshindersorganisationer brukar kunna anlitas för att hjälpa till. Det är bra om samtliga genomförda åtgärder för att förbättra tillgängligheten i ett område testas. Det gäller hur information om området presenteras, hur man tar sig till området, hur man orienterar och förflyttar sig i området, hur man kan använda olika anordningar som till exempel toaletter, däckspång eller utsiktsplatser och hur kunskap förmedlas på plats. Det är särskilt viktigt att testa anordningar som kan medföra risk vid användande, till exempel ramper och utsiktstorn. Det kan också vara en fördel att testa anläggningarna vid olika väderlek och årstider.

I kulturresevatet Sommaro, Örebro län, har man gjort en särskild satsning på ökad tillgänglighet (för en utförlig beskrivning av projektet se avsnitt 14.2). Kommunens handläggare som har jobbat med projektet fick själva testa den nya tillgängliga stigen iklädd ögonbindel och utrustad med orienteringskäpp. Foto: Örebro kommun

7.5 Utvärdering och underhåll

När man har genomfört omfattande tillgänglighetsåtgärder är det viktigt att arbetet utvärderas. Har målbilden för området uppnåtts? Hur har arbetsprocessen varit? Fungerar allting som det ska och kommer åtgärderna till användning? Vad skulle kunna göras bättre nästa gång? Arbetet med tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning är för många aktörer ett relativt nytt verksamhetsområde och det är därför viktigt att lära sig av misstag och framgångar.

De flesta anläggningar och tillgänglighetsåtgärder kräver löpande underhåll. Det bör därför finnas en plan för underhåll och kontroll och en beredskap för den långsiktiga finansieringen av underhållet. Alla besökare och särskilt besökare med funktionsnedsättning måste kunna lita på att det som i förväg utlovats och informerats om också fungerar på plats, åtminstone under de tider på året som angivits i informationen. Till exempel måste toaletter vara öppna och underhållna, grindar fungera, ramper och däckspång vara jämna och hela och vegetation som försvårar framkomlighet eller skymmer utsikt vara bortröjd. Brister bör åtgärdas skyndsamt, särskilt under sommarmånaderna när besöksstrycket oftast är som störst. Om förvaltaren vet att en anordning är i dåligt skick eller tillfälligt ur funktion bör den informera om detta, till exempel på hemsidor och med varnings- eller upplysningsskyltar på plats.

År 2003 gjordes omfattande åtgärder för att förbättra tillgängligheten i fornlämningsområdet Mala Stenar, Skåne län. Bland annat byggdes en däckspång och en särskild parkeringsplats för personer med nedsatt rörelseförmåga (fler bilder av nybyggda anläggningar i området finns i del 2). Projektet genomfördes i samarbete mellan Länsstyrelsen i Skåne, Riksantikvarieämbetet samt Hässleholms kommun. Tio år senare kunde man konstatera att däckspången som byggts i råsågad kärnlärk har grånat och smälter väl in i den kringliggande skogen och fornlämningsmiljön (Dåderman 2012). Däremot har bristande underhåll gjort att delar av spången idag är i undermåligt skick. På ett antal ställen har enstaka plankor ruttnat vilket begränsar tillgängligheten och medför risk att fastna med exempelvis rullstol eller rullator. Foto: Tove Dåderman

En misskött anordning kan också utgöra fara för allmänheten. Om bristande underhåll leder till att en besökare skadas är det sannolikt att förvaltaren blir skadeståndsskyldig (se avsnitt 9.5).

Hur ofta en anläggning kräver tillsyn och underhåll varierar efter omständigheterna, bland annat med avseende på material och besöksstryck. För vissa anläggningar kan ett tillsynsbesök per säsong vara fullt tillräckligt medan andra anläggningar kan behöva besökas betydligt oftare, till exempel en gång i veckan eller till och med dagligen när besöksstrycket är som störst. Beroende på typ av anläggning kan det krävas olika typer av kompetenser hos den som utför underhåll och kontroll. Ett utsiktstorn bör till exempel regelbundet kontrolleras av en person med kunskaper om bärande konstruktioner.

7.6 Tillgänglighet i skötselplaner

Skötselplanen utgör det grundläggande dokumentet för planering av samtliga skötselåtgärder i det skyddade området. Vid framtagande av nya skötselplaner eller vid revidering av äldre planer bör tillgänglighet finnas med som en särskild rubrik eller ingå under de rubriker som handlar om friluftsliv.

7.6.1 Med skötselplanen som stöd

Många skötselplaner saknar idag tillgänglighetsperspektivet. I likhet med övriga natur- och kulturvårdsåtgärder får förvaltaren inte genomföra omfattande tillgänglighetsåtgärder utan att de åtminstone i generella drag nämns i gällande skötselplan. Förvaltaren får inte heller genomföra åtgärder som kan uppfattas stå i strid med beslut eller gällande skötselplan. I båda fallen måste skötselplanen uppdateras innan åtgärden kan genomföras. Eventuellt måste även gällande beslut kompletteras med föreskrift med stöd av 7 kap. 5 § 3 st. MB och 7 kap. 6 § MB, eventuellt också med nya skäl.

Enklare åtgärder som att sätta upp skyltar eller torrdass kräver i regel ingen revidering av skötselplanen. Grundregeln är alltså att skötselplanen ska revideras, inom ramen för gällande beslut enligt 7 kap. 4–6 §§ MB, om större ändringar i skötsel planeras, bland annat för att kunna väga nyttan med åtgärderna mot andra värden och intressen och för att säkerställa att den ändrade skötseln harmonierar med områdesskyddets syfte. Om det istället är fråga om detaljplanering av åtgärder, som i mer generella drag tas upp i skötselplanen eller om upprustning av befintliga anläggningar, behöver skötselplanen inte revideras. Istället kan vid behov ett förtydligande separat dokument upprättas.

7.6.2 Skötselplanens innehåll

Om beslutsfattaren har för avsikt att låta genomföra särskilda tillgänglighetsåtgärder i ett område bör skötselplanen innehålla svar på de viktigaste av de frågor som ställts under steg 2–5, (se avsnitt 7.4.2–7.4.5), det vill säga en beskrivning av nuläget med avseende på tillgänglighet, formulering av målbild samt val av tillgänglighetsåtgärder. Valet av specifika tillgänglighetsåtgärder bör ha föregåtts av en analys av eventuella risker (steg 5). Skötselplanen bör

dock inte formuleras på en allt för detaljerad nivå eftersom det i så fall snabbt kan uppstå behov av revidering. Detaljerade beskrivningar av utförande och en diskussion om varför man har valt en viss lösning kan istället finnas i ett separat dokument som i detalj beskriver de planerade tillgänglighetsåtgärderna. Dokumentet ska i så fall ha en tydlig koppling till skötselplanen men är inte ett tillägg eller en bilaga till denna. Dokumentet kan också lättare uppdateras allteftersom arbetet med tillgänglighet fortskrider.

En tillgänglighetskonsult kan bistå i arbetet med att formulera de berörda delarna i skötselplanen och de mer detaljerade beskrivningarna i det separata dokumentet. Avsnittet i skötselplanen kan med fördel kombineras med ett avsnitt som mer generellt tar upp information och anordningar för besökare och övriga friluftslivsfrågor.

Om beslutsfattaren i ett första skede väljer att nöja sig med en grundläggande nivå av tillgänglighet i det skyddade området bör skötselplanen åtminstone innehålla följande punkter:

- en översiktlig nulägesbeskrivning av tillgängligheten och befintliga hinder i området (steg 2 ovan) samt
- en beskrivning av åtgärder för att undanröja mindre hinder som krävs för att garantera den grundläggande nivån av tillgängligheten.

7.7 Zonering

Ibland kan det vara lämpligt att dela in det skyddade området i olika delområden med varierande grad av tillgänglighet, så kallad zonering. Zonering är särskilt lämplig i större områden av varierande karaktär där det också kan finnas ett behov av att styra friluftslivet till vissa delar. Zoneringen bör i så fall beskrivas i skötselplanen. Zonering är ett planeringsverktyg och utgår från de upplevelser som kan erbjudas inom området. Tanken med zoneringen är att tydliggöra hur området kan tillgodose anspråk på bevarande och på tillgänglighet i de olika delarna av det skyddade området. Intentionen är att skapa en balans mellan olika värden där hög grad av nyttjande av området tillåts samtidigt som hög grad av bevarande uppnås. Zonering utgör ett underlag inte bara för förvaltaren utan också för besökaren. Besökaren får information som tydliggör vad man kan förvänta sig i olika delar av det skyddade området, det vill säga vilka aktiviteter som är lämpliga, vilka upplevelser som kan erbjudas, vilken grad av tillgänglighet det finns, hur olika anläggningar är utformade, med mera.³⁵

³⁵ Mer om zonering finns att läsa i bland annat i Naturvårdsverkets publikationer *Planering och förvaltning för friluftsliv* (2005) och *Friluftsanordningar* (2007) och ett praktiskt exempel finns i *Skötselplan Fulfjällets Nationalpark* (2002).

7.8 Checklista för planering

- Ha dialog och samråd med regionala eller lokala funktionshindersorganisationer under hela arbetsprocessen.
- Samla in så mycket kunskap som möjligt om områdets olika värden inklusive dess upplevelsevärden och försök att ta reda på vad besökare önskar att uppleva och göra.
- Innan du sätter igång att på ett mer systematiskt sätt arbeta med tillgänglighet i skyddade områden i ditt län är det bra att formulera ett övergripande mål för tillgängligheten i länet och att ta fram en övergripande tillgänglighetsplan.
- Titta på länets samtliga statliga och kommunala befintliga och planerade skyddade natur- och kulturmiljöer när du väljer ut ett antal områden som ska prioriteras för en högre grad av tillgänglighet.
- Gör en detaljerad beskrivning av den befintliga tillgängligheten i de områden där man planerar särskilda åtgärder. Formulera sedan tydliga mål för området och välj därefter lämpliga åtgärder.
- Testa anläggningar och andra åtgärder innan de ska tas i bruk av allmänheten.
- Planera in löpande underhåll och kontroll av anläggningar.

8 Avvägningar

Detta kapitel beskriver olika aspekter i samband med avvägningar mellan tillgänglighetsåtgärder och bevarandevärden. Kapitlet tar upp olika faktorer som kan påverka kulturmiljövärden, naturvärden och upplevelsevärden och hur tillgänglighetsarbetet kan förhålla sig. Här beskrivs också hur genomförande av olika åtgärder bör hanteras i förhållande till syftet med områdesskyddet i det enskilda fallet. I kapitlet understryks också vikten av ett lösningsorienterat och kompromissvilligt arbetssätt.

8.1 Avvägningar mellan olika värden

God vilja, samarbete mellan olika aktörer och god planering är en förutsättning för att hitta lösningar som gör att ökad tillgänglighet kan nå samtidigt som natur- och kulturvärden bevaras och utvecklas. Ibland kan tillgänglighetsanordningar även användas som ett verktyg i bevarandearbetet, till exempel genom att använda däckspänger och leder för att styra besökare och minska slitage. Det finns också exempel där tillgänglighetsåtgärder kan öka efterlevnaden av föreskrifter i skyddade områden, till exempel genom att medvetet placera ut anläggningar eller ge tydligare information.

Entré vid naturreservatet Horsan, Gotlands län. Tidigare fanns här en trafikskylt med texten "Motortrafik förbjuden" som dock inte respekterades. Skylten har nu ersatts med en däckspång som hindrar bilar samtidigt som spången möjliggör för fler besökare att nå fram till den iordningställda grillplatsen vid sjön. En förbättringsmöjlighet är att förse spången med avåkningskydd på båda sidor.
Foto: Daniel Nygren

Det finns dock självklart också fall där inte samtliga värden kan gynnas på ett och samma ställe. I dessa situationer måste beslutsfattaren göra avvägningar eller arbeta för att hitta kompromisser. Här är det av särskilt stor vikt att prioriterade bevarandevärden är tydligt beskrivna och utpekade. Utmaningen ligger sedan i att bedöma hur olika typer av tillgänglighetsåtgärder kan komma att påverka utpekade värden och i vilken utsträckning effekterna kan accepteras. Avvägningar mellan att tillgängliggöra ett område för flera människor och att bevara områdets natur- eller kulturvärden skiljer sig i grunden inte från de avvägningar som normalt måste göras när man planerar ordinarie vård- och skötselinsatser.

8.2 En del av syftet med områdesskyddet

I de flesta områden ingår det i syftet med områdesskyddet att besökarna ska kunna uppleva kultur- och naturmiljön. I kulturresevat formuleras detta till exempel genom att skriva att besökarna ska kunna få förståelse för kulturhistoriska sammanhang. I naturresevat kan beskrivningen av syftet innehålla formuleringar som att besökarna ska kunna uppleva typiska naturtyper och arter eller att friluftsliv ska kunna bedrivas enligt allemansrätten med de eventuella begränsningar som föreskrifterna medför. Att området är tillgängligt för så många som möjligt är i dessa fall en förutsättning för att syftet med skyddet ska kunna uppnås.

8.3 Åtgärd i strid med syftet?

Det är inte alltid helt lätt att avgöra om en planerad åtgärd strider mot syftet med områdesskyddet. Frågan kan vara komplicerad och måste avgöras från fall till fall. Många syftesformuleringar kan uppfattas som relativa, subjektiva och otydliga. Hur en ramp påverkar förståelsen av äldre kulturlandskap med tidstypisk karaktär eller upplevelsen av orörd natur med fri utveckling kan bedömas på olika sätt. Några exempel:

Exempel 1

Om syftet med områdesskyddet är att bevara en tidstypisk bymiljö från mitten av 1800-talet som inte påverkats av förändringar i modern tid skulle åtgärden att ersätta en traditionell grind i en gärdesgård med en modern självstängande grind uppfattas stå i strid med syftet. Likaså om man ersatte en äldre traditionell trappa med en modernare ramp. Frågan blir dock svårare att avgöra om den äldre trappan finns kvar och kompletteras med en modern ramp. I detta fall skulle man kunna anse att kulturmiljövärdena är bevarade eftersom åtgärden är reversibel och eftersom det tydligt framgår att åtgärden är ett senare tillägg till den tidstypiska miljön.

Exempel 2

Om syftet är att bevara en viss naturtyp med ett antal sällsynta växter skulle det kunna anses stå i strid med syftet att ersätta en enkel befintlig stig som passerar växtplatsen med en bredare hårdgjord led, särskilt om åtgärden innebär att en del av växtpopulationen kan ta skada. Förmodligen strider dock åtgärden inte mot syftet om den enbart påverkar en liten del av naturtypen och endast ett fåtal individer av växterna tar skada, samtidigt som populationerna i sin helhet inte kan anses påverkas negativt. Om syftet med områdesskyddet däremot är att bevara ”orörd natur”, till exempel naturskog som lämnas för fri utveckling, kan samma typ av åtgärd strida mot syftet, åtminstone om åtgärden berör mer än en liten del av hela det skyddade området. Ofta avser dock ”fri utveckling” enbart avsaknaden av åtgärder som exploatering, skogsbruk och även skötsel, men inte åtgärder som behövs för att gynna tillgänglighet och friluftsliv.

8.4 Ett lösningsorienterat arbetssätt

När man väl har bestämt sig för att göra särskilda åtgärder för att förbättra tillgängligheten i ett område bör det fortsatta arbetet präglas av kreativt och lösningsorienterat tänkande. Många gånger är det inte möjligt att utföra åtgärder exakt såsom planerat. I dessa fall är det bra att kunna tänka om och anpassa tillgänglighetsåtgärden utifrån rådande situation. Utöver att modifiera den fysiska utformningen eller genomförandet av en planerad åtgärd eller anläggning kan man exempelvis också fundera på om:

- det uppsatta målet för tillgänglighet går att nå på ett helt annat sätt,
- den planerade åtgärden kan genomföras i en annan del av området eller
- det finns ny teknik som möjliggör alternativa lösningar.

Det är viktigt att ta vara på andras erfarenheter, misstag och lärdomar och att nyttja de råd och stöd som listas i avsnitt 5.5. För flera typer av tillgänglighetsanordningar finns säkert också behov av produktutveckling.

8.5 Grundläggande principer

God tillgänglighet är en förutsättning för förståelsen av det svenska kultur- och naturarvet och kan avsevärt bidra till det långsiktiga bevarandet. För att förebygga framtida konflikter när fler skyddade områden tillgängliggörs bör man iakttä ett antal grundläggande principer som beskrivs i det följande. Här finns det stora möjligheter för kultur- och naturvården att lära av varandras erfarenheter.

8.5.1 Varsamhet

Inom kulturmiljövården, men även inom bygglagstiftningen (PBL), är begreppet ”varsamhet” ett centralt ledord. I skyddade kulturhistoriska miljöer pratar

man också ofta om att utseendet och karaktären inte får förvanskas. I PBL behandlas dessa frågor i 8 kap. 13 och 14 §§. Varsamhet innebär i detta sammanhang att ändringar och åtgärder i kulturhistoriskt känsliga miljöer bör utformas med hänsyn till miljöns karaktär och dess kulturhistoriska värden. Rent praktiskt innebär det att man vid planering av tillgänglighetsåtgärder utgår från miljöns karaktär, utnyttjar platsens egna möjligheter och undviker onödiga ingrepp. Detta förhållningssätt är självklart tillämpligt även inom naturvården. Vid en varsam utformning av tillgänglighetsåtgärder beaktas bland annat val av material, placering i landskapet, rumsligt förhållande till viktiga lämningar och strukturer samt påverkan på djur- och växtlivet. Här finns det säkert ett stort utrymme för nytänkande och produktutveckling.

8.5.2 Största möjliga kulturmiljönytta

Ett annat centralt begrepp inom kulturmiljövården är ”största möjliga kulturmiljönytta”. Det innebär att bedömningar och åtgärder ska syfta till att maximera långsiktigt positiva effekter för kulturmiljön. Att kulturmiljöerna kommer så många till del som möjligt är en viktig aspekt när man bedömer kulturmiljönyttan. I vissa fall kan beslutsfattaren göra bedömningen att den sammanvägda kulturmiljönyttan blir större när miljön blir tillgänglig för flera samtidigt som man accepterar vissa försämringar i själva den kulturhistoriska miljön. Även inom naturvården är detta förhållningssätt relevant och användbart.

8.5.3 Reversibilitet

Reversibilitetstanken går ut på att göra minsta möjliga ingrepp och att spåren av det som görs ska vara lätta att återställa. I första hand bör man därför välja lösningar som i så stor utsträckning som möjligt uppfyller kravet på reversibilitet. Det kan därför i vissa fall vara mera lämpligt att bygga upphöjda spänger, som är enkla att ta bort, än att bredda, grusa och på annat sätt förbättra en befintlig stig. Om en åtgärd är reversibel innebär detta ofta att man kan acceptera en större förändring i kultur- eller naturmiljön.

Reversibilitet bör dock inte användas som ursäkt att hitta tillfälliga lösningar. Tillgänglighet är inget tillfälligt behov och tillgänglighetsåtgärder bör därför vara långsiktigt hållbara.

8.5.4 Bevarande och förändring

Natur- och kulturmiljöer har alltid förändrats och utvecklats och kommer att göra så även framöver. Inte heller vår syn på kulturarv och naturvården är statisk utan något som ständigt förändras respektive omformuleras. Förändringar i omvärlden och ny kunskap gör att varje tid bildar sig en egen uppfattning om vad som är värdefullt och hur det bör bevaras. Varje tid bidrar också med förändringar och tillägg som framöver kommer att ingå i kultur- och kulturarvet. Ett exempel på sådana tillägg är de anordningar som skapas för förbättrad tillgänglighet som en del av vårt sätt att sköta och förvalta natur- och kulturlandskapet.

När det gäller kulturmiljöer är tidsaspekten och graden av förändring särskilt viktig vid värdering och bevarandearbetet. En del miljöer har förändrats vartefter, andra har tillkommit under en kortare period och har därefter inte nämnvärt förändrats. Detta måste beaktas när miljöer förändras, till exempel genom olika typer av tillgänglighetsåtgärder. En grundprincip bör vara att utforma särskilda tillgänglighetsåtgärder på ett sådant sätt att det tydligt framgår att åtgärden är ett senare tillägg till miljön.

8.5.5 Risk för slitage?

Slitage förekommer i vissa skyddade områden, bland annat i fjällen, men bedöms generellt sett inte vara ett stort problem i skyddade områden. Slitage kan uppstå i mycket besöksintensiva områden, men medför sällan att prioriterade bevarandevärden eller syftet med områdesskyddet påverkas. Slitage kan innebära bortnötning, erosion och kompaktion av jordlagren som leder till minskad och förändrad vegetation. Vissa fornlämningar, till exempel hållristningar eller sköra och ofta svårupptäckta samiska lämningar i fjällen, kan vara känsliga för ett högt besöksstryck.³⁶ Tillgänglighetsåtgärder kan användas för att kanalisera besökare och minska eventuellt slitage. De flesta besökare brukar till exempel hålla sig till anlagda stigar eller spänger vilket kan utnyttjas i områden med till exempel känslig markvegetation, störningskänsliga arter eller forn- eller kulturlämningar som inte tål för mycket nötning.

Den här plattformen vid Ulvudden, Värmlands län, är ett fint exempel på en anläggning som ökar tillgängligheten och samtidigt minskar risk för slitage på hållristningarna. Plattformen är försedd med sittmöjligheter och fungerar utmärkt vid guidningar. Foto: Länsstyrelsen Värmland

³⁶ Riksantikvarieämbetet 2006: *Handbok i fornminnesvård*.

Även om det finns exempel där slitage negativt påverkar natur- eller kulturvärden har forskning också kunnat visa att störningar som slitage i många fall kan vara gynnsamt för den biologiska mångfalden. Människors tramp längs stigar kan till exempel gynna rödlistade marksvampar i skog som annars hotas av ett för tjockt vegetationstäckes.³⁷

8.5.6 Lokalisering av fysiska åtgärder

Normalt påverkas en mycket begränsad yta vid anläggande av fysiska konstruktioner för tillgängliggörande. Självklart bör störningar på djur- och växtlivet och kulturlämningar i möjligaste mån undvikas, vilket oftast kan göras genom god planering och val av plats. Många tillgänglighetsåtgärder genomförs också i eller i anslutning till entréområden. Entréområden är till för att ta emot besökare och är förmodligen i flera hänseenden inte placerade i känsliga delar av det skyddade området.

I avvägningssituationer är det viktigt att kunna bedöma hur stor effekt störningen kan tänkas medföra på natur- och kulturvärdena i området. Om störningen är lokal och endast påverkar en liten del av en arts population eller en liten del av natur- eller kulturmiljön, kan störningen oftast accepteras. Detta i synnerhet när den möjliggör en betydligt högre grad av tillgänglighet. Självklart gäller detta inte strikt skyddade objekt som till exempel fridlysta arter eller fornlämningar. Att tillgängliggöra extremt känsliga områden har dock normalt redan valts bort vid urvalet av lämpliga områden för genomförande av särskilda tillgänglighetsåtgärder.

8.6 Tillgänglighet och upplevelsevärden

Friluftslivs- och tillgänglighetsanordningar kan på flera sätt bidra till upplevelsevärden:

- För många utgör tillgänglighetsanordningar en förutsättning att överhuvudtaget kunna ta del och uppleva natur- och kulturlandskapet då de underlättar framkomlighet, orientering och förståelse.
- Tillgänglighetsåtgärder utgör ett viktigt verktyg för att kunna styra besökare till intressanta besöksmål inom det skyddade området (eller i undantagsfall kanske även bort från mycket känsliga delar av området). Samtidigt kan tillgänglighetsåtgärder också ge möjlighet till besök i känsliga områden som utan anordningar hade medfört slitage eller störningar.
- Tillgänglighetsanordningar kan öka kvalitén i upplevelsen genom att det finns iordningsställda platser för fikapausen, utsiktsplattformar, fågeltorn för de fågelintresserade, eldstäder, informationstavlor med mera.

³⁷ Bland annat Naturvårdsverket 2006: *Åtgärdsprogram för bevarande av rödlistade fjälltaggsvampar*.

Inom kulturmiljövården kan upplevelsen av miljön ofta vara ett lika viktigt värde som dess innehåll. Ett exempel för detta är att skyddet av en fornlämning bedöms i vissa fall även gälla upplevelsen av själva lämningen. Upplevelsen är därför särskilt viktigt att tänka på när man arbetar med tillgänglighet i skyddade kulturmiljöer. Detta innebär att tillgänglighetsåtgärder bör planeras så att de medför god överblick och möjlighet att uppleva platsen med dess innehåll och karaktär. Samtidigt krävs hänsyn till att vissa kulturmiljöer kan med avseende på upplevelsen av kulturmiljön vara ytterst känsliga för förändringar. Andra bedöms i större utsträckning tåla förändringar. Vid planering av tillgänglighetsåtgärder i kulturhistoriskt värdefulla miljöer krävs ett medvetet arbete med upplevelsevärden och en avvägning mellan bevarande och tillgänglighet: I hur stor omfattning tål miljön tillägg och förändringar i form av olika anläggningar och hur kan anläggningar utformas så att de möjliggör upplevelsen för så många besökare som möjligt?

8.6.1 Bevara upplevelsevärden – hur då?

Upplevelser av en natur- eller kulturmiljö är ytterst subjektiva och också föränderliga. Det finns därför inget objektiva ”rätt” sätt att utföra vissa åtgärder. Hur vår upplevelse påverkas av olika typer av tillgänglighetsanordningar beror på flera olika faktorer. De viktigaste är kanske områdets karaktär, utformningen av tillgänglighetsanordningen, information som förmedlas och våra förväntningar på upplevelsen.

Vid planering av tillgänglighetsanordningar bör man alltid iaktta varsamhet och utgå från områdets karaktär. Det är stor skillnad om man arbetar i till exempel en vårdad ängsmark, en naturskog, ett gravfält eller en historisk park. En däckspång över en myr i skogsterräng kan kännas naturlig medan samma spång kan upplevas störande i ett klippigt kustlandskap eller i en park.

Själva utformningen av en anordning har stor betydelse för hur vi upplever den. Val av material, placering i terrängen och formgivning är viktiga att tänka på när man vill att anordningen på bästa sätt ska smälta in i miljön. Hjälpmedel och tillgänglighetslösningar för personer med funktionsnedsättning har av tradition ofta haft mer fokus på funktion och hållbarhet än estetik och harmonisering med omgivande miljö. Ett exempel kan vara den ofta valda aluminiumrampen som, förutom att den sällan smälter in i miljön, också kan sända signalen av att vara något extra, en tillfällig särlösning, något man kan plocka bort imorgon. En permanent ramp av trä eller sten, skapad utifrån platsens förutsättningar är ur upplevelsesynpunkt många gånger en bättre lösning.

Det finns fina exempel på däckspånger och ramper som utformats så att de följer naturliga formationer i terrängen, figursågade plattformar som ytbehandlats så att de passar in mot hållar med ristningar³⁸ och slingrande hårdgjorda stigar med beläggningar som tar upp omgivningens färger. Även skyltställ kan utformas i material som återspeglar områdets karaktär så att de

³⁸ Riksantikvarieämbetet 2006: *Handbok i fornminnesvård*, s. 112.

tillför ett mervärde snarare än att upplevas som störande.³⁹ En anordning kan också förstärka upplevelsen, till exempel genom att den ges en konstnärlig utformning. I Skuleskogens nationalpark finns text ur *Rövarna i Skuleskogen* av Kerstin Ekman, förstörd på förrådsdörr, som en förstärkning av platsens upplevelse.

Samtidigt bör inte själva anordningen tillmätas alldeles för stor betydelse för vår upplevelse. Merparten av tiden under ett besök befinner sig besökaren faktiskt på eller invid en anläggning, till exempel på en däckspång om en sådan finns, och tittar därifrån på natur- och kulturlandskapet. Detta upplevs utan att synintrycket störs av själva anläggningen.⁴⁰

I kulturresevatet Sandvikens fiskeläge, Västernorrlands län, har man arbetat med att skapa god tillgänglighet i en av övernattningsstugorna samt i toaletter och duschutrymmen. Tillgången till byggnaderna har ordnats med aluminiumramper. Aluminiumramper är funktionella och hållbara men smälter sällan in i miljön, i synnerhet när övriga utomhustrappor är gjorda av trä. Foto: Fabian Mebus

8.6.2 Förväntningar och attityder

Förväntningar spelar en stor roll för upplevelse av natur- och kulturlandskapet. Konflikter rörande upplevelsevärden handlar ofta om att de förväntningar man hade innan besöket inte motsvarade den upplevelse man faktiskt fick under besöket. Detta kan förebyggas genom god information. Människor som till exempel vill uppleva vildmarkskänsla, avskildhet och eller en kulturmiljö som inte särskilt iordningsställt, kan då söka sig till ett av de många områden i landet eller delar av områden där inga särskilda tillgänglighetsåtgärder har gjorts. Zonering är i detta avseende ett bra instrument (se avsnitt 7.7).

³⁹ Riksantikvarieämbetet 1996: *Skyltar för svenska kulturmiljöer*.

⁴⁰ Mer om utformning kan läsas i handbokens del 2 samt i Naturvårdsverkets skrift *Friluftsanordningar* (2007). Goda exempel presenteras i kapitel 14.

Det är också viktigt att komma ihåg att människors attityder och upplevelser förändras med kunskap. Om man är medveten om att en viss anordning är en förutsättning för att även andra människor ska kunna ta del av upplevelsen kan anordningen upplevas som mycket mindre störande, ja kanske till och med berikande. Tydlig information till besökarna om både natur- och kulturlandskapet, men också om tillgänglighet i skyddade områden, är ett viktigt redskap för att öka acceptansen för olika typer av åtgärder. I detta avseende har förvaltarna av skyddade områden en viktig pedagogisk uppgift.

Vid Läckö slott, Västra Götalands län, har Statens fastighetsverk gjort omfattande åtgärder för att förbättra tillgängligheten både i byggnader och i utemiljön. Fastighetsverket informerar besökare om hur man har arbetat med tillgängligheten. Skylten finns även på engelska. Foto: Mikael Wahldén

8.7 Checklista för avvägningar

- Tänk kreativt och lösningsorienterat i situationer där det kan verka svårt att förena olika värden. Ta också vara på nya tekniska lösningar.
- Var noga med att undersöka om en planerad åtgärd kan uppfattas stå i strid med områdesskyddets syfte.
- Var varsam vid utformning av anläggningar, till exempel genom ett medvetet materialval och en genomtänkt placering i landskapet och medveten formgivning.
- Välj i första hand lösningar som innebär minsta möjliga ingrepp i natur- och kulturmiljön och som är lätta att återställa.
- I kulturmiljöer där graden av förändring är en viktig aspekt bör särskilda tillgänglighetsåtgärder generellt utformas på ett sådant sätt att det tydligt framgår att åtgärden är ett senare tillägg till miljön.
- Välj tillgänglighetsåtgärder och placera anläggningar så att de bidrar till att styra besökare och minska slitage.
- Påverka attityder genom att informera om varför och hur olika tillgänglighetsåtgärder har gjorts i området.

9 Lagstiftning

Det finns en politisk styrning mot ökad tillgänglighet i skyddade natur- och kulturområden. Däremot finns ingen skyldighet enligt lag att utföra särskilda tillgänglighetsåtgärder i skyddade områden. Krav på hänsyn till personer med funktionsnedsättning uppkommer först när man planerar och genomför en åtgärd som omfattas av bestämmelserna i plan- och bygglagen (SFS 2010:900).

En rad lagar rör åtgärder i skyddade områden. Förvaltaren, byggherren eller annan ansvarig verksamhetsutövare⁴¹ måste i ett tidigt skede av planeringsprocessen alltid ta reda på om det krävs dispens, tillstånd eller bygglov enligt gällande lagstiftning.

Detta kapitel redogör för ett antal lagar som kan vara bra att känna till vid planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder. Sammanställningen gör *inte* anspråk att vara heltäckande. Lagstiftningen är inte samordnad och överskådlighet över alla relevanta lagrum kan vara svår att nå. I vissa fall kan åtgärder beröra fler lagparagrafer än de som här beskrivs.

9.1 Prövning av en åtgärd som berörs av flera bestämmelser

Skyddade natur- och kulturområden kan parallellt omfattas av flera olika lagstiftningar och för åtgärder i skyddade områden kan det därför krävas tillstånd i enlighet med flera olika regelverk. Ibland rör det sig om så kallade dubbla skydd. Kulturminneslagen (SFS 1998:950, nedan KML) gäller till exempel även i ett område som skyddats som natur- eller kulturresevat eller nationalpark enligt miljöbalken (SFS 1998:808, nedan MB). Likaså gäller bestämmelserna för ett byggnadsminne enligt KML i ett kulturresevat som beslutats om enligt MB. Natur- och kulturresevat kan överlappa med strandskydds- eller Natura 2000-områden och det kan inom skyddade områden också finnas biotoper som faller under det generella biotopskyddet eller arter som är fridlysta enligt artskyddsförordningen (2007:845).

Det är viktigt att prövningen enligt de olika bestämmelserna hålls isär eftersom syftet med respektive skyddsbestämmelse skiljer sig åt. Olika instanser prövar därtill olika frågor vilket i sin tur innebär att olika överprövningsmöjligheter. Om en dispens eller ett tillstånd kan ges enligt en lagstiftning, till exempel områdesskydd enligt MB, innebär detta inte att det är självklart att dispens eller tillstånd för åtgärden också kan ges enligt andra bestämmelser, till exempel strandskyddsbestämmelserna.

⁴¹ Olika lagar gör olika aktörer ansvariga. När det gäller åtgärder i naturreservat, kulturresevat och nationalparker är det i regel förvaltaren som i sin roll som planerare och beställare ansvarar för att åtgärderna sker i enlighet med gällande lagstiftning.

9.2 Kulturminneslagen

De kapitel i KML som kan vara aktuella i samband med tillgänglighetsarbete är främst kapitel 1–3, det vill säga portalparagrafen 1 kap. 1 § i de inledande bestämmelserna, fornminnen 2 kap. och byggnadsminnen 3 kap. Statliga byggnadsminnen hanteras inte i KML, utan i en egen förordning.⁴² Lagens inledande bestämmelser innehåller portalparagrafen som gäller oavsett skyddsform: ”Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas, 1 kap. 1 §.” I vissa kulturmiljöer, till exempel byggnadsminnen, kan situationer uppstå där omfattande tillgänglighetsåtgärder skulle innebära så genomgripande fysiska ingrepp att kulturmiljön med stor sannolikhet skulle förvanskas. Lagen ger dock utrymme för tolkningar om vad och vilka åtgärder som påverkar det kulturhistoriska värdet negativt.

9.2.1 Fornlämningar

Fornlämningar är vanligt förekommande i naturreservat, nationalparker och kulturresevat. De är skyddade enligt kulturminneslagen och får varken rubbas, tas bort, grävas ut, täckas över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skadas, se 2 kap.

Det är dock inte enbart själva lämningen som är skyddad utan även ett så kallat fornlämningsområde, 2 kap. 2 §. Benämningen fornlämningsområde avser ett så stort område som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Vid planering av särskilda tillgänglighetsåtgärder är det viktigt att ta hänsyn till detta fornlämningsområde.

Den som vill uppföra en byggnad, anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag bör i god tid ta reda på om någon fast fornlämning kan beröras av företaget. Därefter ska samråd ske med länsstyrelsen som även tar emot ansökan om tillstånd till ingrepp inom fornlämningsområden. Om man hittar en fornlämning vid grävning eller annat arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas och länsstyrelsen kontaktas, se 2 kap. 10 §.

9.2.2 Byggnadsminnen

Bestämmelserna om byggnadsminnen tillämpas på byggnader, parker, trädgårdar eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde, se 3 kap. 1 §. Vid en byggnadsminnesförklaring fastställs skyddsbestämmelserna som anger hur objektet ska vårdas och i vilka avseenden det inte får ändras. Till byggnadsminnet hör, för det mesta, ett så kallat skyddsområde som syftar till att skydda objektet mot åtgärder i dess närområde som påverkar objektets kulturhistoriska värde negativt. När det är frågan om tillgänglighetsåtgärder i utomhusmiljö är det därför viktigt att kontrollera avgränsningen av

⁴² Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen med mera.

byggnadsminnet och att noggrant studera skyddsbestämmelserna. Åtgärder för att förbättra tillgängligheten i och omkring byggnader är ofta tillståndspliktiga.

Att en miljö har förklarats som byggnadsminne innebär dock inte att det är omöjligt att genomföra förändringar eller särskilda tillgänglighetsåtgärder. Men länsstyrelsen får endast lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna om det finns särskilda skäl, se 3 kap. 14 §. Ökad tillgänglighet kan vara ett sådant.

Till skillnad från de ovan beskrivna så kallade enskilda byggnadsminnen hanteras statliga byggnadsminnen i en egen förordning, men flera av skrivningarna i förordningen är till innehållet lika med motsvarande skrivningar för byggnadsminnen i KML. Frågor om statliga byggnadsminnen prövas av Riksantikvarieämbetet respektive regeringen. I samma förordning hanteras också statliga värdefulla byggnader som inte är byggnadsminnen och statliga värdefulla fastigheter som representerar en viktig del av det nationella kulturarvet.

9.3 Miljöbalken

De kapitel i MB som är relevanta för denna handbok gäller främst skydd av områden i 7 kap., skydd av växt- och djurarter i 8 kap., men också hänsynsreglerna i 2 kap. Dessa hänsynsregler handlar bland annat om att den som bedriver en verksamhet måste skaffa sig de kunskaper som krävs för att skydda miljön. Nedan finns en kort och generell sammanfattning av berörda delar av miljöbalkens kapitel 7 och 8. Genomförande av tillgänglighetsåtgärder i ett skyddat område kan kräva ett eller flera tillstånd eller dispenser från exempelvis reservatsföreskrifter, strandskyddsbestämmelserna eller biotopskyddsbestämmelserna. Mer detaljerad information om hantering av de olika bestämmelserna hittas i Naturvårdsverkets handböcker för respektive ämne.

9.3.1 Naturreservat, kulturresevat och nationalpark

Inför genomförande av åtgärder i naturreservat, kulturresevat och nationalparker krävs hänsyn till syftet med områdesskyddet, till föreskrifter som anger vad som är förbjudet inom området samt till skötselplanen.

9.3.1.1 SKÖTSELPLAN

Förvaltaren/utföraren måste kontrollera att åtgärderna ligger i linje med gällande skötselplan. Omfattande åtgärder som inte åtminstone i mera generella drag nämns i den befintliga skötselplanen eller åtgärder som skulle kunna uppfattas stå i strid med gällande skötselplan, kan inte genomföras utan att skötselplanen först har reviderats (se handbokens avsnitt 7.6).

9.3.1.2 FÖRESKRIFTER

Föreskrifter i beslutet om områdesskyddet anger vad som inte får göras inom området, se 7 kap. 3 och 5 §§ MB. Vad markägaren eller innehavare av särskild rätt till fastigheten är skyldig att tåla anges i 7 kap. 6 §. I många fall kan det vara förbjudet att schakta eller gräva, att nyanlägga eller förändra befintliga stigar och vägar, att fälla träd eller röja buskar etc. Alla åtgärder måste ske enligt föreskrifterna i beslutet och förvaltaren/utföraren ska därför kontrollera att så är fallet innan åtgärderna genomförs. Förvaltaren/utföraren måste också kontrollera att markägaren är skyldig att tåla den planerade åtgärden enligt vad som angetts i beslutet med tillhörande skötselplan.

I de fall en åtgärd strider mot en föreskrift men samtidigt är förenligt med syftet finns möjlighet till dispens. Länsstyrelsen får ge dispens från föreskrifter som den har meddelat för ett naturreservat, kulturreseptat eller nationalpark, om det finns särskilda skäl, se 7 kap. 7 §. Om länsstyrelsen själv är förvaltare av området måste länsstyrelsen i förekommande fall ändå söka dispens. I så fall bör ärendet handläggas av en annan enhet alternativt av annan länsstyrelse. I kommunala reservat är det kommunen som får ge dispens.

9.3.1.3 SYFTE

Grundregeln är att inga åtgärder får genomföras som strider mot syftet med områdesskyddet. I många områdesskydd är tillgänglighet för allmänheten och friluftsliv en del av syftet, oftast i kombination med bevarande av natur- och/eller kulturvärden. Det är inte alltid lätt att avgöra om en planerad åtgärd kan uppfattas stå i strid med syftet. Hur man bör tänka och göra avvägningar i förhållande till syftet med områdesskyddet beskrivs i handbokens kapitel 8.

9.3.2 Biotopskyddsområden

Biotopskyddsområden är små mark- och vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda, se 7 kap. 11 §. Områdena kan variera i storlek upp till 20 hektar och vara skogs-, vatten eller annat markområde. Det finns två olika former av biotopskyddsområden: Generellt skyddade biotoper och biotopskyddsområden. Dessa beslutas i varje enskilt fall av länsstyrelsen, Skogsstyrelsen eller en kommun. Inom biotopskyddsområden får inga verksamheter bedrivas eller åtgärder utföras som kan skada naturmiljön. Dispens får endast ges från förbudet i enskilda fall om det finns särskilda skäl. Mer om biotopskyddsområden kan läsas i Naturvårdsverkets handbok om biotopskyddsområden.⁴³ Se också nedan.

9.3.2.1 DET GENERELLA BIOTOPSKYDDET

I förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken med mera (nedan FOM), har regeringen i 5 § meddelat föreskrifter om vilka lätt igen-

⁴³ Naturvårdsverket 2012a: *Biotopskyddsområden – Vägledning om tillämpningen av 7 kapitlet 11 § miljöbalken*. Handbok 2012:1.

kännbara mark- eller vattenområden av ett visst slag som utgör biotopskyddsområden, bland annat alléer, odlingsrösen, småvatten och stenmurar i jordbruksmark samt åkerholmar. Det är länsstyrelsen som prövar frågan om dispens som avser dessa biotoper. I många skyddade områden förekommer biotoper som omfattas av det generella biotopskyddet vilket måste tas hänsyn till vid planering av tillgänglighetsåtgärder. Biotopskyddade miljöer är ofta också värdefulla kulturmiljöer.

9.3.2.2 ENSKILDA BIOTOPSKYDD SOMRÅDEN

Skogsstyrelsen, länsstyrelsen och kommunen får besluta om biotopskydd av ett antal olika biotoptyper som anges i bilaga 2 och 3 till FOM. Den myndighet som fattat beslutet ska också pröva frågan om dispens. Det är ovanligt att det finns sådana biotopskyddsområden i naturreservat, kulturresevat eller nationalparker, men det förekommer. Om tillgänglighetsåtgärden kan påverka naturmiljön i biotopskyddsområdet negativt krävs dispens från beslutet.

9.3.3 Strandskyddsområden

I många skyddade områden finns mark- och vattenområden som omfattas av strandskydd. Inom ett strandskyddsområde är det bland annat förbjudet att uppföra nya byggnader, ändra byggnader eller deras användning, utföra anläggningar eller anordningar som hindrar allmänheten, utföra grävningsarbeten eller vidta åtgärder som väsentligt förändrar livsvillkoren för djur- eller växtarter, se 7 kap. 15 § MB.

I normala fall är det kommunen som beslutar om dispens från strandskyddsbestämmelserna. Om området där åtgärden ska vidtas ligger inom ett skyddat område som länsstyrelsen beslutat om är det länsstyrelsen som beslutar om dispens, se 7 kap. 18a §. För att kunna få dispens behövs särskilda skäl, se 7 kap. 18c §. Åtgärden får heller inte strida mot strandskyddets syften. I miljöbalken redogörs för vad som är att betrakta som särskilda skäl för upphävande.

9.3.4 Natura 2000

Många skyddade områden ingår även helt eller delvis i Natura 2000 nätverket, vilket innebär att planerade tillgänglighetsåtgärder också måste prövas utifrån denna lagstiftning. I alla Natura 2000 områden gäller tillståndskrav vilket innebär att det är förbjudet att utan tillstånd ”bedriva verksamheter eller vidta åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön”, se 7 kap. 28a § MB. Med miljön avses både naturtyper samt arter inom Natura 2000-området. Observera att tillstånd kan krävas även då åtgärder ska genomföras eller bedrivs utanför området. Det är länsstyrelsen i det berörda länet som prövar frågor om tillstånd. Tillgänglighetsåtgärder som skulle kunna medföra betydande påverkan på miljön är i normalfall inte aktuella inom skyddade natur- och kulturområden.

PBL

Plan- och bygglagen: här finns bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande.

PBF

Plan och byggförordningen kan ses som ett komplement till plan och bygglagen och innehåller tillämpningsföreskrifter till PBL.

9.4 Plan- och bygglagen/bygglagstiftning

Plan- och bygglagen (SFS 2010:900, PBL) samt plan- och byggförordningen (2011:338, PBF) är lagstiftning att förhålla sig till vid byggnation i ett skyddat område. PBL innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande. PBF innehåller främst föreskrifter för praktisk tillämpning av PBL liksom olika utformningskrav.

I PBL finns regler för hur hänsyn ska tas till personer med funktionsnedsättning. Bland annat måste den som är ansvarig för olika anläggningar se till att reglerna om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga uppfylls. Ytterligare sådana detaljer finns i PBF. Till PBL hör också ett antal regler, föreskrifter och allmänna råd. De viktigaste i detta sammanhang är:

- Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader (ALM)⁴⁴,
- Boverkets Byggregler – föreskrifter och allmänna råd (BBR)⁴⁵ och
- Boverkets föreskrifter och allmänna råd om avhjälpande av enkelt avhjälpbara hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser (HIN)⁴⁶

9.4.1 Bygglagstiftning i skyddade områden

PBL gäller i skyddade natur- och kulturområden på samma sätt som på övrig mark. I utemiljö gäller dessutom antingen BBR eller ALM. Generellt sett kan man säga att BBR gäller för byggnader och andra anläggningar som anläggs på tomter. ALM gäller på allmänna platser och på områden för andra anläggningar än byggnader, inklusive de anläggningar som anläggs inom dessa områden. I arbetet med att tillgängliggöra skyddade natur- och kulturmiljöer berörs de flesta åtgärder av ALM snarare än av BBR. Denna tolkning görs utifrån att man ofta bygger anläggningar i skyddade områden och inte byggnader.

9.4.2 Definitioner av begrepp i bygglagstiftningen

Det är inte alltid helt lätt att avgöra om olika anläggningar ryms inom definitionen allmän plats, byggnad eller publik lokal. Här ges kort vägledning kring hur olika begrepp kan tolkas i skyddade natur- och kulturområden. Om man ändå är osäker bör den nämnd inom kommunen som fullgör plan- och bygglovsprövningar kontaktas.

⁴⁴ Boverkets Författningssamling BFS 2011:5, ALM 2. För den senaste versionen av ALM se www.boverket.se.

⁴⁵ Boverkets Författningssamling BFS 2011:6, BBR18 med ändringar t.o.m. BFS 2011:26 BBR 19. För den senaste versionen av BBR se www.boverket.se.

⁴⁶ Boverkets Författningssamling 2011:13 – HIN 2. En ny version, HIN 3, träder i kraft under 2013. För den senaste versionen av HIN se www.boverket.se.

Allmän plats: En gata, en väg, en park, ett torg eller ett annat område som enligt en detaljplan är avsett för ett gemensamt behov. I skyddade områden bör det enligt denna definition endast i undantagsfall finnas allmänna platser i lagens bemärkelse, i den mån det inte förekommer vägar och parker i det skyddade området och att området är detaljplanelagt.

Tomt: Tomtmark eller tomt är ett område som inte är en allmän plats men som omfattar mark avsedd för en eller flera byggnader och mark som ligger i direkt anslutning till byggnaderna och behövs för att byggnaderna ska kunna användas för avsett ändamål. I den mån det finns byggnader i ett skyddat område, till exempel i de flesta kulturresevatnen, finns det också tomtmark. I naturreservat och nationalparker förekommer tomtmark endast i enstaka fall.

Byggnad: En varaktig konstruktion som består av tak eller av tak och väggar och som är varaktigt placerad på mark eller helt eller delvis under mark eller är varaktigt placerad på en viss plats i vatten samt är avsedd att vara konstruerad så att människor kan uppehålla sig i den. Exempel på byggnader som kan finnas i skyddade områden och som kan beröras av denna handbok är toaletter, utedass, fågeltorn med tak, sol-, vind- och regnskydd med trätak samt lappkåta etc.

Byggnadsverk: Byggnadsverk är ett samlingsnamn för byggnader och andra anläggningar.

Anläggning: En anläggning är inte definierat i PBL men enligt Plan- och bygghänsynsverkets 1994 är broar, flygfält, bergrum, tunnlar, kajer, dammar, idrottsplatser, radio- och telemaster exemplen på anläggningar. Exempel på anläggningar i skyddade områden kan vara rastplatser, spänger, ramper, bryggor, grindar, gångbroar och parkeringar etc.

Områden för andra anläggningar än byggnader: Enligt ALM 2 avses med områden för andra anläggningar än byggnader ”ett område som inte är en allmän plats men som omfattar mark avsedd för sådana anläggningar och mark som ligger i direkt anslutning till anläggningarna och behövs för att de ska kunna användas för avsett ändamål. Exempel på områden för andra anläggningar än byggnader kan vara fritidsområden, nöjesparker, djurparker, golfbanor, skidbackar med liftar, campingplatser, småbåtshamnar, friluftsbad, parkeringsplatser utomhus och begravningsplatser”. Exemplet på områden för andra anläggningar än byggnader i skyddade områden kan vara områden kring entréer, grillplatser, vindskydd, utsiktsplatser, toaletter, dass och parkeringar etc.

Lokal dit allmänheten har tillträde/publika lokaler: I PBL finns det inte någon vedertagen och entydig definition av vad som närmare avses med begreppet lokal dit allmänheten har tillträde. Generellt uttryckt rör det sig om lokaler som riktar sig till och används av allmänheten. Det kan finnas sådana lokaler i skyddade natur- och kulturområden, till exempel naturum, serveringar och utställningslokaler men dessa behandlas inte i denna handbok.

Ändring av byggnad: En eller flera åtgärder som ändrar en byggnads konstruktion, funktion, användningssätt, utseende eller kulturhistoriska värde.

9.4.3 Krav på byggnader och byggnadsverk

Enligt PBL ska ett byggnadsverk vara utformat på ett sådant sätt samt ha de tekniska egenskaperna, så att det är tillgängligt och användbart för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga, se 8 kap. 1 och 4 §§ PBL). Det som gäller för en byggnads utformning enligt 8 kap. 1 och 2 §§ PBL ska även gälla för andra anläggningar än byggnader. Det som gäller för en byggnads utformning enligt 8 kap. 1 § PBL ska även gälla för skyltar och ljusanordningar, se 8 kap. 3 § 2 p. PBL.

Kraven ska vid nybyggnad uppfyllas för hela byggnaden och vid ombyggnad för hela byggnaden eller, om detta inte är rimligt, den betydande och avgränsbara del av byggnaden som påtagligt förnyas genom ombyggnaden. Vid annan ändring av en byggnad än ombyggnad ska kraven uppfyllas i fråga om ändringen, se 8 kap. 2 § PBL. Hinder mot tillgänglighet till eller användbarhet av lokaler dit allmänheten har tillträde ska alltid avhjälpas, om hindret med hänsyn till de praktiska och ekonomiska förutsättningarna är enkelt att avhjälpa.

Sammanfattningsvis gäller kraven om tillgänglighet och användbarhet alla byggnader med några få undantag, se 8 kap. 6 § PBL, och även för andra anläggningar än byggnader, om anläggningen kräver bygglov enligt 3 kap. 5 och 19 §§ PBF. Vid uppförande/ändring av en byggnad i ett skyddat område kan den som anlägger enligt lagen vara skyldig att utforma byggnaden på ett sådant sätt att den lever upp till kraven i 8 kap. 1 och 4 §§ PBL. Detta även om vägen dit inte är utformad på ett sätt så att exempelvis människor med nedsatt rörelseförmåga kan använda den. Andra anläggningar än byggnader behöver dock endast göras tillgängliga och användbara i den utsträckning det behövs med hänsyn till anläggningens syfte och behovet av tillträde för allmänheten, se 3 kap. 5 § och 19 § 2 stycket PBF.

9.4.4 Krav på tomter och tomtmark

I 8 kap. 9–11 §§ PBL beskrivs att tomter ska ordnas för att hänsyn ska tas till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Dessutom ska personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga kunna komma fram till byggnadsverk och på annat sätt använda tomten, om det med hänsyn till terrängen och förhållandena i övrigt inte är orimligt, se 8 kap. 9 § PBL. Kraven på tomter, inklusive krav på de andra anläggningar som anläggs på tomten, har sin grund i 8 kap. 9 § PBL och i BBR.

9.4.5 Krav på allmänna platser och andra områden

I princip gäller samma regler på allmänna platser och andra områden som för tomter enligt 8 kap. 9–11 §§ PBL.

9.4.6 ALM i skyddade områden

ALM innehåller föreskrifter och allmänna råd till kravet i 8 kap. 12 § 1 stycket PBL att allmänna platser och områden för andra anläggningar än byggnader ska kunna användas av personer med nedsatt rörelse- eller orien-

ALM

Föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader

teringsförmåga, se 1 § ALM 2. ALM används vid nyanläggning av dels allmänna platser, dels områden för andra anläggningar. ALM 2 är uppbyggd av 16 paragrafer som beskriver hur platser, områden, lekplatser, gångytor, utjämnings mellan gångytor, ramper, trappor, hissar, kontraster, markeringar, varningsmarkeringar, skyltar, belysning, sittplatser och parkeringsplatser ska utformas eller placeras så att de blir användbara för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Anläggningar i skyddade områden, till exempel ramper, utsiktsdäck, grillplatser, bänkar och bord, och området kring dessa anläggningar (som då utgör så kallade områden för andra anläggningar än byggnader) ska göras tillgängliga och användbara i den utsträckning det behövs med hänsyn till anläggningens syfte och behovet av tillträde för allmänheten, se 3 kap. 5 § och 19 § 2 stycket PBF. Kraven på tillgänglighet i ALM ska beaktas så länge det inte är obefogat med hänsyn till terrängen och förhållandena i övrigt, se 8 kap. 9 § p. 5 PBL samt 1 § ALM 2. Det kan exempelvis vara svårt att uppfylla kraven vid bergiga partier med stora höjdskillnader.⁴⁷ Även landskapsbilden och natur- och kulturvärdena ska tas hänsyn till på platsen, se 8 kap. 9 och 12 §§ PBL och 1 § ALM 2. Dessutom ska platsen bland annat ordnas så att inte betydande olägenheter för omgivningen ska uppstå, att det i skälig utsträckning ska finnas utrymme för parkering samt att risken för olycksfall begränsas.

Om en anläggning kräver bygglov berörs den av samma krav på tillgänglighet och användbarhet som för byggnader, se 3 kap. 5 och 19 §§ PBF, vilket merparten av anläggningarna i skyddade områden dock inte gör, se 6 kap. PBF.

9.4.7 Boverkets byggregler i skyddade områden

I Boverkets byggregler (BBR) finns föreskrifter och allmänna råd för hur byggnader ska utformas, vilka tekniska egenskaper de ska ha samt hur tomter ska ordnas för att kraven på tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga ska uppfyllas enligt plan- och bygglagen samt i plan- och byggförordningen. I BBR avsnitt 3 och avsnitt 8 beskrivs tillgänglighet och användbarhet närmare för tomter och byggnader. Föreskrifterna i dessa avsnitt innehåller bestämmelser om bland annat gångvägar, parkeringsplatser, gångytor, ramper, trappor, ledstänger, kontrastmarkeringar, sittplatser, belysning för orientering och skyltar.

BBR gäller i skyddade områden när man uppför konstruktioner som enligt PBL kan definieras som byggnader, till exempel dass eller gömslen. Även ett fågeltorn kan i vissa fall definieras som en byggnad. Vid byggnation av fågeltorn gäller dessutom ytterligare lagstiftning kring säkerhet och säkerhetsklassning (se handbokens avsnitt 13.7).

BBR

Boverkets byggregler som avser byggnader och andra anläggningar som anläggs på tomter. De grundar sig i 8 kap 9 § PBL.

⁴⁷ 1 § ALM 2 och Svensson 2012, s. 331

HIN

Föreskrifter och allmänna råd om enkelt avhjälpna hinder i lokaler dit allmänheten har tillträde samt på allmänna platser.

9.4.8 Enkelt avhjälpna hinder i skyddade områden – HIN

HIN innehåller föreskrifter och allmänna råd till 8 kap. 2 § 2 stycket och 12 § 2 stycket PBL om avhjälpande av enkelt avhjälpna hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser. Publika lokaler och allmänna platser ska göras mer tillgängliga och användbara för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. HIN handlar om krav gällande bakåt i tiden (retroaktiva krav) dels på befintliga allmänna platser, dels på befintliga lokaler dit allmänheten har tillträde. Enkelt avhjälpna hinder ska undanröjas så snart det inte är orimligt med hänsyn till de praktiska och ekonomiska förutsättningarna. Vad som utgör ett enkelt avhjälpna hinder beskrivs i HIN (Boverket 2011d) men ska alltid bedömas utifrån det enskilda fallet och bör ständigt omprövas. Ett hinder som vid en viss tidpunkt inte bedöms som enkelt avhjälpna kan senare bedömas vara det om förutsättningarna ändras.

Föreskrifterna och de allmänna råden i HIN är sällan tillämpbara vid genomförande av de tillgänglighetsåtgärder som beskrivs i handboken. Det beror på att skyddade områden vanligtvis inte kan definieras som allmänna platser, eftersom de inte är detaljplanlagda områden. Dessutom finns det i skyddade områden normalt inte publika lokaler eller lokaler dit allmänheten har tillträde (förutom till exempel naturum, caféer, restauranger eller utställningslokaler som dock inte behandlas i denna handbok). Detta hindrar dock inte att man nyttjar de omfattande råd och riktlinjer som av bland annat Boverket tagits fram inom området.

9.4.9 Detaljplan och områdesbestämmelser

Kommunen använder detaljplan för att pröva om ett mark- och vattenområde är lämpligt för bebyggelse. Det gäller både när det ska byggas nytt och när bebyggelse ska förändras eller bevaras. En detaljplan, som främst beskrivs i 4 kap. PBL är juridiskt bindande och ska bland annat redovisa var gränserna för allmänna platser, kvartersmarker och vattenområden finns samt reglera bebyggelsemiljöns utformning.

Ett område kan även omfattas av så kallade områdesbestämmelser. Områdesbestämmelser kan upprättas inom begränsade områden som inte har detaljplan. Syftet med områdesbestämmelser är att säkerställa att intentionerna i en översiktsplan uppnås eller att ett riksintresse tillgodoses. Kommunen kan i områdesbestämmelserna till exempel reglera utformningen och placering av byggnader och användning och utformning av mark för gemensam användning liksom skydd för sådan mark som är särskilt värdefull från historisk och miljömässig synpunkt.

Av 7 kap. 8 och 9 §§ MB framgår att beslut i frågor om bildande eller ändring av naturreservat och kulturresevat inte får strida mot en detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen. Små avvikelser får dock göras, om syftet med planen eller bestämmelserna inte motverkas. Det är relativt ovanligt att ett naturreservat, kulturresevat eller en nationalpark omfattas av detaljplaner eller områdesbestämmelser. Förvaltaren måste dock alltid undersöka om så är fallet. Det händer att förvaltaren planerar

tillgänglighetsanordningar som ligger utanför det skyddade området, till exempel parkeringsplatser, servicebyggnader, skyltar eller ramper. Även i dessa fall måste förvaltaren kontrollera om det berörda markområdet omfattas av detaljplan eller områdesbestämmelser. Vid osäkerhet om vad som gäller för området där åtgärden planeras bör den nämnd som fullgör plan- och bygglovsprövningar vid berörd kommun kontaktas.

9.4.10 Bygglov och anmälan

Vissa tillgänglighetsåtgärder och anordningar, till exempel uppförande av fågel- eller utsiktstorn, kan kräva bygglov eller anmälan och förvaltaren bör alltid kontrollera om så är fallet. Tillgänglighetskraven skiljer sig åt beroende på om åtgärden kräver bygglov eller anmälningsplikt alternativt varken lov eller anmälan. Bygglov regleras i 9 kap. PBL och för de flesta byggnader krävs bygglov för att bygga nytt, bygga till eller om man ska ändra användningen av en byggnad. I 6 kap. PBL anges vilka andra anläggningar utöver byggnader som kräver bygglov. Parkeringsplatser utomhus är exempel på sådana anläggningar. Observera att även skyltar och ljusanordningar inom detaljplanelagt område och områden med områdesbestämmelser kan kräva bygglov, se 6 kap. 3 § PBL. Om bygglov inte krävs kan det ändå krävas anmälan. Samtliga åtgärder som inte kräver lov men som kräver anmälan anges i 6 kap. 5 § PBL. Vid osäkerhet om vilka byggnader eller anläggningar som kräver bygglov eller har anmälningsplikt bör den berörda kommunen kontaktas.

I 8 kap. PBL finns krav på hur ett byggnadsverk ska utformas, se 1 §. Här finns även krav på dess tekniska egenskaper, se 4 §, med avseende på tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. I samband med att kommunen prövar bygglovet bedöms också hur en byggnads utformning möter kraven för tillgänglighet och användbarhet. Ett byggnadsverks tekniska egenskapskrav tas upp senare vid de tekniska samråden som sker efter att bygglov har beviljats.

Även om en byggåtgärd varken kräver bygglov eller anmälan måste tillgänglighetsaspekter beaktas. Här är det möjligt att anpassa och göra avsteg från kraven i den utsträckning som är skälig med hänsyn till åtgärdens art och omfattning, men endast om det är uppenbart oskäligt att uppfylla kraven, se 8 kap. 8 § PBL för exakt innebörd. Spänger i skyddade områden är exempel på byggåtgärder som vanligtvis inte kräver bygglov eller anmälan men som i skälig utsträckning ändå ska anpassas till ovan nämnda krav för tillgänglighet och användbarhet.

9.5 Skadeståndslagen

Den verksamhet som staten och kommunen bedriver när man tillhandahåller allmänheten tillgängliga natur- och kulturområden är inte myndighetsutövning utan räknas till privaträttslig verksamhet. De grundläggande skadeståndsreglerna beskrivs i skadeståndslagen (SFS 1972:207). När någon

skadar sig på iordningställd plats, som till exempel en anvisad led i ett skyddat område, kan länsstyrelsen, kommunen, fastighetsägaren eller annan ansvarig verksamhetsutövare bli skadeståndsskyldig. För att skadeståndsskyldighet ska uppkomma måste skadan ha orsakats genom fel eller försummelse från fastighetsägarens, verksamhetsutövarens eller förvaltarens sida. Skadan måste ha en tydlig koppling till felet eller försummelsen och händelseförloppet måste ha varit någorlunda normalt och förutsebart. Skadestånd kan med andra ord inte bli aktuellt när det rör sig om en ren olyckshändelse som inte kunde förutses.

Rent teoretiskt kan flera parter, till exempel fastighetsägaren och länsstyrelsen, ha ett så kallat samtidigt ansvar. Det går inte att i förväg avtala vem som ska ha skadeståndsskyldigheten om något skulle inträffa. Däremot kan kontrakt skrivas med innebörden att länsstyrelsen (eller annan förvaltare) i förhållande till exempelvis fastighetsägaren, är ansvarig för dennes skadeståndsskyldighet gentemot besökare i ett skyddat område. Länsstyrelserna har i sin tur en ansvarsförsäkring hos Kammarkollegiet som utreder om skadeståndsskyldighet föreligger i de fall där skadan överstiger självrisk.

Den som genomför fysiska tillgänglighetsåtgärder tillhandahåller olika typer av anordningar, till exempel en ramp, spång eller en utsiktsplattform måste alltså vidta åtgärder för att förebygga att besökare kan skada sig. Vad som godtas som förebyggande åtgärd beror på omständigheterna. Ju större sannolikheten för skada är, och ju större skador som kan tänkas uppkomma, desto högre krav ställs på att åtgärder ska vidtas som ska förebygga skadan. Exempel på förebyggande åtgärder är skyddsräcken vid anläggningar där det finns fallhöjder (bland annat broar, fågeltorn och utsiktsplatser), montera halkskydd på hala, lutande underlag och se till att anvisade leder är fria från hinder som medför uppenbar snubbelrisk. Det innebär också att samtliga anläggningar måste underhållas så att de under hela sin livslängd är säkra för besökare. I vissa fall kan det räcka med att sätta upp varningsskyltar som upplyser besökare om eventuella risker, till exempel att en anläggning kan vara extra hal i blöt väderlek eller på hösten när löven fallit. Besökare har också alltid ett visst eget ansvar och måste till exempel räkna med att marken i naturen kan vara ojämn och att det därmed kan finnas en generell risk att snubbla. Om det uppstår en skada trots att fastighetsägaren, förvaltaren eller verksamhetsutövaren har vidtagit tillräckliga åtgärder bedöms det normalt sett som att ingen oaktsamhet föreläggat.

För mer utförlig information och rättsfall bör man vända sig direkt till Kammarkollegiet. Frågor om säkerhet och ansvar beskrivs också i Naturvårdsverkets vägledning *Friluftsanordningar* (2007).

9.6 Checklista lagstiftning

KML

- Ta reda på om någon fast fornlämning med tillhörande fornlämningsområde kan beröras av den planerade åtgärden.
- Ta reda på om området där en åtgärd planeras är helt eller delvis skyddat som byggnadsminne.

MB

- Ligger de planerade åtgärderna i linje med områdets skötselplan?
- Kräver de planerade åtgärderna dispens från föreskrifterna i beslutet om områdesskyddet?
- Kan de planerade åtgärderna strida mot syftet med beslutet om områdesskyddet?
- Berörs områden som faller under det generella biotopskyddet eller där det finns ett beslut om biotopskydd?
- Ska planerade åtgärder genomföras inom ett område som omfattas av strandskydd eller som ingår i nätverket Natura 2000?

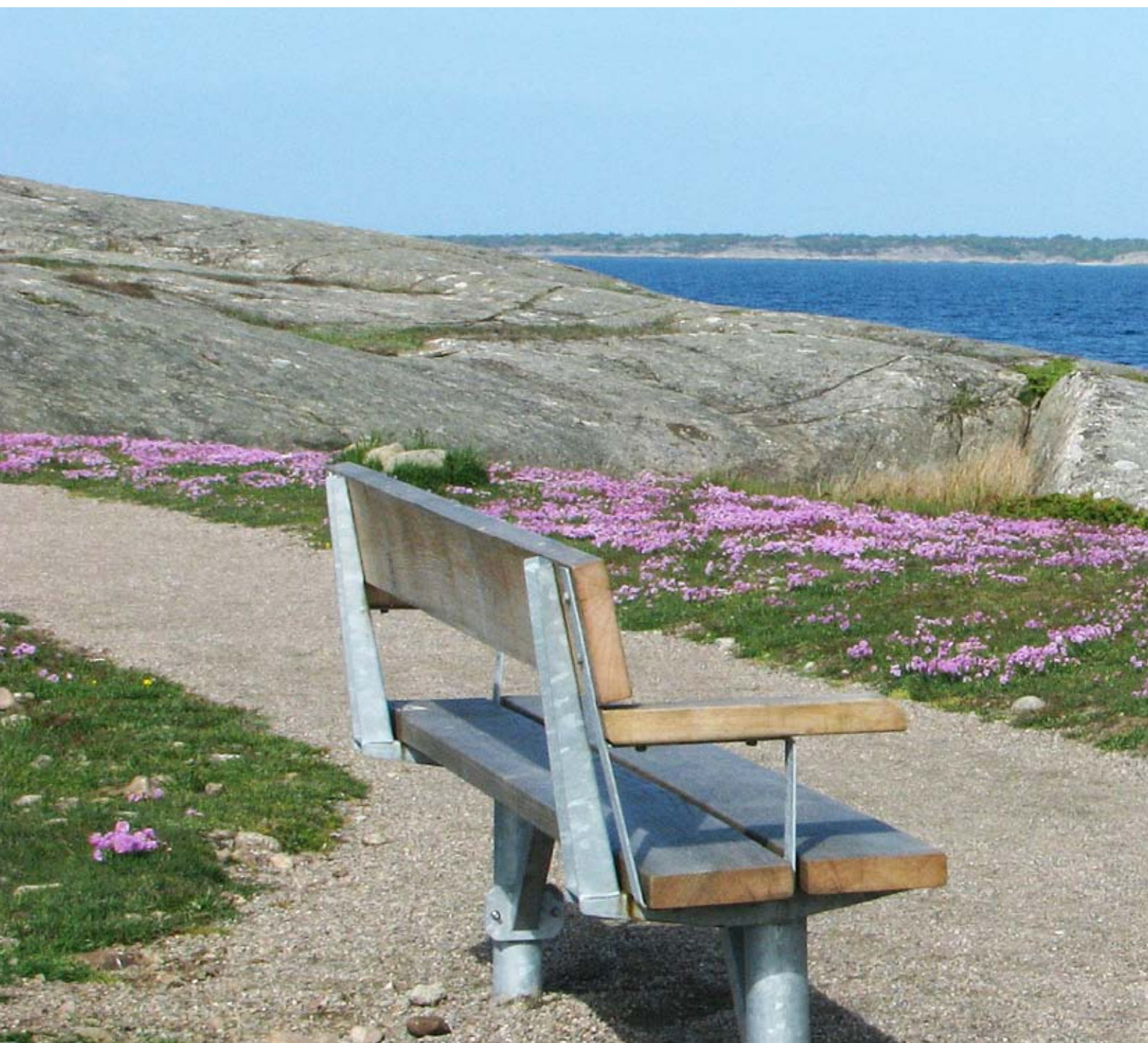
PBL

- Omfattas området där man planerar åtgärder av en detaljplan eller av områdesbestämmelser?
- Har kommunen tagit fram några särskilda regler för det aktuella området?
- Kräver åtgärden bygglov?
- Kan den planerade anläggningen enligt PBL definieras som
 1. en byggnad,
 2. ett område för andra anläggningar än byggnader eller
 3. en allmän plats eller publik lokal?

Svarar du ja på någon av frågorna så måste man ta hänsyn till de krav på utformning och tekniska egenskaper som nämns i PBL 8 kap. och i Boverkets byggregler.

Skadeståndslagen

- Medför en anläggning eller annan tillgänglighetsåtgärd risk för skada, till exempel på grund av fallhöjd? Vidta i så fall förebyggande åtgärder genom antingen information och/eller fysiska åtgärder.
- Underhåll anläggningar så att de under hela sin livslängd är säkra för besökare. Håll informationen om anordningarna uppdaterad.

DEL 2

UTFORMNING, MÅTT OCH FUNKTION

10 Läsanvisningar del 2

Denna del beskriver de vanligaste tillgänglighetsåtgärderna i utomhusmiljö och innehåller anvisningar om hur man kan gå tillväga i praktiken vid insatser för ökad tillgängligheten. Åtgärder presenteras i tre områden: 1) Information och skyltning, 2) Framkomlighet och 3) Anläggningar och Serviceinrättningar.

Kapitlens uppbyggnad

Varje kapitel inleds med en generell text med fokus på planering och utförande. Därefter följer en beskrivning av utformningen som också anger olika mått på lutningar, bredder, höjder, med mera. De flesta beskrivna åtgärderna och anläggningarna illustreras med en eller flera bilder som kan tjäna som exempel och inspiration. Handboken redovisar däremot inga ritningar på anläggningar som kan ligga till grund för genomförande och konstruktion. Grundläggande ritningar finns bland annat i Naturvårdsverkets handbok *Friluftsanordningar* (2007). I anslutning till de åtgärder som beskrivs finns sidhänvisningar till ritningar i *Friluftsandordningar* och andra publikationer. I avsnitt 15.2 listas ytterligare publikationer där man kan läsa mer om respektive åtgärd eller anläggning.

Måttuppgifter

En central uppgift är att presentera de senaste och allmänt vedertagna måttuppgifterna för olika typer av anläggningar och tillgänglighetsåtgärder i natur- och kulturlandskapet.⁴⁸ Det bör poängteras att de flesta måttuppgifterna bör ses som rekommendationer. Det kan finnas anledningar att frånga dessa uppgifter, till exempel när terrängen inte medger ett visst utförande (1 § ALM 2). Varje åtgärd måste anpassas till de lokala förhållandena och ibland krävs det kompromisser. Det är inte heller önskvärt att sträva efter en likriktning i hela landet med avseende på utformning av olika åtgärder, utan fokus bör alltid ligga på funktionalitet och tillgänglighet utifrån platsens förutsättningar. De uppgifter som presenteras i handboken avser ett utförande som enligt dagens kunskapsläge medför en god och acceptabel grad av tillgänglighet för de flesta.

Material

Vid många åtgärder har materialvalet stor betydelse för tillgängligheten. Till exempel bör glas på skyltar undvikas på grund av risk för reflexer och hyvlat virke undvikas på däckspänger och ramper på grund av halkrisken. Val av material beskrivs i handboken i den mån det har betydelse för tillgängligheten. Det pågår också ständig produktutveckling som kan ha betydelse för ökad

⁴⁸ Källor: *Boverkets föreskrifter och allmänna råd 2011:5 (ALM 2)*, *Boverkets byggregler (BBR)*, samt Elisabet Svenssons bok *Bygg ikapp* (2012). I övrigt beaktar handboken även det som skrivits inom ämnet av bland annat Lundell (2005) och Rosengren & Kenneth (2009).

tillgänglighet. Till exempel pågår försök med att använda återvunnet plastmaterial istället för träd i vissa anläggningar vilket ska kunna leda till minskad halkrisk och längre hållbarhet.

Materialval kan även påverka andra aspekter, till exempel estetiska, miljömässiga, ekonomiska eller känslomässiga. I skyddade områden är det generellt önskvärt att materialvalet bidrar till att minimera negativ påverkan på miljön. Val av material har ofta också stor betydelse för den kort- och långsiktiga finansieringen av tillgänglighetsåtgärder (se avsnitt 6.8). En medvetet estetisk utformning kan vara avgörande för om åtgärden upplevs som störande eller som en naturlig del av miljön. Genom val av material kan man också lyfta fram vissa karaktärsdrag i ett område, tillföra konstnärliga inslag som kan berika besökarens upplevelse eller knyta an till miljöns historia.

Den som planerar en tillgänglighetsåtgärd bör med avseende på materialval noga väga samman samtliga aspekter för att komma fram till den lösning som passar bäst utifrån områdets egna förutsättningar och situationen i övrigt.⁴⁹

⁴⁹ Mer om val av material finns också att läsa i Naturvårdsverkets handbok *Friluftsanordningar* (2007).

11 Information

Att informera om Sveriges natur- och kulturarv är centralt i ett tillgänglighetsperspektiv och är samtidigt också en viktig del av hela naturvårds- och kulturmiljövårdsarbetet i Sverige. Begreppet naturvägledning⁵⁰ sammanfattar detta och innebär att förmedla kunskap om och väcka känsla för naturen och kulturlandskapet.

Statliga myndigheter ska bland annat verka för att verksamheten samt information och kommunikation är tillgänglig för personer med funktionsnedsättning.⁵¹ Att göra informationen tillgänglig betyder att göra det möjligt för personer med funktionsnedsättning att kommunicera med, och ta del av, myndighetens information via exempelvis tryckta medier, telefon, webb och film. När informationen förmedlas på olika sätt når den många som kan vara intresserade. Det kan till exempel gälla en person med nedsatt syn som behöver större textstorlek för att kunna läsa eller en person med läs- och skrivsvårigheter som kan föredra att få texten inläst. Vikten av god information i ett tillgänglighetsperspektiv beskrivs också i avsnitt 6.2–6.4.

Rekommendationerna i denna handbok fokuserar på **hur** olika informationsmedier lämpligen utformas för att vara tillgängliga. Vilken information som bör förmedlas tas bara upp om det är relevant ur ett tillgänglighetsperspektiv.

11.1 Varumärket Sveriges nationalparker

Naturvårdsverket har tagit fram en särskild varumärkesstrategi för nationalparkerna med syfte att skapa en gemensam identitet för Sveriges nationalparker. Här gäller specifika manualer som i alla väsentliga delar följer handbokens rekommendationer. Skriften *Basmanual*⁵² innehåller grundläggande riktlinjer för hur logotyp, färger, typografi, bild och illustration ska hanteras i broschyrer, foldrar, skyltar, annonser, böcker, med mera. Till basmanualen hör också bilagan *Komponenter*⁵³ som beskriver hur vägvisare, ledmarkeringar, skyltar, folderställ, med mera ska utformas. I Sveriges nationalparker ska även speciella sexkantiga piktogram användas och det finns också en särskild nationalparksmodell. Modellen kan bidra till ökad förståelse om vad som gör respektive nationalpark unik samtidigt som den ger en bra översikt över området.

⁵⁰ För mer information, se Centrum för naturväglednings (CNV:s) webbplats www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/centrum-for-naturvagledning. CNV är en del av Sveriges lantbruksuniversitet och är en kompetensresurs, utvecklingsnav och mötesplats för personer som arbetar med naturvägledning.

⁵¹ Förordning (2001:526) om de statliga myndigheternas ansvar för genomförandet av handikappolitiken.

⁵² Naturvårdsverket 2012b: *Sveriges nationalparker Basmanual 3.0*. Den senaste versionen hittas på www.naturvardsverket.se

⁵³ *Sveriges nationalparker Komponenter 3.1*. Den senaste versionen hittas på www.naturvardsverket.se

Hur entréer till nationalparker ska utformas beskrivs i rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*.⁵⁴ Entréer till nationalparker ska generellt ha en hög grad av tillgänglighet, särskilt huvudentrén. Även vid utformning av nationalparksentréer eller förnyelse av delar av en entré, ska varumärket Sveriges nationalparker följas.

Många av de särskilda riktlinjer som gäller i nationalparker ska också kunna inspirera till åtgärder i andra skyddade områden, till exempel naturreservat.

Plattform och information, Västra entrén i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län. I anslutning till entrén finns en tillgänglig parkeringsplats och en servicebyggnad med tillgängliga dass. På plattformen finns sittplatser och bord under tak. Vägen till entréplattformen (till höger i bild) är en ringlande däckspång. Foto: John Granbo

11.2 Entréer

Ett besök till ett skyddat natur- eller kulturområde startar förmodligen vid en entré. En entré är själva mottagningsplatsen för besökaren. En tydlig entré ökar tillgängligheten och underlättar vistelsen för många människor, inte bara för personer med till exempel nedsatt orienteringsförmåga eller för personer som är ovana att röra sig utomhus i natur- och kulturlandskapet.

Utformning

En entré är egentligen uppbyggd av flera olika slags anläggningar och kan utformas på många olika sätt, vilket gör det svårt att ge detaljerade anvisningar för dess utförande. Det mest grundläggande syftet med en entré är dock förmedling av information. Det handlar exempelvis om att besökaren får reda på vad man kan se och uppleva, hur man hittar ut i parken och vad man får och inte får göra inom området (föreskrifter). Här kan också finnas parkeringsplatser, servicebyggnader så som tillgängliga dass och sopsortering.

⁵⁴ Naturvårdsverket 2007b: *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*.

Tillgänglig entré till Kosterhavets nationalpark på Rossö, Västra Götalands län. Ett fallfärdigt hamnmagasin från 1800-talet har återuppförts i samma stil som sin föregångare varvid tillgänglighetsaspekter har särskilt beaktats. Magasinsbyggnaden innehåller utställning med bildspel, samlingslokal och ett mindre café. I byggnaden finns hiss till andra våningen. Utanför magasinsbyggnaden, på sjösidan, finns en nationalparksmarkör, skylt och bronsmodell över nationalparken, samt angöringsbrygga för turbåtar. Betongplattformen och träbryggan nås antingen via en trappa eller via en träramp som finns på framsidan av byggnaden. Kontrastmarkeringar finns vid alla trappor. En förbättringsmöjlighet är att förlänga handledaren vid trappan så att den går 30 centimeter förbi sista trappsteget och att räcket kompletteras med en nedre handledare. Betongplattformen skulle också kunna kompletteras med avåkningsskydd.
Foto: Anders Tysklind

En entré behöver inte enbart vara en företeelse på land utan kan lika gärna utgöras av en brygga eller angöringsplats samt anläggningar runt denna, om man tar sig till området med båt.

Generellt bör entréer utformas och tillgängliggöras i förhållande till platsens förutsättningar, möjligheter och tillgängligheten i området. Detta innebär att områden och miljöer som är välbesökta, som av naturliga skäl är lättillgängliga eller där man har gjort särskilda tillgänglighetsåtgärder också bör ha välutvecklade entréer med hög grad av tillgänglighet och service. Områden där man av olika anledningar har valt en mer grundläggande nivå av tillgänglighet kan ha enklare entréer. När det gäller natur- och kulturresevat bör man då utgå från de prioriteringar och planer man tagit fram för tillgänglighet i länet (se kapitel 7).

11.3 Tillgängliga texter och bilder

För att texter i till exempel trycksaker, på skyltar och på Internet ska uppfattas som tillgängliga för så många som möjligt, även barn, behöver innehållet presenteras på ett enkelt och tydligt sätt.

11.3.1 Språk

Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt. Språkrådet⁵⁵ har tagit fram råd och tester för att förbättra det offentliga språket. Råden anger bland annat att man bör:

⁵⁵ www.sprakradet.se/2066

- Välja relevant innehåll.
- Disponera texten på ett logiskt sätt.
- Stryka sådant som inte behövs.
- Skriva informativa rubriker.
- Undvika långa och invecklade meningar.
- Använda begripliga ord och förklara nödvändiga facktermer.

11.3.2 Lättläst svenska

Texter översatta till lättläst svenska är enkla och har vanliga och konkreta ord. Meningarna är ofta korta. Enligt Centrum för lättläst⁵⁶ ska en lättläst text:

- Utgå från läsaren, det vill säga texten ska anpassas till vilken typ av läsare den vänder sig till.
- Ha en röd tråd och ta tag i läsaren direkt.
- Ha ett tydligt sammanhang – läsaren ska inte behöva ha omfattande förkunskaper.
- Använda vardagliga ord och korta rader.
- Samspele med bild och layout.

Det finns ett gratis webbverktyg, läsbarhetsindex (LIX)⁵⁷ som kan användas för att få en uppfattning om hur lätt eller svår en text är att läsa.

11.3.1 Textflöde

Det bör finnas en logisk startpunkt för läsaren som till exempel markeras med en huvudrubrik. Därefter ska det vara lätt att följa textens flöde genom hela texten. Det är även viktigt att dela upp texten i mindre stycken med mellanrubriker samt inleda längre dokument med en kort sammanfattning.⁵⁸

11.3.2 Typsnitt

Vilket typsnitt som är att föredra; antikvastil (typsnitt med seriffer, ”klackar” på bokstäverna (som Georgia) eller linjär stil utan klackar (som Trebuchet), beror bland annat på i vilken situation texten förekommer och på utskriftens kvalitet. I längre löpande text är ofta antikvastil mer lättläst. Det är viktigt att typsnittet är enkelt och tydligt samt att kontrasten är god. Fet stil är bättre för att markera text än *kursiv stil* eller VERSALER.⁵⁹ Antikvastil används ofta till brödtext och linjärt typsnitt till rubriker/underrubriker och undertext.

⁵⁶ www.lattlast.se

⁵⁷ www.lix.se

⁵⁸ Handisam 2012

⁵⁹ Handisam 2012

11.3.3 Teckenstorlek

Välj tillräckligt stor teckenstorlek, men inte för stor. För löpande text är till exempel ofta 11 eller 12 punkter lämpligt – beroende på vilket typsnitt som används.⁶⁰ . Exempel. Georgia (11), Trebuchet MS (11), Gotham round (10). Information om teckenstorlek på skyltar finns i avsnitt 11.5.1 och 11.5.2.

11.3.4 Radavstånd

Radavståndet brukar generellt vara 2 punkter större än teckenstorleken upp till 18 punkter, till exempel 12 punkter teckenstorlek till 14 punkter radavstånd (Handisam 2012). Information om radavstånd på skyltar finns i avsnitt 11.5.1.

11.3.5 Radlängd

Kortare rader är lättare att överblicka än längre, men de får inte vara för korta. Rader med en längd om mellan 6–13 centimeter är behagliga att läsa.⁶¹ Mest lättläst är texter som justeras med rak vänstermarginal.

11.3.6 Kontrast och färger

När färg används ska valet av färger förstärka läsbarheten. Så kallade tonplattor bör inte användas (det vill säga att texten står på färgad bakgrund) eftersom de försvårar eller gör det omöjligt att läsa för många synsvaga. Om tonplatta måste finnas i layouten bör plattan ha högst tio procent raster-täthet. Om texten är större och fetare kan man ha lite högre värde, upp till 20 procent, men kontrasten måste vara stor.⁶² Detsamma gäller mönstrad bakgrund.⁶³ Information om kontrast och färger på skyltar finns i avsnitt 11.5.

Exempel på en text på bild som ger dålig kontrast. Den övre texten är mycket svår att läsa. Samma text på en ljus tonplatta ger betydligt bättre läsbarhet. Bakgrundsbilden är tagen i kulturresevatet Örnanäs, Skåne län. Foto: Fabian Mebus

⁶⁰ Handisam 2012

⁶¹ Handisam 2012

⁶² Synskadades Riksförbund 2011

⁶³ Handisam 2012

11.3.7 Bilder

Illustrationer och bilder kan ha olika funktioner. De kan förklara och förtydliga eller skapa välbehövliga pauser i en text. Bilder kan också framkalla känslor och stämningar utöver texten. Om bilder används bör de ha god skärpa och kontrast samt inte vara alltför detaljerade. Text på bilder är något som bör undvikas och framför allt bör man aldrig ha löpande text på en bild.⁶⁴ Text på bild kan accepteras om en större rubrik eller titel placeras på ett mycket lugnt, enfärgat parti i bilden eller på en infälld, ljus tonplatta.⁶⁵

11.3.8 Storstil

Storstil är ett alternativt format vid tryckt material. När information presenteras i storstil är teckenstorleken större än den brukar vara, cirka 14 punkter.

11.4 Trycksaker

Det är vanligt att använda trycksaker så som broschyrer, foldrar eller kort när man ska förmedla information om ett skyddat område till besökare eller andra intresserade. Inom många skyddade naturområden och kulturmiljöer finns informationsbroschyrer, både på svenska och på andra språk vid entrén. En broschyr är lätt för besökaren att ta med sig när man går in i ett område och vanligen finns karta, leder och andra intressanta besöksmål beskrivna. I en tid då alltmer information tillhandahålls digitalt är det viktigt att det också finns tryckt information för personer som av olika anledningar inte använder dator eller mobiltelefon, till exempel på grund av elöverkänslighet. Att informationen är anpassad till läsaren, har ett enkelt språk och utformas på ett tillgängligt och snyggt sätt är viktigt för att den ska nå fram. Många förvaltare tar hjälp av skribenter och formgivare vid produktioner, men oavsett om man gör jobbet själv eller inte är det bra att vara en kunnig beställare.

11.4.1 Formgivning och disposition

Formgivningen kan väsentligt underlätta läsningen och förståelsen. En snygg och originell formgivning behöver inte alls stå i motsatsställning till god läsbarhet.⁶⁶ Den grafiska formen ska underlätta för läsaren att ta sig genom texten och handlar också om textens utformning; texten grad, mellanrum mellan rader och radlängd. I en lättläst trycksak samverkar text, bild, typografi och disposition.⁶⁷

Vid produktion av trycksaker bör matt papper användas eftersom blankt papper kan blanda läsaren. Det är också viktigt att välja ett papper med hög

⁶⁴ Handisam 2012

⁶⁵ Synskadades Riksförbund 2011

⁶⁶ Handisam 2012

⁶⁷ Centrum för lättläst, 2012

opacitet (täthet), så att en sidas tryck inte syns igenom på baksidan.⁶⁸ Om trycksaken ska användas utomhus kan det vara bra att tryck sker med vattenbaserad skyddslack och att papprets fiberriktning är horisontellt (för att papperet inte ska rulla ihop sig).

Lägg gärna ut broschyrer även på webben, då kan de läsas med exempelvis en skärmläsare.

11.4.2 Punktskrift i trycksaker

Texten i trycksaker kan översättas till punktskrift. Formatet kallas också Braille, efter sin franske upphovsman. Många människor med nedsatt syn behärskar inte punktskrift, men om man vet att det finns många besökare i ett skyddat område som kan ha nytta av punktskrift ska en presentation av information i broschyrer och andra trycksaker med hjälp av punktskrift övervägas. Om punktskrift används bör den läggas direkt (cirka 8 millimeter) nedanför vanlig text.⁶⁹ Taktil information på skyltar har nackdelen att den kan vara svår att hitta till. För information om taktila skyltar, se avsnitt 11.5.3.

11.5 Skyltar

Skyltar är vanligt förekommande i nästan alla skyddade naturområden och kulturmiljöer och kan fungera både som informationsbärare och som vägvisare. Skyltar finns framförallt placerade vid entréer, målpunkter eller längs tillrättalagda stigar och leder. Skyltar ska vara utformade så att personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga lätt ska kunna läsa och ta till sig informationen samt orientera sig (13 § ALM 2).

Med skyltar i denna text menas både informationsskyltar och vägvisande skyltar. **Informationsskyltar** innehåller texter med illustrationer, kartor med mera med ett beskrivande budskap. Informationsskyltar ska bland annat väcka intresse och förmedla kunskap om det skyddade områdets värden. De ska även förmedla information som underlättar orientering och vistelsen i det skyddade området. För personer som känner sig otrygga och ovana i naturen kan skyltar som visar tillbaka till entrén/utgångspunkten vara en hjälp.

Vägvisande skyltar är viktiga ledvisare i skyddade områden som underlättar orienteringen. Denna typ av skyltar kan delas in i tre kategorier: vägvisare, avståndsmärken och platsmärken:⁷⁰

- Vägvisande skyltar anger ofta riktningen, namn och avståndet till målet och ibland även målets och vägens karaktär med en symbol.
- Avståndsmärken anger ofta återstående väglängd till ett mål.
- Platsmärken används för att markera en plats karaktär med exempelvis symboler för aktiviteter eller anordningar.

⁶⁸ Handisam 2012

⁶⁹ Svensson 2012, s. 83

⁷⁰ Naturvårdsverket, 2003

Väg- och avståndsvisare med bra höjd, tydligt kontrasterande text och tydliga symboler i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län. Foto: Mai Almén

Väg- och avståndsvisare i Garphyttans nationalpark, Örebro län. Detaljerade uppgifter om avstånd är viktiga för många, särskilt för personer med nedsatt rörelseförmåga. Foto: Fabian Mebus

Handboken prioriterar anvisningar om utformning av skyltar med tillgänghetsperspektivet i fokus. För att så många som möjligt ska kunna ta del av en skylts information är det viktigt att tänka på skyltens placering, material och utformning. Skyltens innehåll är också mycket viktigt.⁷¹

⁷¹ Mer om skyltars innehåll kan läsas i *Skyltar för Svenska Kulturmiljöer* och *Handboken i fornminnesvård* (Riksantikvarieämbetet 1996 och 2006), *Att skriva om natur* (Öberg 2011) och *Att skylta skyddad natur* (Naturvårdsverket 2003).

Skarp kontrast ger bra läsbarhet på en väg- och avståndsvisare i kulturreservatet Karlslund, Örebro län. Materialvalet plåt ger lång livslängd. Foto: Fabian Mebus

Tydlig skyltning till ett naturreservat och en tillgänglig fiskeplats på östra Gotland. För ökad tydlighet kan den mellersta skylten kompletteras med reservatets namn. Foto: Mikael Wahldén

Utformning

För att personer med nedsatt syn och personer med nedsatt kognitiv förmåga, lässvårigheter eller andra orienteringssvårigheter ska kunna läsa eller orientera sig, är det viktigt att skylten är tydlig och att ytan inte ger upphov till reflexer (13 § ALM 2). För att undvika reflexer bör ytan vara matt. Glas är därför i detta avseende ett sämre material. Informationsskyltar bör också luta något, 5–10 grader framåt i överkanten för att undvika ljusreflexer.⁷² Lutningen underlättar även läsningen. Likartat utseende, struktur och utformning av textuppbyggnad/symboler på alla skyltar inom ett område underlättar också orientering och tolkningen av skyltarnas budskap.

⁷² Naturvårdsverket, 2003

11.5.1 Placering och läsavstånd

Skyltar ska vara placerade på logiska platser där de behövs för att en besökare ska kunna orientera sig och där de är enkla att upptäcka (13 § ALM 2). Om skylten ska kunna användas av personer med synnedsättning måste kontinuerliga taktila och visuella ledstråk leda fram till skylten (se avsnitt 12.1). Skyltar bör placeras så att tillräckligt med ljus faller på dem samt så att reflexer minimeras. Informationsskyltar bör framför allt finnas i anslutning till ett områdes entré och beroende på områdets karaktär även vid besöksintressanta målpunkter. Områdets karaktär avgör också behovet av antalet vägvisare. Ett kuperat och svåröverblickbart område kräver tydligare och mer frekvent vägvisning än ett lättorienterat område. En riktlinje är att avstånd längre än 100 meter bör innehålla en avståndsangivelse på vägvisaren.⁷³

Utsiktsplatsen vid Svan-sjön i Hamra national-park, Gävleborgs län, kan nås via en plan däck-spång. Skylten är vinklad 60 grader och skyltens nederkant har en höjd på 0,9 meter. En förbättring skulle vara att sänka skylten med 20 centimeter. För att underlätta förståelsen är det bra om skyltar placeras i riktning mot det som beskrivs, som här i Hamra. Foto: Tomas Ärlemo

⁷³ Lundell 2005, s. 14

Det är även viktigt att placera skyltar på lämplig höjd så att de kan läsas såväl av personer i rullstol som av stående personer med synnedsättning (13 § ALM 2), av personer med kortväxthet och/eller av barn och ungdomar.

Informationsskyltar som placeras vinklade bör ha en höjd på cirka 70 cm (avstånd till skyltens nederkant). I skriften *Komponenter 3.1*⁷⁴ inom varumärket för Sveriges Nationalparker, anges 60 graders lutning för vanlig informationsskylt. Det finns inga samstämmiga uppgifter om informationsskyltars vinkling, men ett intervall mellan 40–60 grader kan fungera.

För vertikala informationsskyltar (utan vinkling) är det svårare att ange en rekommenderad höjd. Ett riktmärke kan vara att skyltens mittpunkt bör vara på en höjd runt 130–140 centimeter. Men höjden kan variera beroende på olika faktorer. En faktor är framförallt läsavståndet. Läsavståndet är i sin tur beroende av textstorleken. Ju större textstorlek man har på skylten desto större kan också läsavståndet vara. Se nedan.

För informationsskyltar är det i regel viktigt att besökare kan komma mycket nära skylten, bland annat för att personer med nedsatt syn kan ha ett mycket begränsat läsavstånd. Därför är det viktigt att marken är tillrättalagd ända fram till skylten. Det är också viktigt att utforma informationsskylten så att det finns möjlighet för den besökande att stanna och läsa/lyssna utan att övriga besökare hindras att ta sig fram. Tänk på att placera skyltens riktning mot det som den vill förmedla utan att den hamnar i vägen för blickpunkter eller fotoobjekt. Undvik även att placera skylten i direkt solljus då skylten bleks snabbare och blir mindre tydlig.

Skyltar vid det statliga byggnadsminnet Bäckaskog slott och park, Skåne län. Skyltarna placerades på låg höjd vilket möjliggör läsning för både sittande och stående besökare. I efterhand visade det sig här att färgerna snabbt blektes av solljus och vatten vilket försämrade läsbarheten. Foto: Per-Anders Johansson

⁷⁴ Komponenter 3.1, Naturvårdsverket 2012: senaste uppdateringen finns på www.naturvardsverket.se.

Skylt med tydlig orienteringskarta och engelsk och tysk översättning vid Tångeråsa kyrka, Örebro län. Skyltens låga höjd ger bra läsbarhet även för barn och sittande personer. Längs skyltens högra kant finns information i punktskrift. Foto: Länsstyrelsen Örebro län

Kulturreseptatet Atoklimpen, Västerbottens län, är ett för människor med nedsatt rörelseförmåga tämligen svårtillgängligt skyddat område i fjällvärlden. Informationstavlan vid entrén är dock med avseende på höjd och placering välutformad och innehåller dessutom tydliga kartor. Skylten kan lätt läsas av vuxna, barn och sittande i exempelvis terräng-rullstol. Foto: Fabian Mebus

11.5.2 Text på skyltar

Använd ett enkelt språk oavsett innehållet. Skyltars information bör generellt vara lättläst samt ha ljushetskontrast. Lättlästa texter underlättar för många med läs- och skrivsvårigheter och nedsatt kognitiv förmåga, men även för en van läsare som snabbt vill ögna igenom texten (se avsnitt 5.2.2 och 5.2.4). Ett för skylten lämpligt typsnitt (se 11.5.2) och bra kontrast mellan text och bakgrundsfärg är viktiga grundregler. Versaler på informationsskyltar bör undvikas. Bokstäver i upphöjd relief (blindskrift) måste dock vara versaler utan seriffer⁷⁵ om de ska kunna läsas med fingrarna. Tänk på att symboler i flera fall kan ersätta eller komplettera text (se avsnitt 11.6.1).

⁷⁵ Serif, serif, klack eller schattering, är de tvärstreck som avslutar den bokstavsstapel som utgör en bokstav eller ett tecken i en teckenuppsättning, se även avsnitt 11.3.4 om typsnitt.

Teckenstorlek på skyltar

Textstorleken bör utformas efter läsavståndet och typ av skylt. Det är dock viktigare att komma nära en skylt för personer med nedsatt syn än att texten är stor. En tumregel kan vara att minsta teckenstorleken, på en informationsskylt, bör vara cirka 6–7 millimeter per meter läsavstånd (cirka 18–24 punkter).

Väg- och ledvisande skyltar bör ha bokstäver som är cirka 60 millimeter höga som man vill komma tätt intill, men som samtidigt ska kunna ses på några meters avstånd (Naturvårdsverket 2003).

Radavstånd

Radavståndet bör vara runt 10 procent större än teckenstorleken.

Färg och kontrast på skyltar

Det är svårt att rekommendera vissa färger eftersom seendet i detta fall är mycket individuellt. Färgblindhet innebär exempelvis att man inte kan uppfatta skillnaden mellan vissa färgtoner. Det vanligaste är att man har svårt att skilja mellan rött och grönt samt mellan orange och rött. Det som däremot är mycket viktigt är att färgerna kontrasterar, i ljushet minst 0.40.⁷⁶ Välj en mörk färg på ljus bakgrund eller tvärtom. Om två olika kulörer har liknande ljushet kan det vara mycket svårt att se skillnad på dem. Svart, mörkt blått eller grönt mot vit bakgrund samt gult på svart bakgrund ger bäst kontrast.⁷⁷

Bilder, fotografier och illustrationer på skyltar

Bilder eller illustrationer är många gånger ett bra komplement för att öka tillgängligheten för skyltarnas budskap (se avsnitt 11.3.9).

Ritningar och bilder

För konstruktion av skyltställ och infotavla, se Naturvårdsverket 2007a, s. 155–158 och Riksantikvarieämbetet 2006, s. 73–79.

11.5.3 Taktila skyltar

Eftersom det är relativt få som behärskar punktskrift idag och då reliefer är svåra att läsa i längre ord rekommenderas i första hand att audiell information används för att öka tillgängligheten för exempelvis blinda eller personer med nedsatt syn. I vissa fall kan det dock vara motiverat att komplettera skyltar med taktill information (bokstäver i upphöjd relief och/eller punktskrift). Använd främst reliefer för enstaka siffror och bokstäver då de är svåra att läsa i längre ord. Reliefskrift ska alltid vara upphöjd med 1–1,5 millimeter. Bokstäverna bör vara minst 15 millimeter och högst 40 millimeter stora.⁷⁸ Om punktskrift används tänk på att den bör läggas direkt nedanför den vanliga texten samt att använda taktilla markeringar som underlättar att man hittar till skriften.

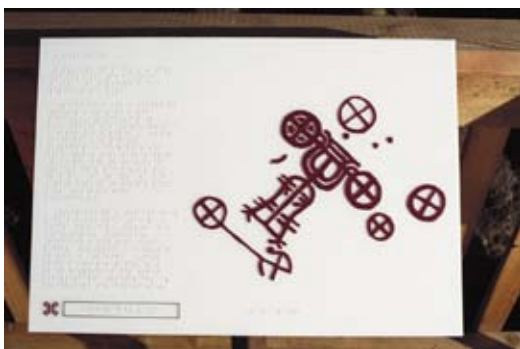
⁷⁶ Natural Colour System, www.ncscolour.com/sv/

⁷⁷ Synskadades riksförbund 2012

⁷⁸ Svensson 2012, s. 83

Om den taktila skylten placeras vertikalt är en höjd över mark på cirka 1,3–1,4 meter att föredra, men en höjd upp till 1,6 meter kan fungera, då det är mindre information som ska presenteras. Sitter skylten lägre än 1,3 meter får handen ingen bra vinkel för att läsa den taktila texten.⁷⁹ Vinklad yta gör det lättare att läsa skylten taktilt, som då kan innehålla mer information i form av text, kartor eller ritningar och placeras då på cirka 1 meters höjd över marken eller lägre. Utvinklingen är en förutsättning för att stående ska kunna läsa skylten på nära håll och fungerar för kortväxta eller sittande personer⁸⁰. En vinkling på 20–45 graders rekommenderas.⁸¹

För mer information om punktskrift i trycksaker, se 11.4.2.

Vid hållristningarna i Frännarp, Skåne län, har man gjort omfattande tillgänglighetsåtgärder. Från en parkeringsplats med packat grus kan man via en däckspång med räcken komma fram till en plattform invid hållristningarna. Vid plattformen finns två informationsskyltar varav den ena är taktill med punktskrift. Foto: Bengt A Lundberg

11.5.4 Modeller och taktila kartor

Taktila kartor är kartor konstruerade så att besökaren med hjälp av känseln kan orientera sig inom ett område. Besökaren läser kartan genom att beröra den med fingertopparna och kan på så sätt känna sig till hur terrängen ser ut, var anordningarna finns placerade och hur stigarna går. Personer med nedsatt syn eller orienteringsförmåga har stor hjälp av taktila kartor, men de är även uppskattade av många andra. Därför är det bra om taktila kartor är utformade på ett sätt som möjliggör att både personer med nedsatt syn och med normal syn kan använda sig av dem. Informationen behöver alltså kontrastera mot underlaget minst 0.4 enligt NCS. Taktila kartor kan även tas fram i ett format som möjliggör att kartan kan tas med på vandringen.

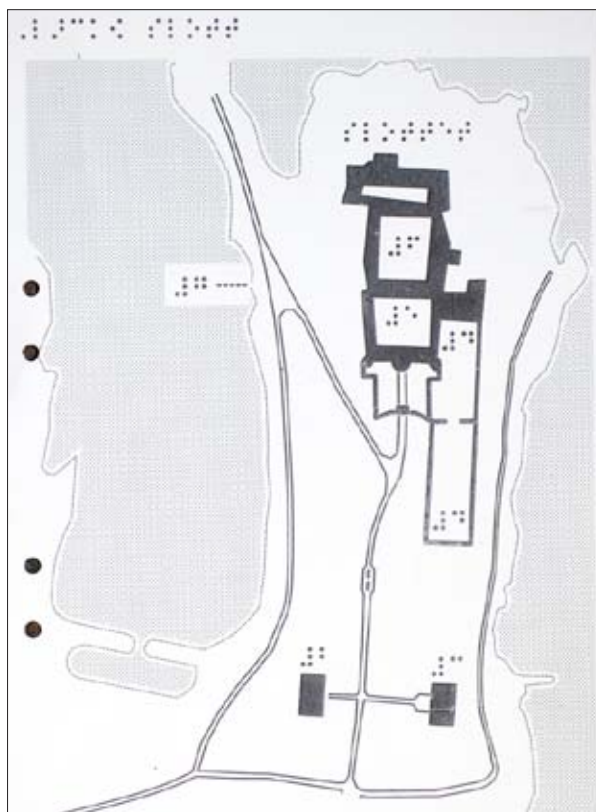
Även tredimensionella modeller över ett område eller en plats kan fungera som en variant av taktila kartor. Modeller används dock i första hand för att ge samtliga besökare en bra överblick och förståelse för området utan att nödvändigtvis ha besökt alla dess olika delar. Modeller är därför mycket användbara i miljöer som kan vara svåra att nå för till exempel personer med nedsatt rörelseförmåga och i miljöer som kan vara svåra att överblicka.

⁷⁹ Handisam 2012a

⁸⁰ Handisam 2012a

⁸¹ Svensson 2012, s. 80

Taktil karta över Läckö slott, Västra Götalands län. Kartan kan tas med på vandringen i slottsområdet.
Foto: Statens fastighetsverk

Taktila kartor och modeller utgör ofta en del av den övriga skyltningen i ett område och berörs därmed av samma riktlinjer i till exempel PBL och ALM 2. Vanliga skyltar med orienteringskartor kan vara svåra att använda för personer med nedsatt orienteringsförmåga och personer med nedsatt kognitiv förmåga då de innehåller för mycket information och är för otydliga. För dessa personer kan modeller fylla en särskilt viktig funktion på samma sätt som taktila kartor kan hjälpa många synsvaga och blinda.

Vid Kulturum Ratan, Västerbottens län, finns en taktil karta. Den tredimensionella utformningen gör att personer med nedsatt syn, blinda och seende lättare får en uppfattning av omgivningen och de kulturhistoriska platserna. Platserna är angivna med hjälp av punktskrift. Kartan är lågt placerad och personer som sitter i rullstol har plats med stol och knän under den. På bilden syns H.M. Drottningens hand i samband med en invigningsceremoni 2009. Foto: Petter Engman, Västerbottens museum.

Vid alla entréer till Kosterhavets nationalpark, Västra Götalands län, finns taktila bronsmodeller över en del av Kosterhavet. Här kan man känna och se Kosterrännan med sitt största djup på 247 meter mellan Kosteröarna och fastlandet.
Foto: Anders Tysklind

Utformning

En taktil karta är uppbyggd av upphöjda linjer och ytor med kännbar struktur, så kallade reliefer, för att visa hur ett område ser ut. Taktila kartor och modeller bör vara skalenliga. För att den taktila kartan eller modellen ska komma till användning är det mycket viktigt att det är lätt att hitta till den och att ta sig ända fram till den. Den bör därför vara tydligt utmärkt. För att underlätta orienteringen för personer med synnedsättning måste kontinuerliga taktila och visuella ledstråk leda fram till modeller och taktila kartor (se avsnitt 12.1). Dessutom ska besökaren kunna stå vid kartan eller modellen utan att störa förbipasserande.

Höjden på taktila kartor och modeller ska vara sådan att såväl personer i rullstol som stående personer lätt kan använda kartan. En modell är ofta spännande även för yngre personer varför det här, vid höjdbestämmning, kan vara extra viktigt att tänka på barn med funktionsnedsättning, exempelvis barn som använder rullstol. Om möjligt är det en fördel om personer som använder rullstol kan komma in under kartan eller modellen med fötter och knän. En lämplig höjd för en taktil karta är ca 0,9 meter över marken (avser kartans underkant/nederkant). Taktila kartor bör vinklas 20–30 grader från

horisontalplan.⁸² Modeller är i vanliga fall horisontellt placerade och en lämplig övre höjd är cirka 0,70 meter över marken för att besökaren lätt ska kunna se och känna på modellen.⁸³

Taktila kartor bör ha taktil text och punktskrift samt färger som kontrasterar i ljushet minst 0,4 enligt NCS och symboler så att både synsvaga och seende kan använda kartan. Tänk på att inte presentera för mycket information på den taktila kartan eller den tredimensionella modellen då den lätt kan bli för otydlig och svårläst. Det man vill avbilda måste förenklas så att den blir mycket lätt att uppfatta taktilt då fingrarna kräver ett visst avstånd mellan linjer för att man ska kunna uppfatta dem.⁸⁴ Det är även bra om det finns möjlighet för besökaren att få tillgång till den taktila kartan i förväg så att personen har tid att studera den innan. Ett alternativ är att den finns upptryckt på plats så att besökaren kan ta med ett exemplar under besöket. Taktila kartor kan framställas med olika tekniker och framställs vanligen på så kallat svällpapper.⁸⁵

11.6 Övrig information

11.6.1 Symboler

Att lätt kunna orientera sig i skog och mark är av största vikt för att skapa förutsättningar för en god och trygg upplevelse. Symboler är ett sätt att tillgängliggöra information för personer med funktionsnedsättning. Ett piktogram är en symbol eller ett skrivtecken som representerar ett objekt eller begrepp genom en – oftast förenklad – illustration. Bildsymboler är bra för i första hand personer med nedsatt kognitiv förmåga men underlättar för alla och kan ersätta eller komplettera text. Är symbolen mycket välkänd behöver den inte alltid kompletteras med text. Inom skyddade områden används symboler ofta som en ersättning för text på exempelvis ledskyltar eller på byggnader så som dass.

När man använder symboler är det viktigt att välja välkända sådana. Därför är det inte att rekommendera att själv hitta på nya symboler utan att istället använda sig av sådana som är beprövade och spridda. Symboler bör inte lämna någon tveksamhet i vad som avses.

I naturreservat och nationalparker ska de symboler (symbolbrickor) som finns att beställa via Naturvårdsverkets skyltbutik⁸⁶ användas. Sexkantiga brickor gäller för nationalparker och fyrkantiga för naturreservat. Skyltbutiken och lagret med skyltmaterial kan användas av varje länsstyrelseförvaltare eller annan av länsstyrelsen utsedd förvaltare och kan därmed också användas i kulturreservat, fornvårdsområden och andra skyddade områden.

⁸² Svensson 2012, s. 85

⁸³ Varumärket Sveriges Nationalparker, *Komponenter 3.1*

⁸⁴ Westling 2004

⁸⁵ Westling 2001

⁸⁶ Skyltbutiken: <http://shop.textalk.se/se/shop.php?id=18729>

Utöver de symboler som tillhandahålls i skyltbutiken finns det även en stor mängd andra pictobilder som kan beställas hos olika privata leverantörer.⁸⁷ Detta utbyte ökar möjligheten att förtydliga texter på bland annat skyltar och förmedla information på ett enkelt sätt. Det finns även andra användbara standarder. Dessa är dock inte direkt avsedda eller anpassade för skyddade naturområden och kulturmiljöer. Exempel är *Svensk Standard SS 30600:2008 Grafiska symboler – Publika informationssymboler utifrån konceptet Design för alla*. Standarden är dock utvecklad utifrån att människor har olika funktionsförmåga.⁸⁸

”Bilder säger mer än tusen ord”. Användning av symboler är ett bra sätt att tillgängliggöra information, bland annat för personer med nedsatt kognitiv förmåga. Symboler kan ersätta eller komplettera text för att öka förståelsen och för att få snabb information. Pictogram för Sveriges nationalparker.

Bild: Naturvårdsverket

11.6.2 Natur-, kultur- och upplevelsestigar

Tillgängliga upplevelsestigar kan utformas så att de kan användas av barn, personer som använder rullstol eller rullator, personer med nedsatt syn eller som är helt blinda, med flera. Stigen bör i så fall förses med tydliga ledmarkeringar och ha ett antal tydliga stationer där man kan uppleva och utforska saker med hörsel och känsel. Informationen längs stigen och vid stationerna ska vara tillgänglig och gärna finnas i både vanlig text och punktskrift eller andra alternativa format. Till exempel kan man erbjuda ljudfiler att ladda ned från en webbplats som man sedan kan spela upp med en mp3-spelare eller mobiltelefon. Man kan också sätta ut telefonnummer vid varje station där en berättarröst förmedlar ljud och text. Exempel på sådana stigar finns i Vrinneviskogen (Norrköping), på Drottningholm (Stockholm) och vid naturum Skrylle (Lund).

Det är lämpligt att natur- och kulturstigar förses med kompletterande informationskällor, som skyltar, audiell information, symboler och/eller taktila kartor (se 11.5, 11.7.7, 11.6.1, 11.5.4).

⁸⁷ Till exempel på www.pictogram.se

⁸⁸ SIS 2008

Vid det statliga byggnadsminnet Drottningholm, Stockholms län, har Statens fastighetsverk anlagt en naturstig som fungerar för besökare med nedsatt syn. Utmed hela stigen löper en låg list. Skyltarna har både vanlig svarttext och punktskrift. Stigen har elva stationer och varje station har en skylt med information. Vid ett par stationer finns kulturföremål att känna på. Foto: Statens fastighetsverk

11.6.3 Guidning och programverksamhet

Vid många natur- och kulturmiljöer anordnas ibland särskilda program eller guidningar för den intresserade allmänheten. Det är viktigt att fundera över hur guidningen eller programmet kan fånga en bredare målgrupp, och att därmed verka för att verksamheten och informationen blir tillgänglig även för personer med funktionsnedsättning.

I syfte att skapa största möjliga flexibilitet och vara beredd att möta människor med varierande funktionsförmåga är det i första hand viktigt att kvalitetsutveckla och höja den generella tillgängligheten i det ordinarie programutbudet så att fler kan delta. Detta förhindrar givetvis inte att man även vid vissa tillfällen kan erbjuda så kallade specialvisningar. Till exempel kan man annonsera om att det vid vissa tillfällen finns teckenspråkstolk på plats eller att portabel hörslina erbjuds. Den generella kvalitetsförbättringen kan bestå av många olika åtgärder som underlättar, till exempel:

- Att man identifierar lämpliga gångstråk och kanske väljer en mindre brant backe istället för den branta för att på så sätt underlätta för personer med nedsatt rörelseförmåga.
- Att man rutinmässigt har en taktill karta i beredskap så att en person med nedsatt syn som oväntat dyker upp kan få en uppfattning om färdväg.
- Att man passerar punkter som ger god överblick och ser till att det finns lämpliga sittplatser där man gör längre men även kortare stopp.
- Att man generellt använder högtalarväst (även om det inte finns någon som meddelat nedsatt hörsel i gruppen).

Den tekniska utvecklingen går fort. Till exempel kan det därför vara bättre att ha en rutin i beredskap för var man kan hyra en portabel hörslinga än att investera i en egen. Då kan man alltid vara säker på att få modern och välskött utrustning med fräscha batterier. Ett exempel på framkantsteknik, som dessutom är helt gratis är ”Tolken i fickan”. Tjänsten innebär att en teckenspråkstolk förmedlar samtal mellan teckenspråk och tal. Teckenspråksanvändaren har en bildtelefon och den hörande använder en vanlig telefon. Vid en guidning går guidens tal då in i en telefon och de i gruppen som använder teckenspråk får då tolkningen på sina skärmar.

Om det anordnas en särskild barnaktivitet, till exempel en naturvandring med guide, är det viktigt att tänka på att även barn med funktionsnedsättning ska kunna delta. Här gäller samma som ovan: Utforma i största möjliga utsträckning det ordinarie utbudet till att omfatta även barn och barn med funktionsnedsättning. Särskilda aktiviteter är inte fel, men det bör vara ett komplement om det inte går att lösa på annat sätt.

Som med all tillgänglighet är det viktigt att i förväg ge god upplysning om förhållandena. Om guidningen sker i terräng som visat sig fungera för till exempel personer som använder utomhusrullstolar, rullatorer eller barnvagnar, om hastigheten kan anpassas till deltagarnas önskemål, om det finns en taktill karta eller om högtalarväst alltid används är det bra att informera om dessa kvalitetsåtgärder i marknadsföringen av evenemanget. Om man dessutom har satsat extra på tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning är det särskilt viktigt att marknadsföra evenemanget. En person med nedsatt hörsel förväntar sig sällan att det finns en teckenspråkstolk i skogen och avstår kanske utan tillgänglighetsinformationen helt från att komma. Funktionshindersorganisationerna är viktiga spridare av information.

Vid planering av guidning i skyddade naturområden och kulturmiljöer – tänk på att:

- Anlita gärna guider med kunskap om tillgänglighet (en uttalad merit) och som till exempel vet vad det innebär att tala inför människor med nedsatt syn eller som har förmåga att assistera en person som sitter i rullstol.
- Sträva i första hand efter att höja den generella tillgängligheten i alla guidningar och program. Det kommer att uppskattas av alla. Komplettera i andra hand med specialvisningar och specialprogram.

- Uppmuntra i guidningar deltagarna att använda olika sinnen. Låt deltagarna känna, lukta och smaka.
- Samarbeta med lokala eller regionala funktionshindersorganisationer som har bra kunskap och vet vad deras medlemmar efterfrågar.

Ett praktiskt tips är att provköra guidningen med en person som har någon form av funktionsnedsättning. Då kan man ta lärdom av det och förändra guidningen innan den ska genomföras med större grupp. Efter ett genomfört program eller guidning: utvärdera för att fånga upp vad som fungerade bra och dåligt i syfte att vidareutveckla verksamheten.

Guidning i länsstyrelsens regi i naturreservatet Bungenäs, Gotlands län. Länsstyrelsen hade annonserat om att den guidade turen var lämplig för personer med nedsatt syn- och rörelseförmåga. Foto: Julia Broman

Guidning i naturreservatet Dagghagen, Gotlands län. Guidningen var utformad så att även personer med nedsatt syn kunde ta del av innehållet vilket också hade informerats om vid annonsering. Längre stopp kan med fördel förläggas till platser med sittmöjligheter, här i form av ekstubbar. Foto: Daniel Nygren

11.7 Digitala medier

Dagens tekniska utveckling med nya smarta tekniska lösningar och hjälpmedel sker i snabb takt. Digitala kanaler och format utgör idag den största källan för information, kommunikation och meddelanden. Regeringen har i den så kallade *Digitala agendan* för Sverige uttalat att ”offentlig information ska också vara tillgänglig i sådana format att så många som möjligt kan använda informationen”.⁸⁹ Nedan beskrivs ett axplock av digitala lösningar som finns på marknaden idag.

11.7.1 Webbplatser

Webbplatser utformas ofta med hjälp av informatörer eller andra webbtekniskt kunniga personer. Förvaltare behöver därför sällan själva ha detaljerade kunskaper om webbutformning och annat webbarbete. Däremot är det bra att förvaltaren känner till vilka krav som ställs på en tillgänglig webbplats

Webbplatser och e-tjänster öppnar stora möjligheter för människor att få ta del av information om skyddade natur- och kulturområden och kunna förbereda ett besök i dessa. Här kan man bland annat presentera:

- hur man tar sig till området,
- vad man kan göra inom området,
- vilka upplevelser man kan förvänta sig,
- längd på leder,
- om det finns servicebyggnader (med tillgänglig toalett) och andra anläggningar och hur dessa är utformade,
- hur terrängförhållandena är och om det finns hinder i terrängen till exempel i form av branta lutningar eller trånga passager,
- vilken GPS-adress området har,
- hur mobiltäckningen är i området,
- om det finns tillfälliga fel (exempelvis att den tillgängliga toaletten är ur bruk, räcken borta vid led eller annan viktig tillfällig information)
- annan relevant information. Bland annat är det bra att uppge ett telefonnummer eller en e-postadress dit man kan vända sig om man behöver ytterligare information.

Om en webbplats är tekniskt tillgänglig kan varje användare anpassa presentationen av innehållet efter sina egna behov utan att innehåll och struktur förändras. Ett hjälpmedel är att läsa en digital text med en skärmläsare. En skärmläsare är ett program som läser av informationen på bildskärmen och som sedan presenterar den som syntetiskt tal, i förstorat format eller i punktskrift. En skärmläsare kan läsa upp länkar som finns på en webbsida. En grundregel är att en länk ska kunna lyftas ur sitt sammanhang och man ska ändå förstå vart länken leder.

⁸⁹ Regeringen 2012

Utformning

Det finns internationella standarder för hur en webbplats ska vara uppbyggd. Dessa har utarbetats i den internationella organisationen World Wide Web Consortium (W3C 2008). Standarderna har tagits fram för att internet ska vara tillgängligt för alla människor, oavsett funktionsförmåga. De beskriver både hur en webbplats tekniskt ska byggas och hur innehållet ska utformas när det gäller språk, formgivning och struktur. EU:s medlemsländer har också enats om att offentliga webbplatser ska följa W3C:s standard WCAG 2.0 som finns översatt till svenska.⁹⁰ Även e-delegationen⁹¹ rekommenderar att den internationella standarden WCAG uppnås.

Sammanfattningsvis ska webbinnehållet vara rätt tekniskt uppbyggt, strukturen logisk och överskådlig, formgivningen tydlig samt språket begripligt och klart (se avsnitt 11.3). Varje kapitel på webbplatsen bör inledas med en kort sammanfattning på ett enkelt språk. Grundläggande information om det som ska beskrivas bör även finnas i alternativa format, exempelvis ljudinformation eller annat (se 11.7.7).

Tillgängliga elektroniska dokument

Ur tillgänglighetssynpunkt är det bäst att lägga ut information på webben i html-format. Kortare texter bör inte läggas ut i PDF eller Word-format. En PDF-fil är inte automatiskt tillgänglig. Till exempel kan den inte läsas av hjälpmedelsanvändare om den inte är gjord på rätt sätt. I de fall det är nödvändigt att lägga ut material i ett elektroniskt dokument, exempelvis långa dokument så som skötselplaner, bör detta ske i ett tillgängligt textformat. En så kallad "tillgänglig PDF-fil" eller en "tillgänglig Word-fil" är exempel på tillgängliga elektroniska format.

Normalt bör it-support (eller motsvarande) hos den egna arbetsgivaren kunna vara behjälplig när det gäller frågor om tillgängliga elektroniska dokument. Det finns också tillgänglighetskonsulter som kan hjälpa till med detta arbete.

11.7.2 Sociala medier

Sociala medier är aktiviteter som kombinerar teknik, social interaktion och användarutvecklat innehåll. Idag använder många företag och organisationer sociala medier för att kommunicera med sina målgrupper, eftersom det är ett snabbt och enkelt sätt att nå fram och skapa en dialog. Det grundläggande för sociala medier är kommunikation och möjligheten att föra dialog med en eller flera användare i en gemensam kanal. Exempel på sociala medier är Facebook och Twitter. E-delegationen har tagit fram en vägledning för hur myndigheter kan använda sociala medier. Vägledningen finns på E-delegationens webbplats.⁹² Samma principer för tillgänglighet gäller här som vid webbplatser.

⁹⁰ W3C 2012

⁹¹ För att stärka utvecklingen av e-förvaltningen och skapa goda möjligheter för myndighetsövergripande samordning inrättades en delegation för e-förvaltning, se www.edelegationen.se.

⁹² www.edelegationen.se

Samtidigt är det svårt för de myndigheter, företag och organisationer som kommunicerar via det sociala mediet att påverka den grundläggande tillgängligheten i tjänsten. För vissa människor, exempelvis personer med dövblindhet, kan det vara svårt att utan hjälp registrera ett konto. Det är därför viktigt att i kommunikationsarbetet inte låta de sociala medierna helt ersätta andra tillgängliga medier.

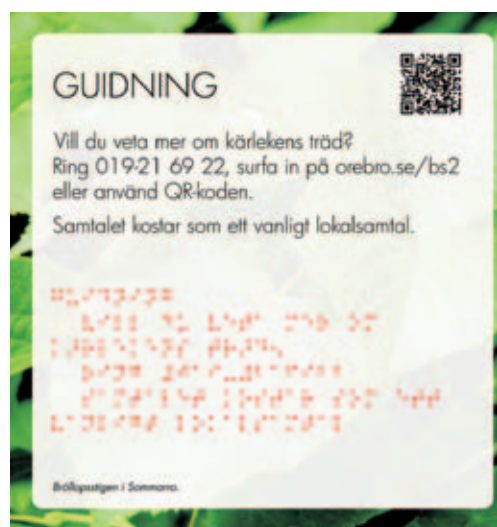
11.7.3 Inläsning

Inläst version innebär att man kan lyssna på texten. Det kan vara en person som läst in texten eller en så kallad talsyntes som läser upp texten. Talsyntes är artificiellt tal som efterliknar mänsklig röst men som är skapat med datorer. Ett vanligt inläst format är DAISY-talboken. DAISY är en internationell standard för digitala talböcker. Syftet med formatet är att göra tryckt text tillgänglig på ett så användarvänligt sätt som möjligt för personer med läshinder, exempelvis nedsatt syn och dyslexi. Den största fördelen med DAISY-formatet är att informationen ges en struktur som är lätt att hitta i för läsaren även om materialet är omfattande. Informationen i DAISY-format kan läsas på olika sätt; på dator med ett läsprogram, i DAISY-spelare samt på Ipad och i smartphones.

11.7.4 Natur- och kulturvägledning via mobiltelefoner

Applikationer (appar) till smartphones blir allt fler för naturvägledning. Det finns idag appar som visar var du är och som berättar för dig om natur- och kulturvärdena i din närhet. Ett annat exempel på naturvägledning via mobiltelefonen är att besökaren får ta del av uppläst information genom att ringa ett telefonnummer. Telefonnumren kan stå på en skylt eller i en broschyr. Detta finns bland annat i Tyresta nationalpark, Tåkerns och Viggeby naturreservat och Sommaro kulturreservat.

Skyltar och trycksaker kan kompletteras med så kallade QR-koder (Quick Respons). En QR-kod består av en tvådimensionell streckkod. Streckkodsläsare finns tillgängliga eller färdigt installerade som applikationer till de flesta modernare mobiltelefoner. Besökaren kan scanna in en QR-kod med sin mobiltelefon och få information uppläst för sig. QR-koden kan även länkas till en webbsida med bilder, filmer, ljudfiler och annan digital information.

Informationsskylt med QR-kod och punktskrift i kulturreservatet Sommaro, Örebro län. Se även beskrivning och bild i avsnitt 14.2. Bild: Örebro kommun

En annan teknik som inte kräver mobiltäckning men som dock kräver mobiltelefon med webbläsare eller surfplatta, är en platsbunden mobilguide, även kallad "Laterna Guide". Denna kan drivas av batterier eller solceller och kan därför placeras på otillgängliga platser och kan samtidigt fungera som en skylt. Då det inte krävs internetuppkoppling eller applikation blir den helt gratis för besökaren (CNV 2012).

11.7.5 Filmat teckenspråk

Text kan översättas till teckenspråk och filmas. Informationen kan vara inspelad på exempelvis DVD eller visas på en webbplats. Många personer med nedsatt hörsel eller som är helt döva har behov av att få information på teckenspråk eftersom det ofta är deras förstaspråk (se 5.2.3).

11.7.6 Mp3-ljudinformation

Det finns vevbara audiella spelare som kan läsa upp information på till exempel flera olika språk eller läsa upp flera olika historier. Dessa kräver inte mobiltäckning och är väldigt vädertåliga. Audiell information kan många ta del av och är ur den synvinkeln bättre att satsa på än exempelvis punktskrift (se 11.4.2.). Ett exempel på en vevbar mp3-spelare finns i Hamra nationalpark.

11.7.7 Film

Att filma och lägga ut filmklipp på webbsidor som också kan tittas på i en smartphone kan vara väl så informativt som en text. Filmen kan ur tillgänglighetssynvinkel vara ett mycket bra komplement till text för att exempelvis visa hur en entré ser ut och berätta om hur området är utformat med avseende på leder, markbeläggning, höjdskillnader, sittmöjligheter, och/eller sevärdheter längs vägen. Filmer kan med fördel tas fram i alternativa format, till exempel textade, teckenspråkstolkade (för personer med nedsatt hörsel) och syntolkade. Syntolkning innebär att information som på filmen förmedlas enbart via bild läses upp eller berättas. Ett exempel på en film som beskriver ett skyddat område (kulturreservatet Öna) finns på Länsstyrelsen i Östergötlands webbplats. Den kan också ses via en QR-kod på plats i reservatet.

Örebro kommun har tagit fram filmer på teckenspråk med information om kulturreservatet Sommaro. Filmerna ligger på www.orebro.se/bs och kan bland annat tittas på via smartphone. Se även avsnitt 14.2. Foto: Fabian Mebus

Denna vevbara mp3-spelare finns i Hamra nationalpark, Gävleborgs län. Se även avsnitt 14.1. Foto: Tomas Årlemo

11.7.8 Virtuella besök

Det finns teknik som möjliggör virtuella besök i ett område. Ett stort antal fotografier sätts samman så att man på en digital skärm själv kan styra sitt besök, titta åt alla håll och zooma in och ut. Allt flera aktörer erbjuder virtuella besök på sina hemsidor. Virtuella besök kan också erbjudas via digitala skärmar på plats ute i ett område, till exempel i naturum eller andra utställnings- eller informationslokaler.

Det är viktigt att komma ihåg att ett virtuellt besök inte ersätter det fysiska besöket i ett område. Virtuella besök kan istället erbjudas som komplement och som en bra möjlighet att förbereda ett besök. Genom att själv kunna navigera i bilden kan besökaren bilda sig en uppfattning om området är tillgängligt just för den och om det finns hinder som kan vara bra att känna till.

11.7.9 Digitala kartor

Det kan vara svårt att utforma kartor så att de är tillgängliga för alla besökare (de fungerar till exempel dåligt med skärmläsare), vilket dock inte innebär att de inte bör användas. Digitala kartor är tvärtom ofta mycket användbara när man planerar sitt besök i ett skyddat område. Det är en fördel om karttjänsten är interaktiv, det vill säga att annan information, till exempel bilder eller beskrivningar, kopplas till kartbilden och görs klickbara. Det ska vara enkelt att zooma in och ut för att kunna orientera sig i området och områdesgränser och besökspunkter bör vara tydligt utmärkta. Även annan information som underlättar orienteringen bör märkas ut, till exempel ortnamn i närheten, vägnummer, busshållplatser, parkeringsplats, lutning på leder och toalett.

12 Framkomlighet

Framkomlighet handlar om att kunna ta sig till och runt i ett skyddat område. Man ska till exempel kunna röra sig på leder och stigar, ta sig förbi ett mindre hinder som ett vattendrag eller ett stängsel, ta sig upp för en trappa eller branta lutningar eller lätt orientera sig. Framkomlighet handlar till stor del om att kringgå naturliga fysiska hinder såsom mjuka eller fuktiga underlag, trånga passager, nivåskillnader och branta lutningar och att utforma olika anläggningar som till exempel stigar, ramper, broar och grindar på rätt sätt.

12.1 Orientering och ledstråk

Ett ledstråk är en gångyta utformad så att personer med nedsatt syn kan följa den, med hjälp av sin teknikkäpp eller med sina synrester.⁹³ Ledstråk är en nödvändighet för att taktila skyltar och modeller ska fylla sin funktion och måste finnas vid alla anläggningar som ska kunna användas av personer med nedsatt syn.

Ledstråk i form av en låg list längs naturstigen vid Drottningholm, Stockholms län. Naturstigen har utformats så att den även kan användas av personer med nedsatt syn. Foto: Statens fastighetsverk

⁹³ 11 § ALM 2, Boverket 2005

Exempel på ledstråk för personer med nedsatt syn är i ljushet kontrasterande ränder eller färger på marken och för blinda personer förändringar i markbeläggning.⁹⁴ För att informera besökare om att skyltar, modeller eller andra anordningar längs ledstråken snart ska dyka upp bör gångytan vara kompletterad med något som indikerar en förändring.

Exempel på ledstråk som ofta används i naturen är en hårdgjord gångstig mot växtlighet om den ligger i samma plan eller högre trälister eller stenrader. Rep som handledare och räcken fungerar sämre som ledstråk. Rep kan vara förrädiska om de inte är hårt spända eftersom besökare kan luras att ta stöd mot dem vilket innebär snubbel- och fallrisk. På ramper och däckspång fungerar avåkningskyddet som ledstråk (se 12.2.3).

12.2 Stigar och leder

Med stigar och leder avses i detta sammanhang samtliga anordningar som gjorts för att möjliggöra förflyttning genom ett område, även för personer med nedsatt rörelseförmåga. Det kan röra sig om hårdgjorda leder med krossat grus eller uppbyggda däckspångar och ramper. Stigar och leder är några av de mest avgörande anläggningarna för att skapa ökad tillgänglighet i skyddade områden. Tillgängliga stigar underlättar för många människor med olika typer av funktionsnedsättningar, inte bara för personer med nedsatt rörelseförmåga. Även personer med nedsatt syn får stor hjälp av tydliga stigar utan rötter eller andra föremål att snubbla på och personer med nedsatt kognitiv förmåga kan behöva stigar för att orientera sig och känna sig trygga. Stigar och leder är även ett utmärkt sätt att tillgängliggöra natur- och kulturlandskapet för besökare med exempelvis barnvagn eller besökare som inte är vana att röra sig i den svenska naturen.

Det är viktigt att stigar och leder är tydligt skyltade och att det i informationsmaterial och kartor framgår vilka delar av området besökaren kan nå på stigarna. Om det finns hinder längs stigarna och lederna i form av till exempel stättor, trånga passager eller nivåskillnader bör detta framgå. I möjligaste mån bör dessa hinder undanröjas till exempel genom anläggningar av grindar (se avsnitt 12.6) eller ramper (se 12.2.3). Det är också viktigt att besökaren får information om stigarnas längd för att kunna planera sin tur genom området (se 11.5). Vid planering av stigar och leder bör målet vara att de dras så att alla får möjlighet att njuta av områdets sevärdheter och upplevelser. Dra dem gärna längs stränder och vattendrag, men observera att strandskyddsdispens kan krävas. Eftersom rötter lätt kan spränga sönder stigar kan det vara en god idé att ta bort de träd som står allra närmast.

För att underlätta för människor med nedsatt syn är det bra om stigen/leden kompletteras med någon form av ledstråk, till exempel en upphöjd kant eller stenrad (se 12.1).

⁹⁴ Synskadades Riksförbund 2012 och Boverket 2005

Stigar och leder i anslutning till anläggningar, exempelvis utsiktsplattformar, faller under begreppet gångtytor som beskrivs i 7 § ALM 2. Gångtytor ska utformas så att personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga kan ta sig fram och så att personer med rullstol kan förflytta sig utan hjälp. De ska vara jämna, fasta och halkfria (7 § ALM 2).

Led i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län, bestående av hårdgjord grusstig och däckspång i trä. Uppmärksamma att när två material möts kan risk finnas för erosion i materialskarvar, vilket kan påverka framkomligheten. Foto: Camilla Näsström

12.2.1 Hårdgjorda stigar

Med hårdgjorda stigar avses här stigar som anläggs direkt på det befintliga underlaget på platsen. De flesta stigarna i skyddade natur- och kulturmiljöer beläggs med stensmjöl (krossat berg i kornstorlek 0–4 millimeter), men hårdgjorda stigar kan också bestå av andra material, till exempel trä eller i sällsynta fall asfalt.

Utformning

Vid planering av en hårdgjord stig måste man utgå ifrån markens beskaffenhet och de hydrologiska förhållandena på platsen. En tillgänglig stig fungerar i all väderlek utan att till exempel bli översvämmad eller uppmjukad. På fast mark med god dränering kan det räcka att jämna ut marken och lägga på ett ytmaterial. Om underlaget är mjukt eller dåligt dränerat krävs det oftast schaktning och ett ordentligt underarbete. Det kan också krävas diken längs stigens kanter (cirka 30–40 centimeter djupa) för att leda bort regn och annat ytvatten. Dikena bör fyllas med grovt grus för att förhindra olyckor med rullator, rullstol, barnvagn eller liknande.

Lutningar

En tillgänglig stig eller led ska vara så horisontell som möjligt och bör inte vara brantare än 1:50 (7 § Alm 2) för att vara användbar för en bred besökargrupp. På kortare sträckor kan något större lutningar accepteras, men de bör inte vara över 1:20, det vill säga inte mer än 1 meters höjdskillnad på en sträcka av 20 meter.⁹⁵ Om höjdskillnaden är större ska stigen komplet-

⁹⁵ Lundell 2005, s. 20

teras med vilplan med en maximal lutning på 1:50. Vilplanen ska vara minst 2 meter långa och finnas efter högst 0,5 meters höjdskillnad (9 § ALM 2). När man inte kan undvika nivåskillnader eller brantare lutningar bör dessa minimeras med hjälp av ramp och trappa (6 § Alm 2). Stigen bör vara konstruerad så att regnvatten kan rinna av. Detta uppnås bäst genom att skapa en lutning i sidled på maximalt 2 procent. Stigar som lutar i längsled bör dock inte luta i sidled.⁹⁶ Det är bra om lutningar på olika stigar markeras på orienteringskartor i broschyrer eller på informationsskyltar.

Orienteringskarta vid Läckö slott, Västra Götalands län. På kartan har man märkt ut stigarnas lutning. Ofärgade stigar och ytor är plana (mindre än 4 procent lutning), gulmarkerade stigar har 5-6 procent lutning (cirka 1:15) och rödmarkerade stigar har 8-10 procent lutning (cirka 1:10). Foto: Statens fastighetsverk

Bredder

Bredden på en led eller stig kan variera. Fundera över hur behovet ser ut och anpassa stigen därefter. Om två eldrivna utomhusrullstolar ska kunna mötas eller om en person med nedsatt syn med ledsagare ska kunna möta en gående, behövs bredden 1,8–2 meter (7 § ALM 2). Ur tillgänglighetssynpunkt är därför det mest optimala att stigen har en bredd på 2 meter eller minst 1,8 meter och har vändzoner på 2 meter med jämna mellanrum. Om två personer, en sittande i rullstol och en gående, ska kunna förflytta sig bredvid varandra på stigen är en bredd på minst 1,5 meter lämplig. Om man i undantagsfall behöver anlägga en stig med 1,5 meters bredd bör den vidgas med jämna mellanrum för att möjliggöra möten för större rullstolar. För att två personer, till exempel person som är blind med en ledsagare, ska kunna gå bredvid varandra, samt att passerande person ska komma förbi, krävs det en bredd på cirka 2,0 meter⁹⁷ och detta bör därmed alltid vara den minsta bredden på iordningsställda stigar och leder i skyddade områden. Att anlägga mötesplatser är ett alternativ (eller komplement) om det inte finns möjlighet att anlägga leden med den rekommenderade bredden.

⁹⁶ Lundell 2005, s. 21

⁹⁷ Svensson 2012, s. 305

När släta gångytor kombineras med ojämna gångytor med en annan beläggning bör den släta gångytan vara minst 0,9 meter bred och förses med mötesplatser och vändzoner för att fungera till exempel för personer med rullator (7 § Alm 2).

Material

Det kan vara svårt och tungt att ta sig fram på ojämnt eller mjukt underlag med till exempel rullstol, rullator eller barnvagn. Ytmaterialet på hårdgjorda stigar ska därför ha sådana egenskaper att stigen blir jämn, fast och halkfri. I naturmiljö kan ett cirka 5 centimeter tjockt lager av stenmjöl (krossat berg i kornstorlek 0–4 millimeter) som vattnats för att bli hårt vara ett lämpligt material (7 § Alm 2). Det kräver hård och bra grund och att ytan underhålls eftersom den slits av exempelvis regn. Ytbeläggningen kan i princip också utgöras av betong, asfalt eller asfalt med ilagd singel för att mer likna en naturyta, vilket vanligtvis inte är aktuellt i natur- och kulturresevat och nationalparker. För användning av trävirke, se 12.2.2.

Den hårdgjorda grusade stigen i Ängsö nationalpark, Stockholms län, har tydliga ledstråk av stenkanten och kanter mot den omgivande vegetationen vilket underlättar för personer med nedsatt syn att ta sig fram själva. Att ytan är hård och endast har minimal lutning underlättar för personer med nedsatt rörelseförmåga. För att ytterligare öka tillgängligheten skulle man kunna sätta upp bänkar i direkt anslutning till stigen. Foto: Mia Olausson

Hårdgjord stig i naturreservatet Biskopstorp, Hallands län. Stigen leder till en tillgänglig grillplats med bord och bänkar vid en sjö. Stigen har dragits så att man klarar kraven på en maximal lutning på 1:20 trots den sluttande terrängen. Foto: Fabian Mebus

Hårdgjord stig i kulturresevatet Ronneby Brunnsparck, Blekinge län. Stigen är tillräckligt bred för att två personer i utomhusrullstol ska kunna mötas och har acceptabel lutning. Observera att stigen även har belysning vilket kan öka tillgängligheten och trygghetskänslan för besökare. Foto: Fabian Mebus

Ritningar och bilder

För konstruktion av gångstig samt bild, se Naturvårdsverket 2007a, s. 90–91.
För bild på stig med avrinningsdiken, se Lundell 2005, s. 19.

12.2.2 Däckspänger

Begreppet spång avser oftast en konstruktion som används för att öka framkomligheten i fuktiga, blöta eller andra svårframkomliga marker, till exempel steniga eller lutande partier. Den vanligaste typen av spänger utgörs av 2 till 3 parallella träplank som monterats längs med gångriktningen något upphöjt från marken. Dessa spänger är särskilt vanliga i fjällen och medför en generell förbättring av tillgängligheten. De ger dock ofta bara en begränsad nytta för personer med till exempel nedsatt rörelseförmåga, nedsatt syn eller balanssvårigheter. Begreppet däckspång avser en bredare typ av spång som ger en betydligt högre grad av tillgänglighet. Däckspänger är utmärkta redskap för att tillgängliggöra delar av skyddade miljöer som annars kan vara omöjliga att nå, inte bara för personer med funktionsnedsättning. Däckspänger kan också användas för att minska slitage.

Hårdgjord stig med mötesplatser och sittmöjligheter i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län. Vid mötesplatsen finns ett räcke som skydd mot branten. Trälsten längs stigen fungerar som avkänningsskydd och ledstråk. Sittmöjligheter bör finnas med jämna mellanrum, gärna i anslutning till information, och placeras lite vid sidan av leden så att förbipasserande har fri passage. Tillgängligheten skulle kunna förbättras genom rygg- och armstöd på bänken. Foto: Camilla Näsström

Utformning

Träet (eller motsvarande material) i det översta lagret som utgör själva gångytan på spången ska ligga vinkelrätt mot gångriktningen. Gliporna mellan bräderna bör vara cirka 0,5 centimeter.⁹⁸ I praktiken har det dock visat sig att det av byggnadstekniska skäl och beroende på virkeskvalitet kan behövas ett något större avstånd än 5 millimeter mellan bräderna. Beaktas bör också att avståndet mellan bräderna kan öka då bräderna torkar. För däckspängernas lutning och bredd gäller samma riktlinjer som för hårdgjorda stigar (se 12.2.1). Däckspänger bör dock i största möjliga utsträckning vara helt horisontella och eventuella nivåskillnader istället utjämnas med hjälp av ramper. Långa däckspänger bör förses med rast- och mötesmöjligheter, vilka bör vara minst 3 meter långa och bör rymma sittmöjligheter, till exempel enkla bänkar, gärna i olika höjder.⁹⁹

Däckspång av råsågad kärnlärk vid fornlämningsområdet Mala Stenar, Skåne län. Spången har dragits runt de resta stenarna så att besökarna kan komma nära och uppleva hela fornlämningsmiljön. Bilden visar den nybyggda spången men virket har efter hand grånat och smälter nu väl in i miljön. Trälister markerar kanterna och fungerar som avåkningsskydd. Foto: Bengt A Lundberg

Däckspång med räcke som leder fram till plattformen vid hållristningarna vid Ulvudden, Värmlands län. Foto: Länsstyrelsen Värmland

Nybyggd bred däckspång i naturreservatet Ångsö, Västmanlands län. Spången är ungefär 110 meter lång, byggd i furu av hög kvalitet och leder fram till en utsiktsplattform i två plan. Foto: Niclas Bergius

⁹⁸ Svensson 2012, s. 307

⁹⁹ Naturvårdsverket 2007a, s. 72

Kombinerad mötes- och utsiktsplats på en däckspång i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län. Mötesplatser är viktiga om spången är för smal för att två personer i utomhusrullstol ska kunna mötas. Det är bra om utsiktsplatser och andra målpunkter förses med sittmöjligheter. Rygg- och armstöd underlättar för många personer, vilket dock bänkarna på bilden saknar. Tänk på att det även bör finnas plats för en rullstol eller barnvagn bredvid bänken utan att leden blockeras för förbipasserande. Foto: Camilla Näsström

Däckspång med mötesplats och bänkar med arm- och ryggstöd i Hjälstavikens naturreservat, Uppsala län. Foto: Pär-Ola Borgestig

12.2.3 Ramper

Generellt talar man om ramper när det är fråga om en konstruktion som används för att utjämna nivåskillnader utan trappsteg. Det kan röra sig om relativt korta och ibland flyttbara ramper eller längre konstruktioner, ibland med vilplan.

Utformning

Ramper ska utformas så att även personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga kan förflytta sig säkert (9 § ALM 2). Ramper kan byggas i mark, till exempel en asfaltramp eller, som oftast är fallet i skyddade områden, ovanpå mark i till exempel trä. Ramper bör vara stationära och fast förankrade i marken. Lösa ramper bör endast användas i absoluta undantagsfall eftersom de kan flytta sig och utgöra en säkerhetsrisk. Ramper (och även däckspången) bör aldrig sluta i en kurva utan en person med nedsatt syn ska kunna utgå ifrån att vägen fortsätter rakt fram där rampen tar slut. Ramper får inte heller vara svängda utan riktningsändringar bör ske på horisontella ytor. Det är svårt att köra en rullstol eller rullator upp- eller nerför en ramp och samtidigt styra det rullande hjälpmedlet så att det svänger.

Bredd

En byggd ramp bör ha en fri bredd på 1,5 (9 § ALM 2) meter. Längre ramper som till sin karaktär närmare kan betraktas som däckspänger eller stigar bör utformas enligt de rekommendationer för bredder som ges i avsnitt 12.2.1 om hårdgjorda stigar.

Lutning och vilplan

En ramp bör ha en lutning på högst 1:20, det vill säga inte mer än en meters skillnad på en sträcka av 20 meter (9 § ALM 2). Långa ramper bör förses med vilplan var 5 meter (Lundell 2005, s. 20 – gäller stigar), vilka ska ha en längd om 2 meter (9 § ALM 2). Höjdskillnaden mellan vilplanen får vara högst 50 centimeter (9 § ALM 2). Om vilplanet går fram till en dörr exempelvis på ett dass bör vilplanet vara så stort att det går att vända rullstolen (5 § ALM 2 och Svensson 2012, s. 96). Vilplanen behövs för att en person som använder rullstol eller rullator ska hinna stanna upp när man tar sig ner för rampen. Början och slutet på en anlagd ramp behöver kontrastmarkeras i likhet med trappor för att personer med gångsvårigheter eller synnedsättning ska uppfatta när rampen börjar och slutar. Vilplanen kan också fungera som mötesplatser och det är då viktigt att vilplanen/mötesplanen är bredare än själva rampen.¹⁰⁰ Det är också bra att det finns möjlighet till vila på bänkar vid längre sträckor, men inga hinder får finnas på rampen (9 § ALM 2). Det innebär att det är viktigt att bredda rampen där eventuella bänkar ska finnas (se 13.3).

I naturreservatet Tåkern, Östergötlands län, har man aktivt arbetat med att förbättra tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning. Till ett av flera fågeltorn i området valde man att bygga en 140 meter lång ramp. Denna längd krävdes för att inte överstiga en maximal lutning på 1:20 upp till det 5 meter höga tornet. Foto: Henry Stahre

¹⁰⁰ Lundell 2005, s. 26

Träramp vid ingången till utställningslokalen i kulturreseptatet Lignåre, Uppsala län. Rampen är 1,6 meter bred och har avåkningskydd på båda sidor. Rampen skulle kunna kompletteras med ett räcke på ena sidan som man kan ta tag och hålla i sig. Friytan vid dörrens handtagssida är liten vilket innebär att personer som använder rullstol måste backa när de öppnar dörren. Då finns det risk att de hamnar på den lutande rampen. För att ytterligare förbättra tillgängligheten kan repet på dörren ersättas med ett större handtag. Foto: Fabian Mebus

Avåkningsskydd på däckspänger och ramper

Både ramper och däckspänger bör förses med ett avåkningsskydd på sidorna (stoppkant) alternativt räcken, stängsel eller ledstänger/handleddare (se 12.7). Avåkningsskyddet ska vara minst 40 millimeter högt om det finns höjdskillnader mot omgivningen (ALM 2 § 9). För att uppnå bättre ledförmåga för personer med nedsatt syn kan kanten gärna vara något högre, cirka 60–80 mm.¹⁰¹ Det är bra om avåkningsskyddet är uppbyggt och har en distans från själva rampen eller spången, för att enklare kunna underhålla gångytan (löv- och barrborttagning). Det får dock inte vara så stor glipa att en person som är blind och använder sin teknikkäpp fastnar med käppen i glipan när man använder glidteknik vid förflyttningen.

Material på däckspänger och ramper

Trä är det vanligaste materialet för anordningar i våra skyddade naturområden och kulturmiljöer. Den ger en hårt fast yta som är lättframkomlig för personer i rullstol om brädorna läggs vinkelrätt mot vägens sträckning. Blött trä kan dock medföra risk för halka, speciellt på lutande och våta ramper. Ohyvlade brädor kan vara bra eftersom de ger ett visst halkskydd. För att ytterligare minska halkrisken kan plankorna även spåras. Andra halkåtgärder på trä kan vara sandblandad färg/lack/lim eller putsnät som märklas fast. Oljat trä kan minska risken för halka då algpåväxt därigenom kan reduceras.

Ritningar och bilder

För konstruktion av spång och ramp, se Naturvårdsverket 2007a, s. 73–76

För bild på mötesplats på ramp, se Lundell 2005, s. 26

Putsnät, som här på en däckspång i naturreservatet Näsbokrok, Hallands län, är ett effektivt sätt att minska halkrisken, i synnerhet på lutande ytor. Putsnätet kunde dock ha gått ända ut till kanterna för att personer som är blinda och följer avåkningsskyddet med sin teknikkäpp också ska kunna gå på den halkskyddade ytan. Foto: Fabian Mebus

¹⁰¹ Naturvårdsverket 2007a, s. 73

12.3 Broar

Broar används i hög utsträckning för att överbrygga ”hinder”, så som vattendrag, diken eller dylikt. Broar kan se ut på en mängd olika sätt, beroende på vilken plats och till vilket ändamål de ska användas och vilken funktion de ska fylla. Den enklaste bron kallas för balkbro. Beroende på konstruktion samt materialval (trä, limträ, stål) väljer man olika spännvidd. Vanligtvis används balkbroar vid dikesövergångar eller vid mindre vattendrag. Om fallhöjden är låg kan ett avåkningskydd räcka (se 12.2.3), men annars ska räcken finnas över bron (se kapitel 12.7). En annan typ av bro är hängverksbro. Den kan ge längre spännvidd än en balkbro eftersom man använder sig av en stagkonstruktion.¹⁰²

Balkbro över Pilgrimsbäcken i Färnebofjärdens nationalpark, Gävleborgs län. Bäckens är under sommaren så liten att man enkelt kliver över den, men när vattenmängden i älven ökar stiger den minst 1,5 meter. Med bron ökar tillgängligheten för personer med olika funktionsnedsättningar oavsett vattenstånd. En förbättringsmöjlighet är skyddsnet längs broräcket. Foto: Anna Jansson

Utformning och material

Om bron går över ett lite större vattendrag är det viktigt att tänka på högsta vattennivån och anpassa placeringen och utformningen därefter. Utformning av broar följer ofta samma regler och riktlinjer som för däckspänger och ramper när det gäller bredder, lutning, avåkningskydd, räcken med mera (se avsnitt 12.2.2 och 12.2.3). Broar byggs för det mesta av trä i skyddade områden och det är viktigt att tänka på att de översta bräderna ska ligga vinkelrätt mot gångriktningen, eftersom det annars är möjligt att fastna med hjulen mellan springorna. Avståndet mellan plankorna bör vara ca 5 millimeter.

Säkerhetsklassning av broar

Det som kan skilja sig åt mellan olika brokonstruktioner är säkerhetsklassningen. Dimensioneringen på bron avgör säkerhetsklassningen. Säkerhetsklassningen gäller för byggnader samt andra byggnadsverk där

¹⁰² Naturvårdsverket 2007a

brister i byggnadsverkens bärförmåga, stadga och beständighet kan förorsaka risk för oproportionerligt stora skador (BFS 2010:28). Det är viktigt att följa *Boverkets föreskrift om ändring i verkets föreskrifter och allmänna råd (2008:8) om tillämpning av europeiska konstruktionsstandarder (eurokoder)* vid konstruktion av broar.¹⁰³ Ytterligare föreskrifter och allmänna råd med avseende på byggnaders väsentliga tekniska egenskaper finns i *Boverkets byggregler*.¹⁰⁴

Ritningar

För konstruktioner av bro, se Naturvårdsverket 2007a, s 84–87

Många hängbroar är inte tillgängliga för personer med nedsatt rörelseförmåga. Denna hängbro över fårorna i Indalsälven i Timrå kommun, Väster-norrlands län, fungerar dock för barnvagnar, rullatorer och rullstolar. Foto John Granbo

¹⁰³ Boverket 2011b

¹⁰⁴ Boverket 2011a

12.4 Trappor

Utomhustrappor är relativt ovanliga i skyddade områden, men förekommer här och var. I oländig eller brant terräng kan trappor öka framkomligheten och tillgängligheten för vissa besökare. En stig eller väg utan trappsteg bör dock alltid vara första alternativet eftersom trappor utgör ett hinder för människor som använder rullstol, rullator eller har med sig barnvagn. Där höjdskillnader överbryggs med ramper bör man, om det är möjligt, också anordna en trappa eftersom en del personer med gångsvårigheter lättare kan gå i en trappa än i en ramp. Trappor ska utformas så att även personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga kan förflytta sig säkert (9 § ALM 2).

Utformning

Vid utformning av en trappa bör trappans lutning och längd samt måttförhållandet mellan trappstegens höjd och djup beaktas. Trappans lutning bör inte ändras inom samma trapplopp (hophängande trappsteg mellan två vilplan). Enstaka trappsteg med avvikande höjd får inte förekomma, eftersom man genom studier vet att detta är ett vanligt förekommande skäl till fall i trappa.¹⁰⁵ Trappstegets djup i en trappa bör vara minst 30 centimeter, mätt i gånglinjen. För att snubbelrisken ska minimeras bör en trappa ha fler än två steg (9 § ALM 2). Stegen ska ha samma mått i hela trappan. Så kallade trappnosar och öppna sättsteg ska undvikas.¹⁰⁶ Det är lämpligt att använda trappstegsformeln ($2h+b=60-64$ centimeter), som reglerar förhållandet mellan trappstegshöjden och trappsteglängden.¹⁰⁷

Trappor ska ha ledstänger som är möjliga att greppa om på båda sidor (se avsnitt 12.7). De ska förses med kontrastmarkeringar (se 12.8).

Trappväg i terräng utanför Uppsala. Trappvägen är ett alternativ om lutningen är för brant för en vanlig stig. Trappvägen på bilden har något olika avstånd mellan varje plan vilket bör undvikas. Foto: Mats Rosengren

Trappa med vilplan och sittmöjligheter i ett friluftsområde utanför Uppsala. En trappa ökar framkomligheten betydligt för många äldre och för personer med något nedsatt rörelseförmåga i en brant lutning. Trappan minskar också fallrisken samt slitage och erosion. Trappan på bilden saknar kontrastmarkering. Tillgängligheten kan även förbättras genom montering av genomgående handledare på båda sidor samt handledare på lägre höjd för barn och kortväxta personer. Foto: Mats Rosengren

¹⁰⁵ Kvarnström 1977

¹⁰⁶ Svensson 2012, s. 109

¹⁰⁷ Naturvårdsverket 2007a, s. 66

12.5 Stättor och stängselövergångar

Stättor används för att människor, men inte kreatur, ska kunna ta sig över exempelvis ett stängsel. Ur tillgänglighetssynpunkt bör stättor och andra stängselövergångar undvikas eftersom de utgör ett absolut hinder för människor som använder rullstol, rullator eller har med sig barnvagn. Även människor som har relativt lindrigt nedsatt rörelseförmåga som många äldre, människor med nedsatt syn eller med balanssvårigheter eller människor som använder käpp eller kryckor brukar har svårt att ta sig över en stätta. Stättor kan även utgöra hinder för människor som har hund med sig eller småbarn. Av denna anledning bör stängselövergångar i vanliga fall ersättas av grindar.

Ibland väljer man ändå stättor, till exempel på grund av att terrängen i övrigt är svårtillgänglig eller att man inte vill göra ett genombrott i en stenmur. I så fall bör stättan utformas så att den är användbar för så många som möjligt. Viktiga faktorer att ta hänsyn till är handledare, steghöjd och halkskydd.

Utformning

Det finns idag många olika typer av stättor i landets skyddade områden och även många "hembyggda" och regionala varianter. Modellen som kallas för trappstättan är den bekvämaste stängselövergången och i en stabil utformning och med rejäl handledare klarar även många äldre att använda den. Avsaknad av handledare eller för högt eller lågt sittande handledare brukar utgöra problem. För utformning av handledare, se avsnitt 12.7.

Om det är möjligt bör trappstättor utformas enligt trappstegsformeln som reglerar förhållandet mellan trappstegens höjd och längd för olika typer av trappor enligt ALM 2 § 9 (se avsnitt 12.4). Av praktiska skäl, bland annat för att hindra exempelvis får och getter från att passera, är det inte alltid möjligt att följa ALM 2. Då rekommenderas att steghöjden inte bör överstiga 22 centimeter¹⁰⁸ och stegdjupet bör inte vara under 25 centimeter¹⁰⁹. Alla trappsteg bör ha samma djup och höjd i hela stättan. Relationen steghöjd/plansteglängd bör inte förskjutas för mycket vid höga stängsel eftersom stättan då blir för brant och ökar fallrisken. Personer med nedsatt rörelseförmåga kan behöva en ledsagare bredvid sig som stöd och stättan bör därför vara tillräckligt bred så att två personer kan gå bredvid varandra, bredden bör vara minst 1,2 meter.

Vid stättan kan det lätt bli gropar i marken framför lägsta steget vilket kan vara ett problem för människor med nedsatt rörelseförmåga eller med balanssvårigheter. Personer med balanssvårigheter behöver komma ned på ett plant och jämt underlag innan de kan släppa ledstången. Kan ledstången fortsätta 30 centimeter förbi stättan är det att rekommendera. För att undvika ojämn mark invid stättan kan man lägga ut flata stenar eller lägga på grus. För halkskydd se avsnitt 12.2.2 och 12.2.3 om däckspänger och ramper (material).

¹⁰⁸ Naturvårdsverket 2007a, s. 62

¹⁰⁹ BBR 8:232, Boverket 2011a

Ritningar och bilder

För konstruktion av stätta, se Naturvårdsverket 2007a, s. 61–62 (observera att trappstättan på bilden endast har handledare på ena sidan).

För bilder på stättor, se Naturvårdsverket 2007a, s. 60.

Denna stätta vid fornlämningsområdet Vallhagar, Gotlands län, har försetts med halkskydd i form av två gångstänger på varje trappsteg. Stättan är dock brant och saknar dessutom handledare och kan därför vara mycket svår att använda för personer med balanssvårigheter eller med något nedsatt rörelseförmåga.
Foto: Beatrice Edman

Stätta med handledare i kulturresevatet Igelbäcken, Stockholms län. För att ytterligare förbättra tillgängligheten skulle stättan kunna förses med handledare på båda sidor.
Foto: Fabian Mebus

12.6 Grindar och stängselgenomgångar

I många skyddade områden finns olika typer av stängslen, till exempel elträddar, fårnät, stenmur, gårdsgård av trä eller rovdjursstängsel. Om inhägnade områden ska vara tillgängliga även för människor med till exempel nedsatt rörelseförmåga eller nedsatt syn, måste stängselgenomgångarna vara utformade på ett sådant sätt att de inte utgör hinder samtidigt som risken för att betesdjur kan passera minimeras. Genomgången måste vara tillräckligt bred (se nedan). Kan de aktuella betesdjuren reagera på en hund bör eventuell information eller varning utformas så att även personer med ledarhund kan ta del av den. Eventuella lås och handtag måste vara lätta att se, nå, förstå

och hantera med en hand. Personer som använder rullstol/rullator kan behöva manöverutrymme vid upplåsning och spärrning av grinden. Utöver själva utformningen av grinden eller andra genomgångar är det också viktigt att de är placerade på platser i terrängen som kan nås av de flesta. Placering och typen av genomgång bör märkas ut på kartor och informationstavlor. Vid elstängsel får kabeln markförläggas för samtliga stängselgenomgångar.

Utformning

Grinden bör ha en fri passagebredd på minst 0,9 meter (7 § ALM 2). Självstängande grindar bör användas i så stor utsträckning som möjligt. Det finns flera olika modeller av självstängande grindar som används runt om i landet. I vanliga fall utformas de genom att grindstolparna lutar. Vid en sådan lösning är det viktigt att grinden konstrueras så att den inte blir för tung att skjuta upp. I Naturvårdsverkets vägledning ”Friluftsanordningar” föreslås en grind med ett gångjärn som är självstängande istället för lutande stolpar.¹¹⁰ Fördelen med denna grind är att den inte blir så tung att öppna. Grinden kan också kompletteras med en fjäder som vrider tillbaka grinden. Om betesdjur endast finns på en sida behövs ingen låsanordning vilket gör att grinden är väldigt lätt att använda även för till exempelvis barn och personer med nedsatt motorisk förmåga som har svårt att hantera lås, med flera.

Självstängande grind längs kulturstigen i kulturresevatet Vallby Sörgården, Västra Götalands län. För att öka tillgängligheten klipps kulturstigen regelbundet under hela vegetationsperioden vilket skapar en jämn och promenadvänlig gångyta. Foto: Fabian Mebus

¹¹⁰ Naturvårdsverket 2007a

Grindar bör förses med handtag. Draghandtag längs hela grinden gör det lättare att dra igen efter sig (om grinden inte är av den självstängande typen). Handtag bör placeras på en höjd mellan 0,80 och 1 meter över markytan.¹¹¹ Detta avser handtag och lås på dörrar och portar men kan också appliceras på handtag och lås på grindar.

Eventuella låsanordningar på grindar bör vara så enkla att hantera att även människor med nedsatt kraft i armar och händer ska kunna öppna och stänga dem, helst med en hand.

Om grinden är konstruerad på ett sådant sätt att den kräver manuell upp-låsning bör svängrumsytan (till exempel för rullstol) på båda sidor vara plan och i storlek motsvara en cirkel med diametern 2 meter vilket är det rekommenderade vändmättet för större utomhusrullstolar enligt 5 § ALM 2.

Självstängande grind vid entrén till naturreservatet Näsbokrok, Hallands län. Den självstängande grinden, i kombination med en hårdgjord yta utan nivåskillnader på parkeringen, invid informationsskylten och stigen in i naturreservatet, ger en hög grad av tillgänglighet. Informationsskylten skulle behöva sänkas för att sittande personer och barn ska kunna ta del av innehållet. På grindstolparna finns gula skyltar med varning för lösgående djur. Även dessa skyltar sitter för högt för att kunna läsas av personer som använder rullstol. Foto: Fabian Mebus

V-formad passage/vinkelgenomgång

V-formade passager/vinkelgenomgångar kan vara svåra att passera för människor med nedsatt rörelseförmåga eftersom de måste vara så trånga att djuren inte kan passera. De fungerar inte alls för människor som använder rullstol eller rullator eller har med sig barnvagn och bör därför generellt undvikas. V-formade genomgångar kan dock kompletteras med en öppningsbar grind och skapar en högre grad av tillgänglighet.

Färist och gångrist

Färisten kan bestå av järnrör eller kantställda plankor med mellanrum och ett utgrävt utrymme under. Om marken inte går att gräva i används ibland

¹¹¹ BBR 3:143, Boverket 2011a

en upphöjd gångrist. En person med nedsatt syn eller nedsatt rörelseförmåga kan inte passera en färäst. Käpp, kryckor eller hjul på rullator/rullstol fastnar i färästen. En färäst kan även vara farlig för personer med nedsatt balanssinne och för barn och andra personer med små fötter och kan också hindra ledarhundar. Upphöjda gångristar är omöjliga att passera med rullstol eller rullator. Färäster och gångristar bör därför kompletteras med en grind vid sidan om.

I Natura 2000 området Hejnum Kallgate, Gotlands län, har man satt upp en självständig grind bredvid färästen. Denna relativt enkla åtgärd ökar tillgängligheten avsevärt för besökare som av olika anledningar har svårt att ta sig över en färäst. Foto: Daniel Nygren

Vägbom och trafik hinder

Vägbommar är vanligt förekommande för att hindra biltrafik. Dessa kan ibland vara ett bekymmer att passera med rullator, rullstol, barnvagn eller häst. Om syftet endast är att hindra biltrafik kan en låsbar vägstolpe istället vara ett alternativ. Stolpen placeras mitt i vägen.

Material

Grindar bör generellt utföras i så lätt material som möjligt så att de inte blir onödigt tunga att öppna och stänga. Dessutom minskar klämrisken med lättare material. Materialet i greppytor, till exempel handtag, bör inte vara av material som ofta orsakar allergi och eksem vid upprepad eller långvarig hudkontakt. Nickel i ytbeläggningar och många legeringar (men inte rostfritt stål av god kvalitet) och kromgarvat läder orsakar ofta problem och bör därför undvikas i greppytor.

Ritningar och bilder

För konstruktion av grind, se Naturvårdsverket 2007a, s 56–58 (observera att ritningen på självständig grind saknar handtag).

För bildexempel, se Naturvårdsverket 2007a, s. 55.

12.7 Skyddsräcken och ledstänger

Räcken och ledstänger/handledare behövs ofta för att garantera säkerhet för besökare vid olika anläggningar och anordningar, till exempel längs trappor, ramper, stättor, broar, däckspänger och gångvägar samt vid fågeltorn, bryggor och utsiktsplatser. Räcken och ledstänger minskar inte bara risken för olyckor och skapar en tryggare upplevelse, utan kan också vara förutsättning för att människor med till exempel nedsatt syn, nedsatt rörelseförmåga eller med balanssvårigheter kan använda anordningar och röra sig i terrängen. De kan ge stöd och ledning och kan också användas för att markera till exempel fallhöjder eller avsatser i terrängen. Det är viktigt att tänka på ledstängernas och räckenas höjd (se nedan).

Utformning av ledstänger

Ramper och trappor ska, enligt 9 § ALM 2, ha ledstång på båda sidor. Materialet bör vara greppvänligt och ergonomiskt utformat. Det bör vara möjligt att hålla i handledaren längs hela passagen, även förbi infästningarna, och ledstången ska löpa förbi trappans eller rampens början och slut med minst 30 centimeter. Personer som har svårt att lyfta ben eller fötter behöver ha stöd av ledstänger längs hela trappan, rampen eller stättan. Handledaren kan bestå av rundstål eller av trä, bör ha runt eller möjligen ovalt tvärsnitt och ha en diameter på 30–50 millimeter.¹¹²

Ledstänger bör sitta på 0,9 meters höjd och kompletteras med en ledstång på ca 0,7 meters höjd för människor som använder rullstol, för barn och kortväxta personer. Man bör tänka på att placera ledstänger så att de inte hamnar i ansiktshöjd för människor som använder rullstol och som därmed går miste om utsikten. Ögonhöjden för en vuxen person i rullstol är ca 110–125 centimeter över mark.

Räcket i Fulufjällets nationalpark, Dalarnas län, är ett bra exempel på ett säkert räcke som saknar den övre tvärslå som lätt hamnar i ögonhöjd för sittande eller kortväxta personer. Foto: Sofia Tiger

¹¹² Svensson 2012, s. 286–287

I Hamra nationalpark, Gävleborgs län, finns skyddsnet på den utsiktsplattform som ger utblick över Svansjön. Skyddsnetet ger bra genomsikt och god säkerhet. Se även avsnitt 14.2. Foto: Tomas Ärlemo

Skyddsräcket i Skuleskogens nationalpark, Väster-norrlands län, ger god säkerhet och genomsikt även för små besökare. Foto: Camilla Näsström

Skyddsräcke vid utsiktsplattform i friluftsområdet Wiks naturpark vid Wiks slott, Uppsala län. Skyddsräcket ger god genomsikt mot vattnet samtidigt som det uppfyller nödvändiga säkerhetskrav. Notera också att plattformen har konstruerats utan höjdskillnader mot omgivande mark vilket ger god tillgänglighet för personer med nedsatt rörelseförmåga. Foto: Magnus Mattisson

Utformning av skyddsräcken

Skyddsräcken används främst vid anordningar där det finns risk för fall från hög höjd. Enligt 12 § ALM 2 ska nivåskillnader på allmänna platser och i områden för andra anläggningar än byggnader som kan innebära fallrisks tydligt markeras. Vid övriga nivåskillnader som kan innebära fallrisk bör det finnas räcke eller något annat fallskydd. I Boverkets Byggregler finns allmänna råd för utformning av räcken i byggnader.¹¹³ Även om det förmodligen endast är fågel- och utsiktstorn i denna handbok som kan omfattas av råden, kan uppgifterna i BBR med fördel användas även för skyddsräcken invid andra farliga fallhöjder, till exempel vid utsiktsplattformar och broar.

Skyddsräcket kan utformas i olika material, till exempel spjälor i trä eller nät i metall. Oavsett materialval bör man eftersträva att uppnå god genom-siktighet för barn och sittande personer. Räckesfyllningar med infästningar ska tåla dynamisk påverkan av en människa. Räcket bör vara minst 1,1 meter högt om fallhöjden är mer än 3,0 meter.¹¹⁴ Denna höjd på räcket ger visserligen sämre sikt för sittande personer men bör ändå följas för att garantera säkerheten.

Skyddsräcken bör också utformas så att barn inte kan skada sig. Detta innebär att det inte ska gå att klättra på räcket och att barn inte kan ramla ut genom öppningar eller fastna med huvudet mellan dem. Vertikala öppningar och även avståndet mellan räckets underkant och gångytan bör därför vara högst 10 centimeter.¹¹⁵ Andra eventuella öppningar i intervallet 11–23 centimeter bör undvikas så att barn inte kan fastna med huvudet. Med tanke på barnsäkerheten bör också räcket höjas invid bänkar eller bord som går att klättra på.

Ledstänger i trappor

En ledstång bör löpa oavbrutet och gå förbi översta och nedersta stegframkanten med minst 30 centimeter. Ledstången bör ha kontrasterande ljushet (med 0,4 enligt Natural Color System) gentemot omgivande ytor och ha en höjd av 0,9 meter och kompletteras med en ledstång på ca 0,7 meters höjd för barn och kortväxta personer. Det bör vara möjligt att hålla i ledstången även förbi infästningarna (9 § ALM 2).

Skyddsräcken på fågeltorn

Höjden på räcket/avlastningsstödet bör anpassas så att sittande besökare kan ha fri sikt och kan spana ut över landskapet. Det bör därför vara ett utrymme på en höjd mellan 0,85–1,3 meter med fri sikt på något ställe.¹¹⁶ I övrigt bör de ovan angivna mått för skyddsräcken följas.

¹¹³ BBR, Boverket 2011a

¹¹⁴ BBR 8:2321, Boverket 2011a

¹¹⁵ BBR 8:2321, Boverket 2011a

¹¹⁶ Rosengren & Kenneth, 2009, s. 41

Ledstänger och skyddsräcken på bryggor

Det bör finnas ledstänger, särskilt på flytbryggor (runt om) där det kan vara svårt att hålla balansen. Den rekommenderade höjden är 0,8–1,1 meter.¹¹⁷ Om räcket upphör vid bryggslut bör det finnas någon form av markering för det (se avsnitt 12.8).

Det bör finnas skyddsräcke på minst en sida av en fiskebrygga. Olika höjder (se mått ovan) bör finnas för att tillgodose både stående och sittande fiskare. Smala öppningar om cirka 25 centimeter kan underlätta att få upp fisken på bryggan.¹¹⁸

Ledstänger på landgångar

Landgångar bör normalt ha ledstänger alternativt räcken på båda sidorna. Ledstängerna på landgången bör ha anslutning utan avbrott till eventuella ledstänger på bryggan eller på fast mark. De bör vara vinkelräta eller med skarpa vinklar, så att övergången blir uppenbar för personer med nedsatt synförmåga (se utformning ovan).

Ledstänger på ramper ut i vatten

På ramper ner i vatten (vid naturbad) bör det finnas ledstänger på båda sidor med ett avstånd om cirka 1,2 meter, för att möjlighet ska finnas för en person med funktionsnedsättning att få hjälp att ta sig ned till vattnet, samt med en höjd av 0,9 meter. De ska vara lätta att greppa om.

Material

Materialet i ledstänger/handledare bör vara greppvänligt och fritt från nickel. Även naturligt eller syntetiskt gummi, kobolt och krom kan orsaka problem och bör undvikas. Om man använder trä så använd gärna hyvlat eller slipat.

Ritningar och bilder

För konstruktion av ledstänger och skyddsräcken, se Naturvårdsverket 2007a, s. 94–97

För bild på placering av ledstång i trappa, se Svensson 2012, s. 282

12.8 Kontraster och markeringar

För personer med nedsatt syn är det av orienterings- och säkerhetsskäl viktigt att det finns varnings- och kontrastmarkeringar som visar var till exempel parkeringsplatser är, var ett ledstråk eller en gångväg löper, en trappa börjar och slutar eller var ett handtag är monterat. Färgblindhet innebär att man inte kan uppfatta skillnaden mellan vissa färgtoner. Det vanligaste är svårighet att skilja mellan rött och grönt samt mellan orange och rött.

¹¹⁷ Lundell 2005, s 47

¹¹⁸ Lundell 2005, s. 40

Kontrasten mellan ljust och mörkt är avgörande för att en märkning ska kunna uppfattas av en person med synnedsättning. En ljushetskontrast på minst 0,40 enligt Natural Color System (NCS) gör det möjligt för många synsvaga att uppfatta en markering. Ljushetskontrasten kan mätas med hjälp av antingen en digital ljushetsmätare eller en ljushetsmätare (pappersmätare) som är ett hjälpmedel i gråskala i 18 steg som gör det enkelt att visuellt bestämma en ytas ljushet. Exempel: En yta har ljusvärde 0.85. Då måste den andra ytan som mäts ha ett ljusvärde 0.45 eller lägre. Samma sak gäller åt andra hållet. Ljushetsmätare kan beställas via internet.

Kontrastmarkeringar kan skapas med avvikande material och ljushetskontrast. Naturen i sig kan erbjuda många kontraster. En ljus stensort eller ett ljust träslag kan bilda kontrast mot en mörk omgivning. Svartpigmenterad olja kan också vara ett bra sätt att göra kontrastmarkeringar. Vid ledskyltning i trä rekommenderas att vit färg används på texten för bäst kontrast. Tänk på att trä ofta mörknar med åren och ljushetskontrasten förändras. Ljushetskontrasten ska fungera både i början och efter några år samt både när ytorna är våta och torra. Markeringarna bör göras på ett konsekvent sätt inom området.

Kontrastmarkeringar vid trappor

Trappor ska ha kontrastmarkeringar så att personer som är synsvaga och personer med andra orienteringssvårigheter kan uppfatta nivåskillnaden. Främre delen av övre vilplanet och nedersta plansteget i varje trapplopp ska kontrastmarkeras med en ljushetskontrast på minst 0,40 enligt NCS. På främre delen av övre vilplanet har markeringen samma bredd som nedersta plansteget (11 § ALM 2). Detta för att underlätta för personer med nedsatt syn. Tänk på att trappor inne i en byggnad ska följa BBR.¹¹⁹ Markeringarna bör göras på ett konsekvent sätt inom hela området.

Kontrastmarkeringar vid gångvägar och ramper

Tillgängliga och användbara gångvägar bör vara lätta att följa och kunna särskiljas från den omgivande terrängen. En ljushetskontrast på minst 0,40 mellan kontrastmarkeringen och den omgivande beläggningen kan avsevärt öka möjligheten för synsvaga och personer med andra orienteringssvårigheter att uppfatta markeringen.

En ramp bör ha en i ljushet kontrastmarkerad ledstång på båda sidor.

Kontrastmarkering på bryggor

Om ledstänger på bryggor upphör vid bryggans slut bör det finnas någon form av markering. Finns det ingen ledstång så bör en kontrastmarkering längs bryggans kant finnas, eller kontrastmarkering på avåkningskyddet, för att underlätta för personer med nedsatt syn att se var bryggan tar slut.¹²⁰

¹¹⁹ Boverket 2011a

¹²⁰ Lundell 2005, s. 47

12.9 Hjälpmedel

Många personer med funktionsnedsättning är beroende av någon form av hjälpmedel, till exempel rullstol, rullator, hörapparat eller käpp. Även om de flesta som använder hjälpmedel själva tar med dessa är det inget som hindrar att man i en skyddad miljö tillhandahåller en del hjälpmedel eller annat som kan underlätta upplevelsen för personer med funktionsnedsättning.

En form av hjälpmedel som många personer med funktionsnedsättning kan vara beroende av är färdtjänst. Det är viktigt att besöksmål har en GPS-adress/koordinat, speciellt för områdets entréer. Det gör att platserna blir lätta att hitta, inte minst för färdtjänstfordon.

De flesta naturområden och kulturmiljöer är inte bemannade och det är därför orealistiskt att kunna tillhandahålla olika typer av hjälpmedel som till exempel utomhusrullstol för utlåning. I många kulturreseervat och vissa nationalparker och naturreservat där det till exempel finns naturum, restaurang eller café i närheten eller annan personlig service på plats kan det dock vara aktuellt med hjälpmedel. Samråd med funktionshindersorganisationerna eller en tillgänglighetskonsult, utifrån platsens särskilda förutsättningar, vilka hjälpmedel som kan vara lämpliga att tillhandahålla i den specifika miljön.

Utlåning av hjälpmedel ställer givetvis krav på någon slags tillsyn eller bemanning och det är viktigt att planera för det eventuellt ökade behov av service och underhåll. Olika hjälpmedel och annan utrustning har vanligen också olika typer av skötsel- och säkerhetsföreskrifter. Kontrollera med experter och tillverkare vad som gäller. Material som lånas ut slits hårdare. Köp inte tio rullstolar på en gång utan prova en sommar med en eller två och utvärdera därefter.

Utformning

Om det går att ta sig fram i en natur- eller kulturmiljö med rullstol eller barnvagn, och om det går att lösa praktiskt, är det bra om besökare kan få låna en rullstol, rullator eller barnvagn. Även vandringskäppar kan vara behjälpliga. En person som endast har begränsade besvär med att gå och som inte använder rullstol i det dagliga livet kan få stor hjälp av en rullstol i ett vidsträckt reservat.

Utlåning av audioguide eller mp3-spelare, som finns på många museer, underlättar för människor som har svårt att läsa tryckt information. Andra mindre och personaloberoende insatser, som att hänga förstoringsglas vid skyltar, kan vara mycket uppskattade av många fler än de som upplever att de har en funktionsnedsättning. Man kan också låna ut kikare (eller ha fast installerad kikare) till personer som inte förmår att ta sig ända fram till en sevärdhet och istället vill kunna betrakta den från något längre håll.

Om det är praktiskt möjligt är det naturligtvis uppskattat om det går att få någon typ av personlig service, till exempel ta sig över en svårare passage med rullstol in till ett mer tillgängligt område. Denna tjänst är svår att utlova men skulle till exempel kunna handla om att ett telefonnummer anges på en webbplats eller en skylt vid entrén till ett område. Telefonnumret kan gå till en bemannad kiosk/restaurang, naturum eller kanske en närboende tillsynsman. Alltså på samma sätt som det fungerar i många låsta kyrkor där det sitter en lapp med ett telefonnummer vid entrén. Detta skulle även kunna vara en modell för att hålla ordning på en eventuell utlåning av hjälpmedel. Mer om hjälpmedel finns att läsa på Hjälpmedelinstitutets webbplats.¹²¹

¹²¹ www.hi.se

13 Anläggningar och servicebyggnader

Anläggningar och servicebyggnader underlättar besöket i ett skyddat område. Eftersom landets skyddade områden är så olika, allt från kulturresevat med 10 000 tals besökare per år till mer avskilt belägna naturresevat med kanske bara några få besökare, är det svårt att rekommendera vilken service som generellt bör tillhandahållas. I områden där man har gjort särskilda tillgänglighetsåtgärder kan besökaren förvänta sig en viss service. Sådan service kan handla om att kunna sitta ner och äta matsäck, att få god information om områdets värden, att kunna gå längs en led och besöka en utsiktsplats, att ha tillgång till ett tillgängligt dass (som är en nödvändighet för många personer med funktionsnedsättning för att överhuvudtaget kunna nyttja området) eller att slippa ta hem soporna.

13.1 Parkering

Vanligtvis krävs det ett motordrivet fordon för att ta sig till ett skyddat område. Det kan vara med bil, buss, motorcykel, husbil eller annat. Det är därför ganska självklart att det i de allra flesta skyddade naturområden och kulturmiljöer finns parkeringsmöjligheter. På allmänna platser och områden för andra anläggningar än byggnader ska det i skälig utsträckning inom området eller i närheten av det, finnas lämpligt utrymme för parkering, pålastning och urlastning av fordon (8 kap. 12 § PBL). Om hela eller delar av det skyddade området är tillgängligt för personer med nedsatt rörelseförmåga och om det i övrigt är rimligt utifrån de lokala förutsättningarna, bör minst en parkeringsplats vara ämnad för människor med nedsatt rörelseförmåga. En internationell standard säger att vid tio parkeringsplatser bör minst en parkeringsplats vara avsedd för personer med funktionsnedsättning. Vid 50 platser cirka två, vid 100 platser cirka fyra.¹²² Detta gäller framförallt välbesökta områden och områden med utrymme för större parkeringsplatser, till exempel nationalparker, vissa kulturresevat och tätortsnära naturresevat. Om ett område är åretruntöppet är det avgörande för personer med funktionsnedsättning (särskilt personer med rörelsenedsättning) att plogning och snöröjning sker på parkeringen, till entrén och även till dass. För många personer med funktionsnedsättning kan det vara avgörande att kunna komma så nära utflyktsmålet som möjligt med exempelvis bil. Parkeringsplatser för personer med särskilt tillstånd ska därför finnas vid viktiga målpunkter såsom entrén till ett skyddat område eller så nära entrén som möjligt (16 § Alm 2). Parkeringen är en viktig del av entrézonen (se avsnitt 11.2). Att anlägga parkeringsplatser kan kräva bygglov.

¹²² Svensson 2012, s. 320

Parkeringsplats vid kulturreservatet och det statliga byggnadsminnet Linnés Hammarby, Uppsala län. Denna parkeringsplats ligger i direkt anslutning till byggnaderna och informationsskyltarna. Övriga besökare får ställa sina bilar på en parkeringsplats längre bort. Foto: Fabian Mebus

Utformning

Parkeringsplatser för personer med funktionsnedsättning ska skyltas för att visa att de är reserverade för personer med särskilt tillstånd att parkera där. Det är viktigt att varje sådan parkeringsplats markeras i sidled, till exempel med ett avgränsningsräcke eller färgmarkeringar. Utan en sådan markering är det svårt för övriga besökare att veta hur mycket utrymme man bör lämna. Parkeringsplatser för personer med funktionsnedsättning bör ligga i direkt anslutning eller så nära entrén som möjligt. Det är också en fördel om personer med nedsatt funktionsförmåga inte behöver förflytta sig bakom parkerade bilar.¹²³ Om det är långt att gå mellan området ordinarie parkering och sevärdheten i ett område eller en särskilt iordningställd plats kan man anlägga en separat parkering närmare målet för personer med funktionsnedsättning. I så fall är det viktigt att det finns tydlig skyltning som upplyser om att vägen dit endast får användas av fordon med särskilt tillstånd.

Nyanlagd parkeringsplats av hårdpackat stenmjöl vid fornlämningsområdet Mala Stenar, Skåne län. Parkeringsplatsen i anslutning till däckspången är endast avsedd för personer med funktionsnedsättning. Övriga besökare parkerar längre bort. Foto: Bengt A Lundberg

¹²³ Svensson 2012, s. 320

Lutningen på parkeringen i längs- och sidled bör inte vara större än vad som krävs för ytavrinningen och bör inte överstiga 1:50.¹²⁴ Markbeläggningen på parkeringsplatser ska vara fast, jämn och halkfri (16 § ALM 2, BBR 3:122, Boverket 2011a). För att möjliggöra att en rullstol kan tas in från sidan av ett fordon med hjälp av ramp eller lift, bör parkeringsplatsen vara 5 meter bred. Bredden kan minskas om gångytan bredvid kan användas eller om flera parkeringsplatser för personer med nedsatt rörelseförmåga finns bredvid varandra (16 § ALM 2), med bredd på cirka 3,9 meter per plats.¹²⁵

Om det finns möjlighet är det bra att utrusta parkeringsplatsen med belysning, vilket brukar underlätta i- och urlastning av hjälpmedel och förflyttning på parkeringsplatsen.

Tillgänglig och användbar gångväg ska finnas mellan parkeringsplatsen och entréer. För utformning av stigar, däckspänger, ramper, se avsnitt 12.2.

Bussar och större fordon

Det är viktigt att planera för bussparkering och parkering för större fordon som till exempel husbilar, särskilt inom välbesökta områden. Tillgängliga skyddade miljöer bör kunna besökas av större grupper eller flera personer med till exempel rullstol som använder samma fordon. Parkeringsplatser för större fordon är särskilt viktiga för människor som själva saknar körkort och är beroende av färdtjänst, skjuts eller gemensamma transporter. Bussen bör kunna parkera och vända. Minsta vändradie för buss är 12 meter.¹²⁶

Ritningar och bilder

För planexempel samt parkeringsräcke, se Naturvårdsverket 2007a, s. 102–103.

För bildexempel på bredd på parkeringsplats för personer med nedsatt rörelseförmåga, se Svensson 2012, s. 321–323.

13.2 Toaletter och dass

I följande avsnitt inkluderas både vattenklosett och torrklosett (det vill säga dass) i begreppet toalett. Ur tillgänglighetssynpunkt är det ingen skillnad mellan en vattenklosett och en torrklosett även om många människor föredrar att ha tillgång till vattenklosett.

För många personer med funktionsnedsättning är tillgång till en tillgänglig toalett avgörande om besöket överhuvudtaget blir av eller inte. Att uppföra en eller flera sådana toaletter i ett skyddat område kan därmed avsevärt öka tillgängligheten för många fler besökare. En regel är att där det finns toalett för allmänheten, ska minst en toalett kunna användas av personer med rullstol för

¹²⁴ BBR 3:122, Boverket 2011a

¹²⁵ Svensson 2012, s. 320

¹²⁶ Naturvårdsverket 2007a, s.102

begränsad utomhusanvändning (6 § ALM 2). Om ett område är åretruntöppet är det avgörande för personer med funktionsnedsättning (särskilt personer med rörelsenedsättning) att plogning och snöröjning sker fram till dasset.

I nationalparker bör det generellt finnas tillgängliga toaletter (med vissa undantag). Hur många tillgängliga toaletter som behövs för ett visst skyddat område beror bland annat på antalet besökare. Eftersom en tillgänglig toalett kan användas av alla (och bör ha symboler som tydliggör att så är fallet) är det lämpligt att välja den tillgängliga toaletten som standard i skyddade områden om man inte avser att bygga flera toaletter bredvid varandra. För besökaren är det viktigt att hitta till byggnaden, få kunskap om avståndet dit och att den går att nå. Om den placeras i ett undanskymt läge bredvid en gångväg bör den skyltas tydligt med hänvisningsskyltar. Tänk på att det inte enbart är toaletten som ska tillgängliggöras. Även entrén till toaletten ska fungera för personer med funktionsnedsättning. För åtkomst till byggnaden bör mindre nivåskillnader överbryggas, exempelvis med ramper. För utformning av ramp, trappa och ledstänger se 12.2, 12.4 och 12.7

Uppförande av toalettbyggnader och servicebyggnader med toaletter kan kräva bygglov.

Utformning av byggnaden

Eftersom det oftast inte finns tillgång till el är det viktigt med ljusinsläpp, utan insyn, i byggnaden (Naturvårdsverket 2007a). Dörren ska vara lätt att öppna, stänga och låsa även för människor med nedsatt kraft i armar och händer eller som bara kan använda en hand. Den fria dörrpassagen bör vara minst 0,9 meter och i direkt anslutning till toalettdörren både inne i och utanför byggnaden bör det finnas en vändzon (6 § ALM 2). Vändmåttets yta bör vara stor som en cirkel med diametern 2 meter (5 § ALM 2). Storleken på invändig golvyta bör vara minst 2,2 meter × 2,2 meter (6 § ALM 2). Dörren bör på insidan ha ett draghandtag 0,8 meter ovan golv, 0,6 meter långt och placerat 20 centimeter från dörrrens gångjärnssida. Dörrpassagen bör vara utan tröskel. Handtag och lås bör vara sådana som kan hanteras även av personer med nedsatt styrka eller nedsatt grip- eller precisionsförmåga.¹²⁷

Ytterdörr bör kontrastmarkeras så att personer med nedsatt syn och personer med nedsatt kognitiv förmåga lättare kan orientera sig (se 12.7).

För skyltning och symboler på toaletten och till toaletten, se avsnitt 11.5 och 11.6.1.

¹²⁷ BBR 3:143, Boverket 2011a

I Ängsö nationalpark, Stockholms län finns denna tillgängliga toalettbyggnad dit det är lätt att ta sig även för personer med nedsatt rörelseförmåga. Dörrpassagerna är utan tröskel. Den hårdgjorda stigen skulle kunna kompletteras med ett avåkningskydd till vänster om stigen, som också skulle fungera som ett ledstråk för personer med synnedsättning. Foto: Mia Olausson

Nybyggd toalettbyggnad i anslutning till parkeringsplatsen och entrén till kulturreservatet Åskhult, Hallands län. Ingången till den tillgängliga toaletten saknar tillräckligt stor vändplan vilket innebär att besökare som använder rullstol eller rullator måste öppna dörren från den lutande aluminiumrampen. Ett bättre alternativ hade varit att från början utforma byggnaden så att dörrarna kan nås utan att nivåskillnader måste överbyggas. Foto: Fabian Mebus

Servicebyggnad med tillgänglig toalett och sopsorteringsstation vid Svartåentrén i Hamra nationalpark, Gävleborgs län. Betongen är lätt att ta sig fram på, liksom den hårdgjorda grusade ytan. Haspen på dörren kan vara svår att nå för sittande personer. En förbättringsmöjlighet är därför att sätta haspen under handtaget. Foto: Tomas Ärlemo

Tillgängligt dass i naturreservatet Rotsidan, Västernorrlands län. Dörren är bred och har ett bra handtag. Rampen har avåkningskydd och vändplanen framför ingången är väldimensionerad. Foto: Erika Hedhammar

Toalettbyggnad med ramp och räcken i naturreservatet Nåttarö, Stockholms län. Svängutrymmet utanför och inne på toaletten är vältilltaget och toalettstolen är försedd med nedfällbara armstöd på båda sidor. Foto: Kersti Wiberg

Till toaletten i Skuleskogens nationalpark, i Västernorrlands län, kan man ta sig via trappor eller ramp. Dörröppningarna är breda och saknar tröskel. Toalettbyggnaden är lätt att nå både från parkeringen och från entrén. Foto: Camilla Näsström

Inredning och utrustning

Idag finns en mängd olika rullstolar och tekniker för att förflytta sig mellan rullstol och toalettstol.¹²⁸ Omfattning och typ av funktionsnedsättning avgör hur förflyttningen går till och från vilket håll den görs. För att alla ska ha möjlighet att använda ett offentligt toalettrum, måste det därför finnas plats för en rullstol samt ibland en medhjälpare, på tre sidor av toalettstolen. Den fria ytan på ömse sidor om toalettstolen ska vara minst 90 centimeter. Det minsta avståndet bör vara 0,70 meter från sittringens framkant och bakomliggande vägg, för att ge plats för hjälpare samt för att underlätta förflyttning i sidled.¹²⁹ Själva toalettstolen måste vara stabil och gå att komma tätt intill. Gamla typen av träbänk längs en hel vägg fungerar inte. Man brukar rekommendera att sitthöjden på toalettstol inklusive sittring är 48 centimeter, då höjden är lämplig för personer som har svårt att sätta sig och resa sig.¹³⁰

Armstöd är till för att underlätta förflyttning mellan rullstol och toalettstol samt för stöd då man sitter på toaletten. Armstöden ska vara upp och nerfällbara och överkanten ska vara 0,8 meter ovan golv med 0,6 meters mellanrum. Toalettpapper placeras på utsidan av båda armstöden, vända mot toalettstolen för att vara nåbart. Armstöden ska glida sakta ner och ska kunna hanteras med en hand i vilken personen dessutom saknar nypgrepp.

Om spegel finns bör den kunna användas av både sittande och stående och vara 1,2 meter hög och ha sin underkant 0,8 meter ovan golv. Klädkrokar (och handdukskrokar) placeras 1–1,2 meter ovan golv, men någon lägre (och eventuellt någon högre) krok kan också vara bra, om exempelvis ett barn ska hänga av sig.¹³¹ Om avlastningshylla sätts upp ska den inte inkräkta på yta som behövs för manövrering av rullstol.¹³² Hyllan bör vara 40 centimeter bred, 30 centimeter djup och sitta 0,8 meter ovan golv.

I flera servicebyggnader för toaletter är det lämpligt att installera uppfällbara skötbord. Det ska kunna fällas upp med ett enkelt handgrepp.¹³³ Placeringen är viktig för att inte inkräkta på den fria manövreringsytan för rullstol.¹³⁴ Även om skötbordet är uppfällbart kan rummets yta behöva ökas till exempelvis 2,5×2,5 meter, eftersom personer med rullstol också ska kunna använda skötbordet och då behövs utrymme för att kunna manövrera fram till det. Placeringen av skötbordet bör därför vara ca 0,75–0,80 meter över golvet.¹³⁵

¹²⁸ Svensson 2012, s. 212

¹²⁹ Svensson 2012, s. 145

¹³⁰ Svensson 2012, s. 145

¹³¹ Svensson 2012, s. 147

¹³² Svensson 2012, s. 135

¹³³ Svensson 2012, s. 144

¹³⁴ Svensson 2012, s. 137

¹³⁵ Svensson 2012, s. 144

I toalettbyggnaden vid Västra entrén i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län, finns det gott om svängutrymme. Upp- och nedfällbara armstöd finns på båda sidor om toalettstolen. Däremot saknas toalettpapper på armstöden. Även skötbordet är upp- och nedfällbart för att skapa större utrymme. Skötbordet skulle dock behöva sänkas så att personer som använder rullstol också kan nå och använda det. Foto: Camilla Näsström

Ritningar och bilder

För toalett och dasskonstruktioner, se Naturvårdsverket 2007a, s. 106–109.

För översiktsbild på lämplig utformning av toalett/dass se Svensson 2012, s 138.

För exempel på förflyttning mellan rullstol till toalett se Svensson 2012, s. 212.

13.3 Bänkar och sittplatser

De flesta vill någon gång ta en paus för att vila eller för att stanna upp ett ögonblick för att njuta av den natur och kulturmiljö man har omkring sig. Det är viktigt att tänka på att sittplatser för personer med nedsatt rörelseförmåga ska finnas i anslutning till gångytor och vid viktiga målpunkter (15 § ALM 2). Möjligheten att sitta bör finnas med jämna mellanrum. Ofta behöver bänkar stå ganska tätt för personer med gångsvårigheter, till exempel var 100:e meter eller efter 250 meter. Bänkarna bör placeras så att besökaren i den mån det är möjligt kan välja både skugga och sol när man sitter. Det behöver finnas plats bredvid bänken för besökare i rullstol eller person med rullator.

Naturreservatet Näsbo-krok, Hallands län, är ett mycket väl besökt område med höga natur- och kulturvärden. Här har man gjort omfattande åtgärder för att förbättra tillgängligheten. Längs promenadslingan genom reservatet finns med jämna mellanrum sittmöjligheter med fina utsikter. Foto: Jeanette Hansson

Utformning

Bänken ska stå på en plan, hårdgjord yta vid sidan av gångvägen, så att den inte utgör ett hinder för förbipasserande. Intill bänken bör det finnas en tom plan yta som rymmer exempelvis en rullstol. Bänkarna bör vara stadiga och inte luta bakåt (15 § ALM 2). En bänk bör ha ryggstöd och armstöd, ha sitthöjden 45–50 centimeter och armstödshöjden 0,70 meter och ha armstöd med framkant som går att greppa om. Armstöden bör nå förbi sittytans framkant (15 § ALM 2). Dessutom får det inte finnas något tvärstag under bänkens framkant eftersom det då inte går att sätta in fötterna under bänken när man reser sig.¹³⁶

Tänk på att gångtytor fram till och runt om bänken ska vara tillgängliga (se avsnitt 12.2).

Ritning

För konstruktion av sittbänk, se Naturvårdsverket 2007a, s. 133.

13.4 Rastbord

Möbler i våra naturområden och kulturmiljöer brukar koncentreras till entréområden och målpunkter. Så kallat bänkbord eller rastbord är vanligt vid rastplatser och eldstäder. Ett tillgängligt rastbord inbjuder alla att ta del av gemenskapen runt bordet. Det är viktigt att se till att manöverutrymmet är tillräckligt. Om exempelvis en eldriven rullstol ska kunna svänga in till bordet krävs en manövreringsyta med diametern 2 meter (5 § ALM 2).

¹³⁶ Svensson 2012, s. 311

Bänkbord med utskjutande bordskiva på hårdjord yta vid en nyanlagd rastplats med grill i naturreservatet Biskopstorp, Hallands län. Foto: Fabian Mebus

Bänkar och bord med utdragen bordskiva på båda kortsidor i Garphyttans nationalpark, Örebro län. Den fasta förankringen i marken gör att besökarna kan sätta sig på bänkarna utan att behöva lyfta på benen. Underlaget utgörs av stensmjöl och avsaknaden av nivåskillnader ger hög tillgänglighet. Foto: Länsstyrelsen Örebro

Sittgrupp, delvis under tak, vid den västra entrén i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län. Det är viktigt att även en rullstol kan komma in under bordsskivan utan att benen slår i. Här finns sittmöjligheter med och utan ryggestöd. Bänkarna är fastskruvade direkt i underlaget. Foto: Johan Üebel

Bänkbord i Ängsö nationalpark, Stockholms län. Mellanrummet i bänken på den bortsidan av bordet är tillräckligt stort för att en person som använder rullstol kan sitta med vid bordet. Det mindre mellanrummet på andra sidan gör det lättare för personer som har svårt att lyfta benen att sätta sig. Om bordskivan hade varit utskjutande vid kortändarna hade fler rullstolar fått plats vid samma bord. Foto: Fredrik Sigsarve

Utformning

Ett rastbord bör ha 0,70–0,85 meter fritt utrymme mellan bordsbenen på bordets kortsida, förutsatt att bordet har raka ben, för att en stor utomhusrullstol säkert ska kunna komma intill bordet. Om rastbordet är konstruerat så att sittbänkar och bordsskiva är sammanbyggt, bör bordsskivan skjuta ut cirka 0,6 meter utanför bordets ben.¹³⁷ En person som använder rullstol kan då komma nära bordet utan att fötter eller knän tar emot någonstans. Alternativet är annars att dela sittytan och därigenom skapa en naturlig öppning.

Det finns också många personer som har svårigheter att lyfta benen över stockar eller regler som håller samman bänkar och bord. Därför bör den utskjutande bordsskivan på ena sidan av bordet kompletteras med en utskjutande bänkskiva (0,6 meter) så att både sittyta och bordsskiva nås utan insteg.

Ibland flyttas bord och bänkar runt. Detta kan skapa problem för människor med nedsatt rörelseförmåga eller som använder rullstol, till exempel när borden hamnar på ojämn mark eller för nära räcken, träd eller liknande. Av denna anledning bör bord och bänkar förankras i mark på den iordningsställda platsen.

För utformning av bänkar och sittplatser, se avsnitt 13.3.

Ritningar och bilder

För konstruktion bänkbord, se Naturvårdsverket 2007a, s. 132.

För bild manöverutrymme eldriven rullstol, se Svensson 2012, s. 177.

13.5 Eldstäder

Att samlas kring elden, grilla något gott att äta och ta del av samvaron är en stark tradition kopplad till friluftsliv och bör ges tillfälle för alla. Förflyttningssvägen till en grillplats eller grillstuga ska utformas så att personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga kan ta sig fram och så att personer med rullstol kan förflytta sig utan hjälp.

Utformning

Vid grillplatser är ofta bänkarna, eller stockar ämnade att sitta på, fasta förankrade runt eldstaden. För att personer som använder rullstol och personer med gång- och balanssvårigheter ska kunna använda grillplasten krävs att minst en sida av grillplatsen inte har fasta bänkar. En öppen yta på 0,9 meter bör finnas bredvid bänkar för att ge plats åt en person i rullstol.¹³⁸ Minst en av sittbänkarna bör vara utformad så att den fungerar för äldre och personer med till exempel gång- och balanssvårigheter (se avsnitt 13.3 och 13.4).

¹³⁷ Svensson 2012, s. 177

¹³⁸ Lundell 2005, s. 32

Runt grillplatsen ska underlaget vara jämt, fast och en öppen yta, en cirkel med diametern 2 meter, bör finnas som vändyta för exempelvis en utomhusrullstol (5 § ALM 2). Vid grillplatser på sandstränder kan en däckspång (se avsnitt 12.2.2) byggas för att öka tillgängligheten till grillstaden.

Utformningen av själva eldstaden ska vara sådan att till exempel en rullstolsburen person eller en person som använder rullator ska kunna komma nära för att använda den. Om grillstaden smalnar av mot basen och därmed ger utrymme för en rullstols fotstöd bör grillgallret ha en höjd på 0,7 meter ovan mark.¹³⁹ Gallret fästes på en stång och bör vara svängbart i sidled så att man lätt kan lägga på det som skall grillas utan att behöva böja sig fram över hettan från grillglöden. Om man istället har en kompakt utformning av grillstaden som endast medger att man når grillglöden från sidan, bör gallret vara 50 centimeter ovan mark, men även då svängbart. Det ska vara möjligt för en person som sitter kvar i sin rullstol att sitta med runt grillen på lika villkor som andra utan att blockera utrymmet för andra och utan att behöva sitta framför sittbänkarna.

Ritning

För konstruktion av grillfat och eldstad, se Naturvårdsverket 2007a, s. 123–124.

Grillplats i naturreservatet Hideviken, Gotlands län. En hårdgjord stig leder från parkeringen fram till grillplatsen. Underlaget kring grillplatsen är stenlagt men har en något för ojämn yta. Bänkborden är utformade så att även barn i sittvagn och personer i rullstol kan sitta med. Bänkarna är svåra att använda för personer som har svårt att lyfta på benen. Foto: Daniel Nygren

¹³⁹ Lundell 2005, s. 32

Eldstad i Stolpaskogen i Täby kommuns stadskog, Stockholms län. Ytan kring grillplatsen är hårdgjord och det finns möjlighet att komma nära eldstaden även för personer som sitter i rullstol. En förbättring skulle vara ett svängbart grillgaller. Foto: Mia Olausson

Eldstad invid en tillgänglig plattform som nås via en däckspång i Smitingens naturreservat, Västernorrlands län. Eldstaden har svängbart grillgaller och det är möjligt för personer som sitter i rullstol att komma nära. Eftersom eldstaden ligger i direkt anslutning till trädäcket krävs eldskydd. Se även avsnitt 14.3. Foto: John Granbo

13.6 Regn- och vindskydd

Den viktigaste funktionen för ett skärmskydd är väderskydd och sittplats för matpauser. Regn- och vindskydd bör finnas för att besökarna ska kunna söka skydd vid kraftiga regnskurar eller vid entrén till området om man ska vänta på fordon, bil, buss eller båt. I områden med långa avstånd bör regn- och vindskydd finnas även i de yttre delarna av området, gärna till exempel vid rastställen eller fiskeplatser.¹⁴⁰

Utformning

Regn- och vindskyddets öppning bör vara minst 0,9 meter (ALM 2). Inne i skyddet ska det finnas bänkar, gärna fasta längs väggarna, med sitthöjden 0,5 meter över mark. Minst en av sittbänkarna bör vara utformad så att den är anpassad för äldre och personer med exempelvis gång- och balanssvårigheter. För utformning av bänkar och bord, se avsnitt 13.3 och 13.4. Det ska vara möjligt för en person som sitter kvar i sin rullstol att sitta inne i skyddet utan att blockera hela ingången eller behöva sitta framför sittbänkarna. En minst 0,9 meter bred yta utan fast bänk bör därför finnas längs väggen.¹⁴¹

¹⁴⁰ Lundell 2005, s. 33

¹⁴¹ Lundell 2005, s. 33

Trösklar ska inte finnas, för att till exempel personer i rullstol eller med rullator ska kunna passera. Är vind-/regnskyddet eller annan anläggning byggt av stockar, kan en smal järnlist som fästs i marknivå i de nedersta stockarna på var sida öppningen vara ett alternativ till att lämna den nedersta stocken vid dörröppningen. Listen håller ihop huset och utgör inte ett hinder för personer med nedsatt rörelseförmåga.¹⁴² Taket på skyddet bör gå ut en meter utanför golvet. Det ska finnas plats för rullstol och rullator under taket.¹⁴³ I vindexponerade lägen kan det vara bra att försöka placera vindskyddet med ryggen mot vindriktningen.

Om vind- eller regnskyddet även ska erbjuda övernattning bör man tänka på att storleken på väderskyddet anpassas så att en brits får plats utan att förhindra vändytan. Vändmåtts yta bör vara stor som en cirkel med diametern två meter, för att vara anpassad för en utomhusrullstol (5 § ALM 2).

Då ett vindskydd ligger i anslutning till en entré eller i anslutning till en led bör man tänka på att tillgängliggöra ända fram till vindskyddet. För utformning av stigar, däckspänger, ramper, se kapitel 12.2

Ritningar

För konstruktion av väderskydd med eldstad, se Naturvårdsverket 2007a, s.118.

För konstruktion av skärmskydd se Naturvårdsverket 2007a, s. 118–119.

Uppmärksamma att dessa ritningar saknar yta där en rullstol ska kunna stå under tak, i anslutning till bänkarna samt att vändmåtten för en utomhusrullstol blir snäv.

Tillgängligt vind- och regnskydd i Smitingens naturreservat, Väster- norrlands län. Vindskyddet står på ett plant trädäck utan tröskel och har en bred öppning. Det finns gott om svängutrymme i och utanför skyddet. Se även avsnitt 14.3. Foto: John Granbo

¹⁴² Lundell 2005, s. 33

¹⁴³ Länsstyrelsen Västra Götalands län 2009, s. 47

Vind- och regnskydd med bred öppning, god svängradie och eldstad som är tillgänglig även för besökare med nedsatt rörelseförmåga. Skyddet står vid Storforsen, Norrbottens län. Foto: Per Johansson

13.7 Fågel- och utsiktstorn

Fågeltorn och andra utsiktstorn kan ge stora upplevelsevärden, inte bara för den fågelintresserade, och har ofta hög besöksfrekvens. En stor fördel med ett tillgängligt utsiktstorn är att även besökare som har svårt att röra sig kan få en fin utblick över området. Ofta behöver man inte komma upp mer än ett par meter för att få en god utsikt. Om tornet utrustas med bänkar och kanske även bord och tak kan det också fungera som rast- och viloplats.

Det finns många olika typer av fågel- och utsiktstorn i våra skyddade områden, allt från relativt enkla konstruktioner utan tak och väggar till komplicerade byggnader med till exempel glaspärtier och sittmöjligheter. Utformningen av tillgängliga fågel- och utsiktstorn kan variera och måste alltid anpassas till de lokala förutsättningarna. Det är en fördel om det finns en parkeringsplats i närheten av tornet, alternativt tillgängliga stigar eller däckspänger hela vägen från parkeringsplatsen och fram till tornet. Placera också gärna en tillgänglig servicebyggnad med tillgänglig toalett i närheten.

Utformning och byggande av fågel- och utsiktstorn kan kräva bygglov och kräver också kunskap om säkerhetsaspekter och byggregler. Genomförandet tar oftast tid och är kostsamt. Beroende på utformning så kan ett torn klassas som en byggnad vilket innebär att Boverkets byggregler (BBR) ska följas. Ett enklare alternativ till ett torn är en utsiktsplats/-plattform (se avsnitt 13.7.1).

Utformning

Man bör alltid eftersträva att den nedersta våningen av tornet är tillgänglig för personer med funktionsnedsättning. Våningen placeras om det är möjligt i marknivå eller strax ovanför och blir därför lätt att nå med rullstol eller rullator. En förutsättning är dock att utsikten därifrån är god, annars blir besöket istället en stor besvikelse. Är det inte möjligt att placera tornet i marknivå kan ramp eller liknande anslutningsväg krävas till tornet (se avsnitt 12.2.3). Andra eventuella anslutningsvägar till tornet bör utformas enligt de riktlinjer som ges i avsnitt 12.2 om stigar och leder.

Ett tillgängligt fågel- eller utsiktstorn tillåter att även människor med nedsatt rörelseförmåga kan komma upp på en högre plattform. Ett sådant torn kräver ett system av ramper med rätt lutning och med tillhörande ledstänger (se avsnitt 12.7). Nackdelen är att sådana rampsystem kan bli långa och utrymmeskrävande och att de ofta är kostnadskrävande.

Om man väljer att uppföra torn i otillgänglig terräng eller av annan anledning inte kan uppföra tillgängliga ramper, används trappor för att komma upp i tornet (se avsnitt 12.4). Trappor och utstickande byggnadsdelar på tornet ska förses med kontrastmarkeringar med en ljushetskillnad på minst 0.4 enligt Natural Color System (NCS) i enlighet med 11 § ALM 2 (se avsnitt 12.8).

Exempel på ett fågeltorn där den nedre plattformen kan nås av personer med nedsatt rörelseförmåga. Tornet står vid Övre Föret i Årike Fyris friluftsområde, Uppsala län. Foto: Magnus Mattisson

I enstaka fall har fågeltorn i skyddade områden utrustats med hiss, till exempel i nationalparken Stora Mosse, vilket självklart ger en mycket hög grad av tillgänglighet. Hissar beskrivs dock inte vidare i denna handbok.

Utrymmet på den nedersta våningen och eventuellt även högre plattformar bör vara tilltaget så att flera personer med rullstolar kan få plats samtidigt. Den minsta ytan som krävs för att en större utomhusrullstol kan vända motsvarar en cirkel med diametern 2 meter (5 § ALM 2). För att två skådare i utomhusrullstol ska kunna sitta bredvid varandra krävs det ett utrymme på cirka 1,8–2 meter¹⁴⁴

Om fasta väggar, glaspartier eller liknande saknas måste tornet förses med skyddsräcken eller motsvarande. Undvik upphöjda golv och möbler alldeles intill räcket, eftersom det kan innebära risk att barn klättrar där.

För utformning av skyddsräcken, se kapitel 12.7

Fågeltornet i Store Mosse nationalpark, Jönköpings län, är ett av de fåtal fågeltorn i skyddade områden som har utrustats med hiss. Hissen är som ett rörligt golv som höjs och sänks mellan våningarna och gör att personer med nedsatt rörelseförmåga kan ta sig upp till första våningen och få god utsikt. Foto: Märtha Wägeus. Foto till höger: Peter Mattiasson

Fågeltorn i Finland med en tillgänglig nedre plattform som ger god utsikt över vattnet. Rampen skulle kunna kompletteras med ett skyddsräcke. Rampen är också så lång att det absolut skulle behövas ett vilplan. Foto: Jan Mogol

¹⁴⁴ Lundell 2005, s. 21

Säkerhetsklassning

Utöver tillgängligheten är säkerhet den viktigaste faktorn att beakta vid uppförande av utkikstorn. Både av säkerhets- och av tillgänglighetsskäl bör tornet inte vara högre än vad som absolut krävs för att få god utsikt. Där det är möjligt kan naturliga höjder i terrängen utnyttjas. Tornen måste vara så stabila att de inte gungar vid blåst eller mänskliga rörelser. Torn ska uppföras enligt Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillämpning av europeiska konstruktionsstandarder (eurokoder)¹⁴⁵. Eurokoderna utgör tillsammans med nationella val i föreskriftsserien EKS, ett system som är de svenska konstruktionsreglerna. Eurokoderna ersätter Boverkets konstruktionsregler (BKR) som tidigare tillämpats vid dimensionering av fågeltorn och som också hänvisas till i Naturvårdsverkets vägledning *Friluftsanordningar*.¹⁴⁶ Från och med den 2 maj 2011 får byggherren endast tillämpa eurokoder för dimensionering av bärande konstruktioner i Sverige. Eftersom säkerhetsaspekten är särskilt viktig vid anläggningar med potentiell fallrisk och därmed stor skaderisk, bör fågel- och utsiktstorn regelbundet kontrolleras (se avsnitt 9.5).

Ritningar och bilder

För konstruktioner av fågeltorn, se Naturvårdsverket 2007a, s. 139–142.

För bild på fågeltorn, se Lundell 2005, s. 35.

13.7.1 Utsiktsplatser/däck

En utsiktplattform eller ett däck är en enklare konstruktion än ett fågel-/utsiktstorn och placeras i normalfall på mark eller upp till någon meter över marknivån. Plattformar och däck anläggs ofta på platser där många människor samlas, där man vill kunna se ut över marken eller där man vill minska slitaget. Om däck kompletteras med sittmöjligheter fungerar de också utmärkt som tillgängliga rastplatser eller som plats för föreläsningar i samband med guidade turer. Eftersom plattformar och däck är lägre än fågeltorn är de ofta stabilare, omfattas inte av samma säkerhetsklassning och ger utrymme för fler personer än vad ett fågeltorn gör. En plattform/däck är därför ett bättre alternativ i områden där man bara behöver komma upp en liten bit ovan mark för att få en bra utsikt.

Utformning

En plattform kan anläggas på flera sätt, till exempel i en sluttning, ovanpå jordmassor eller vara en hel träkonstruktion med pålar i marken (se hänvisningar under ritningar och bilder nedan). Plattformen bör vara tillräckligt stor så att flera personer med och utan rullstol, rullator eller barnvagn får plats. För övrig utformning med avseende på ramper, skyddsräcken, ledstänger, sittplatser, svängutrymme för utomhusrullstolar och kontrastmarkeringar se ovan i denna handbok.

¹⁴⁵ BFS 2011:10 EKS 8

¹⁴⁶ Naturvårdsverket 2007a

Om utkiksplattformen inte förses med skyddsräcken bör den istället ha avåkningskydd (se avsnitt 12.2.3) som också fungerar som orienteringshjälp för personer med synnedsättning och som använder orienteringskäpp. Större rastplatsmöbler bör placeras vid sidan om plattformen och inte på densamma eftersom möblerna ”stjälar” utrymme. Enklare viloplats med rygg- och armstöd kan dock gärna finnas på plattformen.

Plattformen invid hållristningarna vid Ulvudden, Värmlands län, är försedd med bänkar, informationsskyltar och avåkningskydd. Den möjliggör att besökare med nedsatt rörelseförmåga kan komma nära ristningarna. Foto: Länsstyrelsen Värmland

På utsiktsplattformen i Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län, finns plats för många. En tillgänglig led går fram till plattformen. Skyddsräckena ger god genomsikt så att även personer som sitter ner kan njuta av utsikten. Foto: John Granbo

Nybyggd utsiktsplattform med tak och sittmöjligheter i naturreservatet Strömsholm, Västmanlands län. Plattformen är byggd i furu av hög kvalitet och har en storlek på ungefär 7,50 x 9 meter. En 50 meter lång däckspång leder fram till plattformen. Räcket är lågt och möjliggör utsikt för sittande personer men uppfyller inte säkerhetskrav för barn (se avsnitt 12.7). Foto: Niclas Bergius

Utsiktsplattform för bland annat fågelskådning vid våtmarken Gäddängen i Fulltofta naturreservat, Skåne län. Den nedre delen av skyddsräcket medger ingen genomsikt men det fria utrymmet över spjalorna ligger på cirka 0,85-1,25 meter och möjliggör därmed sikt för vuxna personer som sitter i rullstol och för de flesta barn. Plattformen har också ett stödbord som man kan använda sig av vid fågelspänning sittandes i rullstol (syns dock inte på bilden).
Foto: Eva Tronarp

Utsiktsplattform vid Stora Kärret i Hammarskogs friluftsområde, Uppsala län. Plattformen består av en upphöjd grusbädd med enkla räcken som ger bra utsikt över våtmarken. Eftersom fallhöjden är låg behövs inga tätare skydds-räcken på platsen.
Foto: Magnus Mattisson

Ritningar och bilder

För konstruktion av däck, se Naturvårdsverket 2007a, s. 147–149.

För bilder på däck, se Naturvårdsverket 2007a, s. 146.

13.7.2 Gömslen

Gömslen är främst avsedda för fågelobservationer av olika slag. Det finns portabla gömslen och fasta gömslen. Många gånger är gömslen små byggnader, med väggar och tak, där skådaren är helt gömd, men de kan också utgöras av exempelvis ett plank med hål i eller ett kamouflerat tält. Det ger minimal störning vilket kan innebära fina naturupplevelser. Fasta gömslen placeras vanligtvis vid en sjö, vid kusten eller annan fågellokal.

Utformning

Det allra bästa är att ett gömsle ligger i marknivå, för att underlätta för personer med funktionsnedsättning att ta sig in i gömslet. Ingången bör kunna nås från sidan eller baksidan. Vanligen byggs gömslet av trä, med exempelvis takpappbeklätt tak. Det finns gluggar på olika nivåer, för sittande och stående

personer, att skåda igenom. Fällbara hyllor, under gluggarna, flyttbara bänkar samt bra plats för benen vid sittande skådning bör finnas. Vid dörröppningen bör det finnas en avskiljande vägg som motverkar ljusinsläpp från dörren.¹⁴⁷

För dörrmått (fri passage) samt andra måttangivelser för byggnad, se avsnitt 13.2.

För stig/väg till gömslet, se avsnitt 12.2.

Ritning

För konstruktion av gömsle, se Naturvårdsverket 2007a, s. 143–144.

13.8 Sopor/sortering

Generellt sett bör varje besökare ”ta med sig hem, det man tar med sig ut”, men ibland finns det behov av att lämna sopor vid området. Ofta finns det en soptunna eller en byggnad med dass och sopor (sopmaja) vid entrén till ett skyddat område, eller vid områden med hög besöksfrekvens, till exempel nationalparker och vissa kulturresevat. Återvinningsstationer, soptunnor och papperskorgar ska placeras så att personer med nedsatt rörelseförmåga kan komma nära intill dem. För att en person i rullstol ska kunna komma intill krävs ett tomt manöverutrymme framför behållaren. En vändmått med diametern 2 meter är lämpligt för personer med större utomhusrullstol. (5 § ALM 2). För utformning av området runt sopstationen, se avsnitt 12.2 om stigar, leder och ramper.

Sopstationen i naturreservatet Hornborgasjön, Västra Götalands län, kan nås av personer som sitter i rullstol. En möjlig förbättringsåtgärd är att asfaltera hela vägen fram till sopstationen. Öppningar för inkast skulle med fördel kunna vara något lägre.
Foto: Mats Rosengren

¹⁴⁷ Naturvårdsverket 2007a, s. 144

Utformning

Soptunnans lock/öppning ska sitta högst 0,80 meter ovan marknivån och ska vara enkel att öppna med en hand.¹⁴⁸ Om soptunnor/papperskorgar är placerade i en byggnad, så kallad sopmaja, bör dörren vara minst 0,84 meter bred. Trösklar bör tas bort om det är tekniskt möjligt, eller åtgärdas på annat sätt så att nivåskillnader utjämnas. Detta så att till exempel personer i rullstol eller med rullator ska kunna passera. Mindre nivåskillnader vid platsen för sopsorteringen bör överbryggas, exempelvis med ramper (se avsnitt 12.2.3). Om området har en sopstation med sopsortering ska det tydligt framgå vad som ska slängas i respektive kärl. Text kan med fördel kompletteras med symboler och eventuellt även med punktskrift (se 11.6.1).

13.9 Naturbad och strand

Naturbad utgörs av en naturlig badplats, med sandstrand, klippor och/eller hållar vid sjö, hav eller annat vatten. För personer med funktionsnedsättning är det generellt sett svårt att ta sig fram eller att komma ned till och in i vattnet. Sand är mycket besvärligt att ta sig fram i för en person som exempelvis använder rullstol. Även om vanligtvis besöker ett naturbad för att njuta av sol och bad är det viktigt att det även finns möjlighet att vila i skugga.

Utformning

För att en person som använder rullstol eller rullator ska kunna ta sig fram i sand krävs det hårdgjorda gångar på stränderna. För utformning av gångytor och ramper, se avsnitt 12.2. Det finns olika hjälpmedel för att personer med funktionsnedsättning ska kunna ta sig ner i vattnet¹⁴⁹:

- En trappa kan underlätta för vissa besökare. Den bör placeras där vattendjupet är högst 1 meter. På botten bör det finnas en minst 1,3 meter lång, jämn, fast, plan yta. Det ska finnas skydd så att badande inte kan komma under trappan. Trappan bör vara försedd med räcken på båda sidor (se avsnitt 12.7).
- En svagt sluttande ramp med ledstänger på båda sidor kan vara en möjlighet för personer i rullstol, utan medhjälpare att komma ner i vattnet. De bör gå så långt ut i vattnet att personen kan börja simma.
- En glidbana är bra för att komma ner i vattnet, men sämre då personen ska ta sig upp. Banan bör vara låg med en så svag lutning som möjligt. För att underlätta förflyttning mellan rullstol och glidbana bör den vara cirka 0,5 meter över gångytan, det vill säga på samma höjd som rullstolssitsen.

¹⁴⁸ Lundell 2005, s. 27

¹⁴⁹ Lundell 2005, s. 38

- I vissa fall kan en rullstol eller transportstol, som tål vatten, köras ut så långt att det går att börja simma.
- Det finns möjlighet att använda en lyft för att komma från en brygga ner i vattnet.

Det bör finnas tillgång till toalett i anslutning till badplatsen (se avsnitt 13.2).

Material

Det kan vara lämpligt att använda betong vid hårdgörande av gångar på stränder. Det ska helst vara möjligt att ta sig ut i vattnet via gången, vilket innebär att den bör gå så långt ut i vattnet att personen kan börja simma. Annars är virke med brädorna tvärs över gångriktningen lämpligt att använda. Gången eller träkonstruktionen kan även kompletteras med exempelvis en metallramp ut i vattnet, som går att plocka bort vintertid. Om det är trätrallar som fortsätter ut i vattnet bör de förankras för att inte flyta upp.¹⁵⁰

Ritning och bilder

För bild på trappa ner i vatten, se Lundell 2005, s. 39.

För bild på glidbana, se Lundell 2005, s. 39.

13.10 Bryggor

Bryggor kan anläggas för olika ändamål som bad, fiske eller båtangöring. Viktigt är att bryggan bör nås via en hårdgjord stig eller väg (se avsnitt 12.2). Det bör också finnas tillgång till parkering för personer med funktionsnedsättning på nära avstånd från bryggan (se 13.1). Det är också lämpligt att det finns toalett och någon form av vind- eller regnskydd som fungerar för personer med funktionsnedsättning (se 13.2 och 13.6).

Bryggor är antingen fasta eller flytande. En fast brygga upplevs oftast som mer stabil än en flytbrygga. Flytbryggor har dock en konstant nivå över vattennivån och kan på så sätt vara enklare att förflytta sig till/från ur exempelvis en båt.¹⁵¹

13.10.1 Båtbryggor

För att tillgängliggöra gästbryggor för båtangöring kan man med fördel använda sig av flytbryggor. Flytbryggor kan underlätta för personer med funktionsnedsättning och även många andra personer såsom äldre och barn att förflytta sig mellan båt och brygga. Fasta bryggor kan bli svåra att ta sig upp på då vattennivån och därmed även nivån mellan båten och bryggan varierar. Flytbryggor varierar istället i höjd beroende på vattennivån vilket gör att

¹⁵⁰ Lundell 2005

¹⁵¹ Lundell 2005

bryggan alltid kommer ligga i någorlunda jämnhöjd med båten. Däremot kan problem med gungning uppstå. Om man väljer en flytbrygga bör man därför försöka undvika eller minska gungning dels genom att försöka hitta en plats för bryggan som är skyddad mot vindar, strömmar, vågor och svallvågor och dels välja en flytbrygga som genom sin storlek, tyngd, konstruktion och förankring har god stabilitet.¹⁵²

Avåkningskanter bör finnas på bryggor. För att underlätta vattenavrinning ska de inte gå ända ner, utan kan vara cirka 5 centimeter höga, med underkanten 3 centimeter ovanför bryggans yta.¹⁵³ Glipan får inte vara så stor att en person med teknikkäpp fastnar med käppen i glipan när man använder sig av glidteknik. Även om personen skulle bli ledsagad på en brygga kan den vilja använda sin käpp för att själv ha kontroll över var han eller hon befinner sig.

Utformning

För att öka tillgängligheten till en brygga bör den vara stadig, ha tvärgående plank med cirka 0,5 centimeters glipor samt inte några nivåskillnader. I praktiken har det visat sig att beroende på virkeskvalitet kan det behöva vara mer än 5 millimeter mellan brädorna. Beaktas bör också att avståndet mellan brädorna kan öka då brädorna torkar. Det bör finnas möjlighet att lägga till med båt långsides, med fören eller aktern mot bryggan allt beroende på båtens anpassning för landstigning.

Båten bör också kunna förtöjas på ett stabilt sätt så att den även klarar ojämn belastning, utan för mycket rörelse. Det är också lämpligt att förtöjningsplatser byggs så att:

- Vattendjupet är tillräckligt för de båttyper som är aktuella.
- De är skyddade från strömmar, svallvågor och besvärande vindar.
- De är väl avskilda från eventuella fiske- och badaktiviteter.

Tänk på att båtens reling inte ska kunna tränga in under bryggan, vilket innebär att bryggans sidor bör vara inklädda så att detta inte kan ske.¹⁵⁴

Kontrastmarkering kan behövas för pollare, moringar och andra upp eller utstickande föremål samt runt bryggans kanter (se avsnitt 12.8).

Flytbryggan bör ha måtten 2,4×5 meter till 3×10 meter, beroende på läge (vind, vågor), användningsområde, om de ska ligga kvar i vattnet över vintern med mera. En L- eller T-formad brygga blir mindre känslig för vågrörelser och annan belastning (Lundell 2005).

För skyddsräcken och ledstänger, se avsnitt 12.7.

För förflyttning och hjälpmedel för förflyttning mellan brygga och båt se Lundell 2005, s. 42.

¹⁵² Lundell, 2005

¹⁵³ Lundell 2005, s. 47

¹⁵⁴ Lundell 2005

Landgång

En landgång bör vara minst 1,6–1,8 meter bred, vara rak och inte ha större lutning än 1:20.¹⁵⁵

13.10.2 Fiskebrygga

Det bör finnas ett område (8–10 meter) runt bryggan, som är fritt från vass och annat, så att krok eller rev inte riskerar att fastna. Fiskebryggor bör byggas så att avståndet till vattenytan blir så liten som möjligt. Ett lagom avstånd är 30-40 centimeter över sommarens medelvattenyta. För att möjliggöra fiske från en brygga bör man dimensionera den så att två personer i eldrivna rullstolar kan fiska samtidigt från bryggan. Det ska även vara möjligt att fiska stående eller sittande på bänk vilket innebär att de bör finnas sittplatser på bryggan. Bryggan bör vara minst 2,4 meter bred och 5 meter lång. Det är viktigt att ha i beaktande att det också ska finnas manövreringsutrymme på fiskebryggan för rullstolar. En yta som motsvarar en cirkel med diametern 2 meter är ett lämpligt manövreringsutrymme för en eldriven utomhusrullstol (7 § Alm 2).

Tillgänglig fiskebrygga på Gålö vid Apelviksudd, Stockholms län. Bryggan kan via en hårdgjord stig nås av personer med nedsatt rörelseförmåga. I närheten av bryggan finns också tillgängliga toaletter vilket för många besökare kan vara en förutsättning för en något längre vistelse på bryggan. Tillgängligheten kan förbättras genom att ha ett bänkbord med utskjutande bordskiva för personer som använder rullstol. Bänkbordet på bilden är dessutom mindre bra för personer som har svårt att lyfta benen. Foto: Kersti Wiberg

13.10.3 Badbrygga

Om bryggan kommer att användas för bad bör den förses med en 60 centimeters trappa med handledare på höjden 0,9 meter, om det ska vara möjligt att stödja på ledstänger ner i vattnet.¹⁵⁶ För att en person med funktionsnedsättning ska kunna få hjälp, eller bli ledsagad ner i vattnet, bör bredden istället vara cirka 1,2 meter bred med ledstänger på båda sidor. Trappor bör finnas både på djupt och grunt vatten. Bryggans sidor bör kläs in för att undvika att man fastnar och river sig mot virket om man väljer att dra sig upp ur vattnet med hjälp av armarna. Badbryggor kan även förses med ramp utformad enligt avsnitt 12.2.3.

¹⁵⁵ Lundell 2005, s. 45

¹⁵⁶ Svensson 2012, s. 335

Ritningar och bilder

För konstruktionsritningar av bryggor, se Naturvårdsverket 2007a, s. 79–80.
Observera att dessa ritningar saknar avåkningskydd, skyddsräcken med mera.
För bild på tillgängliga bryggor, se Lundell 2005, s. 41–45.

Den tillgängliga fiskebryggan i Björnö naturreservat, Stockholms län, har kompletterats med en flytbrygga som nås via en ramp. Foto: Anna Ehn

Brygga och badramp med avåkningskydd/ledstråk och räcken i Fjällnora fri-luftsområde, Uppsala län. Rampen på bilden är dock något för brant och räcken sitter för långt isär för att man ska kunna hålla i sig med båda händerna. Foto: Camilla Wessberg

14 Goda exempel

I många natur- och kulturmiljöer har länsstyrelser, kommuner och andra aktörer redan gjort insatser för att förbättra tillgängligheten. I detta kapitel presenteras fyra exempel på relativt omfattande tillgänglighetsåtgärder i skyddade områden. Det är dock viktigt att komma ihåg att tillgänglighetsåtgärder inte alltid behöver vara så påkostade. I de flesta fall kan enkla åtgärder som att jämna ut stigar eller byta ut stöttor mot bra grindar göra stor skillnad för många besökare som annars har svårt att ta sig ut i natur- och kulturlandskapet.

14.1 Hamra nationalpark, Gävleborgs län

Nationalparker ska generellt ha en mycket hög nivå av tillgänglighet. I flera av landets nationalparker har man genomfört omfattande åtgärder för att uppnå god tillgänglighet och dessa områden bör därför kunna användas som föredömen.

Hamra nationalpark domineras av naturskog och myrmarker, det vill säga naturtyper som utan särskilda åtgärder generellt sett är relativt svårtillgängliga. Nationalparken omfattar knappt 1 400 hektar vilket gör det orealistiskt att tro att hela parken kan bli tillgänglig för alla. Däremot har man arbetat med att skapa tillgängliga entréer och att kunna komma ut en bit i naturlandskapet och därmed få möjligheten att uppleva nationalparkens typiska naturmiljöer. Besöksinformationen och tillgänglighetsåtgärder är relativt påkostade.

Entréer

Hamra nationalpark har tre entréer. Entréerna har placerats så att man kan komma nära parkens olika naturtyper, det vill säga urskog vid huvudentrén, myrmarker vid ”myrentrén” och forsar vid ”svartåentrén”. Det är lätt att ta sig med bil mellan entréerna. Samtliga entréer är utformade så att personer med nedsatt rörelseförmåga kan ta sig från parkeringen och runt till alla faciliteter som toalett, sopstation, utomhusutställning, rastplats och eldplats. Grusade ytor på parkeringarna har överst ett lager av stenmjöl som ger en hård och slät yta. Framför toalett- och sopbyggnader finns betongplatta. Dörrpassager till toaletter saknar trösklar.

Plattformer med serviceinrättningar

Från alla parkeringar går det att via däckspänger komma fram till cirka 5 meter breda plattformer med utomhusutställningar, bänkar, bord och grillplatser. Underlaget på plattformarna utgörs av virke och järngaller som ger bra framkomlighet. Ett antal rastbord är utformade så att det går att sitta vid bordet i rullstol. Plattformarna är försedda med avåkningskydd eller skydds-räcken. Informationen på plattformarna är utformad så att personer oavsett ålder och syn- eller läsförmåga ska kunna ta till sig den. Bland annat har

Centrum för lättläst kontrollerat samtliga texter. Tyvärr har man i efterhand kunnat konstatera att skyltarnas layout inte ger helt optimal läsbarhet, bland annat på grund av att man valde vit text på färgade bakgrundsfoton. Det finns en tredimensionell modell av landskapet samt vevbar mp3-spelare.

Toaletter och sopstation med betongplatta vid huvudentrén. I bakgrunden till höger syns parkeringsplatsen. Foto: Tomas Årlemo

Plattform med skyddsräcken på ett underlag av trä, betongplattor och järngaller. På plattformen finns grill, information och sittmöjligheter, även under tak. Borden på bilden saknar utskjutande bordskiva vilket gör det svårt att sitta vid dem med rullstol. Foto: Tomas Årlemo

Information på plattformen med foldrar, tredimensionell modell och vevbar mp3-spelare monterad på väggen. Foto: Tomas Årlemo

Däckspänger ut i naturen

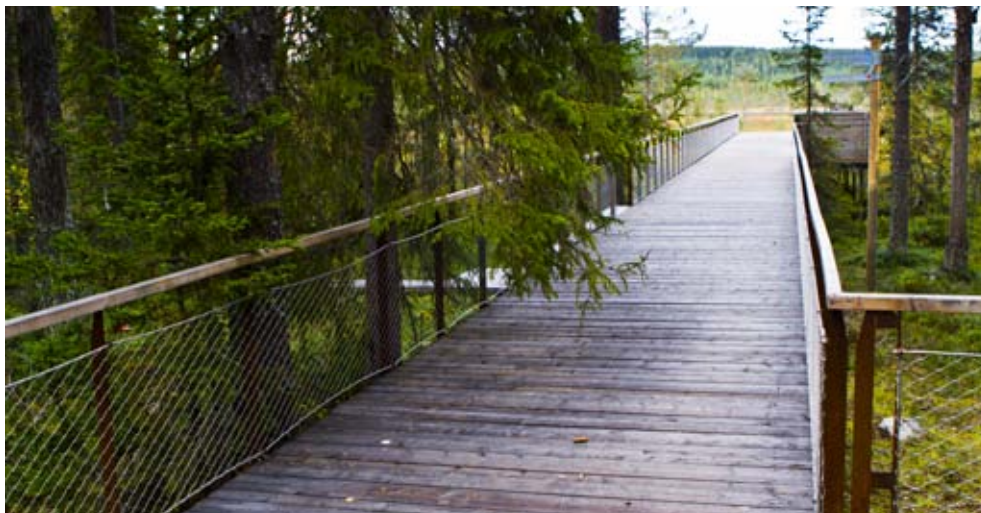
Däckspänger leder från parkeringarna via plattformar ut i den omgivande naturmiljön. Däckspängerna i nationalparken är 185 centimeter breda och försedda med avåkningskydd alternativt skyddsräcken. Av kostnadskäl har man valt att rekommendationerna till trots lägga virket längs med gångriktningen vilket har gett en virkesbesparing på cirka 30 procent. Hittills har inga besökare i rullstol, rullator eller med barnvagn uppmärksammat problem med detta utförande, men i efterhand anser länsstyrelsen trots allt att man borde ha lagt virket tvärs mot gångriktningen.

Från huvudentrén går en trädspång fram till en så kallad nationalparksmarkör, det vill säga en fristående skulptur utformad som nationalparksymbolen. Därifrån fortsätter spången vidare ca 0,5 kilometer fram till en utsiktsplattform. Spången går över myrmark och in naturskog som växer på en moränholme. För placering av spången valdes den sträcka som har minst lutning. Målsättningen var att uppnå en maximal lutning på 1:20, vilket också lyckades. Där spången angör utsiktsplattform är dock lutningen större än 1:20 vilket beror på en miss i byggfasen.

Dynamiskt utformad däckspång i skogsmark med avåkningskydd. Observera att virket är lagt längs med gångriktningen vilket kan försvåra för personer som använder rullstol eller rullator.
Foto: Tomas Ärlemo

Däckspång med skydds-
räcke och virke tvärs mot
gångriktningen enligt
rekommendationer.
Foto: Tomas Ärlemo

Utsiktsplattform och utsiktstorn

I nationalparken finns flera tillgängliga utsiktsplatser, bland annat en plattform som ger en fin utblick över en orörd myr. Man har dessutom också valt att uppföra ett nio meter högt utsiktstorn som är placerat endast 200 meter från en av plattformarna. Tornet är placerat mycket diskret i skogsbrynet för inte att störa upplevelsen av orördhet. Från den övre våningen har man en storslagen utsikt över myren. Man har dock valt att inte utforma tornet och vägen dit så att det även skulle kunna nyttjas av personer med nedsatt rörelseförmåga. Valet grundar sig på en avvägning mellan upplevelsen av orördhet och tillgänglighet. Förvaltaren gjorde bedömningen att en lång ramp upp till tornet skulle bli för markant i det flacka myrlandskapet och att rampen skulle synas från stora delar av myren.

Plattform med skyddsräcken och fin utsikt över myrmark. Spångens lutning i direkt anslutning till plattformen är något brantare än 1:20. Foto: Tomas Ärlemo

Fin utsikt över myren från plattformen. Foto: Tomas Ärlemo

14.2 Kulturreseptatet Sommaro, Örebro län

Sommaro är ett av Örebro kommuns två tätortsnära kulturreseptat. I Sommaro har man arbetat med att anlägga en promenadslinga i en parkmiljö som ska ge god tillgänglighet även för personer med nedsatt syn-, hörsel- och rörelseförmåga. Stigen kallas för bröllopsstigen på grund av att den gavs som bröllopsgåva till kronprinsessparet och invigdes i maj 2012. Det var det kommunala handikapprådet som kläckte idén om stigen och den har utformats tillsammans med skolor, föreningar och organisationer som arbetar för personer med funktionsnedsättning.

Det ska vara möjligt för en person med nedsatt syn att ta sig från den busshållplats som finns strax utanför kulturreseptatet fram till slingan. Stigen nås även från två olika parkeringsplatser. Stigen har ett ytskikt av stenmjöl som packats och blivit hårt och stabilt. Där stigen sluttar lite har man satt upp räcken. Taktila plattor har lagts ut i stigsärningar för att signalera vilken stigsträckning man ska följa och stiganterna är tydliga. Vid informationspunkten med information om resevatet och bröllopsstigen finns även en taktilltavla över området. Utmed slingan finns fyra skyltar med information både i text och i punktsskrift om att man kan få en guidning via mobil där man kan lyssna på olika berättelser eller se olika filmer med teckenspråk. För att få information om stigen i sin mobil kan man antingen besöka en webbsida eller använda en QR-kod. Längs stigen har man satt ut bänkar i olika höjder med armstöd. Här finns också bänkbord som går bra att komma till med rullstol. Dessa bänkbord finns för övrigt även i de flesta av kommunens naturresevat. Eldplatsen som finns har gjorts tillgänglig för rullstol.

Grillplats längs bröllopsstigen. I efterhand har kommunen funderat på att platsen skulle kunna ha utformats som en halvcirkel istället för att få plats med flera rullstolar. Man har också planer på att göra om själva härden för att uppnå bättre tillgänglighet.
Foto: Susanne Flinck

En av de många sitt-
möjligheterna och infor-
mationsskyltarna längs
stigen. På skylten finns
mobiltelefonnummer,
adress till webbsida,
QR-kod och punktskrift.
Foto: Susanne Flinck

14.3 Smitingen Härnöklubbs naturreservat, Västernorrlands län

I naturreservatet Smitingen Härnöklubb finns både sandstränder, grottformationer och gammal skog. Idén att förbättra tillgängligheten till området startade i samband med den förestående revideringen av skötselplanen för reservatet. Både länsstyrelsen och förvaltaren Härnösands kommun ställde sig positiva till förslaget och tillgänglighetsprojektet pågick under ett antal år i ett konstruktivt samarbete mellan båda parterna. Länsstyrelsen har genomfört den övergripande planeringen och projektering och stått för merkostnader för material och även för övriga större investeringar. Kommunen har ställt upp med arbetsledning och fältpersonal. Båda parter anser att man har fått ett bra resultat till en relativt låg kostnad.

Idag finns flera breda och jämna stigar och ramper från parkeringen ned till stranden. Det stora tillgänglighetsprojektet innebar att anlägga en tillgänglig stig och däckspänger fram till en rastplats vid den så kallade Klubbsjön i den norra delen av reservatet. Väl framme vid rastplatsen hittar besökare ett cirka 120 kvadratmeter stort trädäck med en tillgänglig mulltoalett, vindskydd, bänkar, information och eldstad. Där markförhållandena varit lämpliga har man hårdgjort stigar och försett dem med räcken och viloplatser. Där terrängen varit för kuperad eller fuktig har man valt att anlägga däckspänger. Man har i största möjliga mån försökt att anpassa stigen efter naturen med träd, klippor och stenar och lyckats få en variation med många olika synintryck längs vandringen.

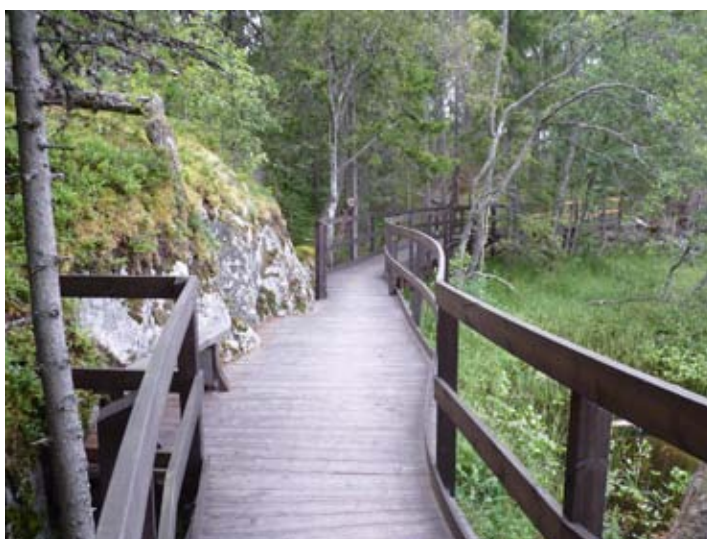
Länsstyrelsen och kommunen upplever att platsen har blivit väl utnyttjad och är mycket populär hos en bred allmänhet, det gäller såväl personer med nedsatt rörelseförmåga som barnfamiljer, ungdomar och äldre.

En lärdom som förvaltarna dragit från projektet är att eldstäder med tillhörande anläggningar måste uppföras på ett så brandsäkert sätt som möjligt. Under 2011 råkade hela anläggningen (trädeck, vindskydd, eldstad) brinna upp efter att ett gäng yngre personer hade eldat för hårt. Ynglingarna dömdes i rättegång för dådet och både länsstyrelsen och kommunen bestämde sig för att plattformen skulle återuppbyggas. Sommaren 2012 var området åter tillgängligt.

Hårdgjord stig som några år efter anläggandet smälter väl in i naturen. Stigen är tillräckligt bred så att två personer i rullstol eller med barnvagnar ska kunna mötas. Räckerna fungerar som avåkningskydd och ledstråk. Längs stigen finns flera sittmöjligheter. Foto: John Granbo

Däckspången är anpassad efter naturliga formationer vilket ger en fin och varierad upplevelse för besökarna. I förgrunden syns en mötesplats med sittmöjlighet. Foto: John Granbo

Trädäcket används av en bred allmänhet. På däcket finns tillgång till regnskydd och lite längre bort också en tillgänglig toalett vilket är viktigt för många besökare. Instegshöjden till bänkarna är hög vilket kan utgöra ett hinder för personer som har svårt att lyfta benen. Detta skulle kunna förbättras genom att inte bara ha utskjutande bordskiva utan att på ena sidan av bänkbordet också ha utskjutande bänkar. Trädäcket är försett med räcken och trälister som avåkningskydd. Foto: John Granbo

14.4 Naturreseptatet Hornborgasjön, Västra Götalands län

Hornborgasjön är ett av Sveriges mest besökta naturreseptat. De rastande trannorna på våren och den stora mängd fåglar som återvänt efter den omfattande restaureringen kring 1990 lockar många besökare. Bara till Trandansen i sydväst kommer det under fyra intensiva veckor i mars–april 150 000 förväntansfulla turister. Detta kräver en god tillgänglighet, inte minst för personer med funktionsnedsättning.

Vissa tillgänglighetsåtgärder gjordes redan på 1980-talet vid naturum Hornborgasjön på sjöns östra sida. Med facit i hand kan man konstatera att viljan var god, men kunskapen bristande vilket innebar att åtgärderna inte alltid fick önskad effekt. Man arbetar nu kontinuerligt med tillgänglighet och även om mycket har blivit bättre finns det fortfarande en del kvar att göra. Inom reseptatet finns idag flera fågeltorn med varierande grad av tillgänglighet. Tornet i naturum har hiss vilket medför bästa tänkbara tillgänglighet. Även personer med funktionsnedsättning kan därmed få en fin utblick över sjön med dess skrattmåskolonier, doppingar och änder.

Det senaste tillgänglighetsprojektet är den nya besöksplatsen ”Utsikten” där man har försökt att skapa hög tillgänglighet hela vägen från tydligt markerade parkeringsplatser, via däckspänger med sittplatser fram till gömslen och utsiktsplatser. Den gamla spången ut över vattnet var trång och delvis alldeles för brant och byttes därför ut mot en bredare som lutar som mest 1:30 och har mötesplatser med sittbänkar. Fåglarna simmar väldigt nära besökaren och det finns plats att njuta av dem i lugn och ro. Själva ”Utsikten” är en gedi-gen byggnad i ek och kalksten, placerad på en kulle för att få bra utsikt över sjön. Det gamla tornet som tidigare fanns längre ut på udden är rivet.

Bred däckspång fram till
"Utsikten", en tillgänglig
besöksplats med god vy
över sjön.

Foto: Mats Rosengren

Efter denna satsning har en kraftig ökning av antalet besökare med funktionsnedsättning noterats. En viktig anledning bedöms vara den information om tillgänglighet som förmedlas på webbplatsen via Tillgänglighetsdatabasen. Eftersom det bara finns ett fåtal ställen med god tillgänglighet till naturområden i länet återkommer besökarna ofta till Hornborgasjön vilket också är ett kvitto på att åtgärderna är lyckade.

Med förbättrad tillgänglighet följer också ett ökat behov av tillsyn och underhåll. Personalen måste vara kunnig om vilka små förändringar som kan försämra det man åstadkommit. Ett tillgängligt rastbord som är utformat för rullstolar men som har flyttats för att göra långbord blir plötsligt otillgängligt när den utskjutande ändan står mot ett annat bord. Erfarenheter av tidigare åtgärder utvärderas löpande och används för att göra framtida åtgärder ännu mer effektiva.

Närbild på en av utsiktsplatserna på däckspången över vattnet. Platsen skulle kunna kompletteras med sittmöjligheter, åtminstone på ena sidan.
Foto: Mats Rosengren

14.5 Björnö naturreservat, Stockholms län

Skärgårdsstiftelsen har genom WWF:s anslag för *Innovativ Naturvård* anlagt en 200 meter lång tillgänglig snorkelled i naturreservatet Björnö på Ingarö i Stockholms skärgård. En snorkelled kan beskrivas som en naturstig under vattenytan där besökaren kan snorkla (eller dyka) längs en utmärkt sträcka i vattnet samtidigt som information ges om det marina livet och det man kan se och uppleva längs leden.

Björnö är ett under sommaren väl besökt naturreservat och lätt att ta sig till både med eget färdmedel och med buss. Man har sedan tidigare arbetat med olika typer av tillgänglighetsåtgärder i området.¹⁵⁷ Gångvägarna är bredade och utformade så att de fungerar bra för de flesta personer med funktionsnedsättning och det finns även tillgängliga dass ("skärgårdsmajor").

Projektet med att anlägga en tillgänglig snorkelled präglades av ett samarbete mellan flera aktörer, både med avseende på planering och på finansiering. Utöver WWF:s medel och Skärgårdsstiftelsens egna insatser fick man medel från skärgårdsanslaget i Stockholms läns landsting och sponsring från Humana Assistans AB för en tillgänglig flytbrygga. Arbetet med att utforma och anlägga leden planerades tillsammans med representanter från olika funktionshindersorganisationer. Personer med nedsatt syn och nedsatt rörelseförmåga stod till tjänst med sina erfarenheter och kunskaper.

Snorklande besökare vid en av skyltarna som fästs på ett förankringsblock av cement. I bildens nederkant syns bottenlinan som visar ledens dragning. På den blå linan har man fäst en skylt med punktskrift på ena sidan och med versala, taktila bokstäver i större format på andra sidan. Foto: Anders Bouvin

¹⁵⁷ Mer att läsa om detta finns i broschyren "Skärgård för alla", information om resor och besöksmål för dig som är rörelsehindrad (Skärgårdsstiftelsen i samarbete med Waxholmsbolaget).

Det praktiska genomförandet innebar bland annat att 15 informationsskyltar togs fram, varav flera är utformade för bruk under vatten. Skyltar för undervattenbruk med vanligt text och bilder på olika organismer kompletterades med skyltar med punktskrift samt med taktila skyltar med versala, upphöjda bokstäver i större format. Skyltarna har fästs på förankringsblock av cement som ligger längs botten. Det finns handtag och diskborstar förankrade i skyltarna för att besökaren ska kunna hålla sig fast och borsta bort eventuell påväxt. Mellan varje skylt löper en bottenlina som visar stigens dragning. Informationsskyltar på land informerar även om Skärgårdsstiftelsens arbete och ger tydlig information om vad som är bra att tänka på när man nyttjar snorkelleden.

För att göra det möjligt för personer med nedsatt rörelseförmåga att ta sig fram till bryggan hårdgjordes den sista biten av gångvägen ned till bryggan. Man hade även tänkt anlägga en ramp så att personer med funktionsnedsättning lätt ska kunna komma i vattnet från den befintliga bryggan. Tillsammans med representanter från funktionshindersonsorganisationerna kom man dock snart fram till att det allra bästa vore att anlägga en helt ny brygga med en ramp som går ner till ett bryggdäck där det lätt går att ta sig i vattnet. Genom ekonomisk hjälp från Humana Assistans och landstinget kunde denna lösning förverkligas. Vid den nya bryggan finns nu även ett tillgängligt omklädningsrum.

Snorkelleden och den tillgängliga bryggan invigdes i juni 2012 och sammanfattningsvis kan Skärgårdsstiftelsen konstatera att snorkelleden har öppnat upp en möjlighet att uppleva en relativt okänd del av Stockholms skärgård och dess undervattensmiljö, inte bara för personer med funktionsnedsättning.

Toalett och omklädningsrum nära bryggan. Båda byggnaderna är utformade så att de är tillgängliga för exempelvis personer som använder rullstol. Foto: Sara Hallén

Flytbryggan med tillhörande ramp möjliggör att besökare som använder rullstol kan komma ända ned till vattnet.
Foto: Sara Hallén

Snorklare på flytbryggan.
Foto: Ulrika Palmblad

15 För vidare läsning

Det finns många källor för dig som vill gå på djupet i frågor som rör tillgänglighet. Publikationer i kapitel 15.1 är i huvudsak titlar som handboken upprepade gånger hänvisar till. Här finns också titlar som ger en fördjupad inblick i tillgänglighet, funktionshinderspolitik och tillgänglighet i kulturhistoriska, främst bebyggda, miljöer. De publikationer som nämns i kapitel 15.2 är ett axplock av källor med information om mer specifika tillgänglighetsåtgärder och anpassade anläggningar.

”Riv hindren – Riktlinjer för tillgänglighet” – Handisam (2012)

Handisam ger ut riktlinjerna som egentligen är avsedda att ge stöd till statliga myndigheter i tillgänglighetsarbetet för att uppfylla förordningen 2001:526 om de statliga myndigheternas ansvar för handikappolitiken. I den senaste reviderade upplagan (2012) har målgruppen breddats till att inte endast omfatta statliga myndigheter utan hela ”det offentliga” Sverige. Förändringen är gjord mot bakgrund av att Sverige ratificerat FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Genomförandansvaret i många av artiklarna ligger på kommun-, landstings- och regionnivå. Därför är det naturligt att det offentliga tillsammans föregår med gott exempel och verkar för god tillgänglighet i sina respektive verksamheter.

Boken är gratis och rekvireras från www.handisam.se

”Bygg ikapp – för ökad tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning” – Elisabet Svensson (2012)

Bygg ikapp är en handbok och uppslagsbok som är utgiven av Svensk Byggtjänst, avsedd att användas som ett komplement till Boverkets regler för byggnad, BBR. Boken innehåller information om gällande regler och fördjupad kunskap om vad som behövs för att göra miljön tillgänglig och användbar. Läsaren får också exempel på lösningar som uppfyller kraven i reglerna. Boken vänder sig till arkitekter, entreprenörer, planerare och projektörer som önskar en fördjupad kunskap om de behov som olika funktionsnedsättningar medför.

”Funktionshinderspolitik – en introduktion” – Lars Lindberg och Lars Grönvik (2011)

Bok är utgiven av Studentlitteratur och ger en bred introduktion till politikområdet och dess idémässiga grund. En historisk bakgrund ges till hur politiken har utvecklats från segregering till att alltmer handla om mänskliga rättigheter. Olika teorier och modeller om funktionshinder belyses. Även kopplingen mellan funktionshinderspolitiken och den svenska välfärdsmodellen berörs.

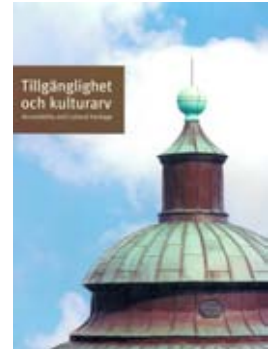
Den internationella utvecklingen och EU har fått allt större betydelse inom funktionshinderspolitiken, inte minst den ökade användningen av diskrimineringslagstiftning. Författarna uppmärksammar särskilt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och hur den togs fram.

Boken vänder sig till studenter inom samhälls- och vårdvetenskapliga utbildningar samt till yrkesverksamma och andra med intresse för funktionshinderspolitik och mänskliga rättigheter.

”Tillgänglighet och kulturarv – Accessibility and Cultural Heritage” – Statens Fastighetsverk (2006, andra upplaga)

I boken redovisas bland annat pilotprojekt på Wrangelska palatset i Stockholm och Läckö slott i Västergötland. Syftet med boken är att inspirera och visa vägar och inte minst att sprida kunskap och medvetenhet hos alla som på olika sätt verkar i eller tar del av våra kulturarvsmiljöer. Boken och medföljande dvd beskriver ett förhållningssätt i arbetet med att göra fysiska miljöer tillgängliga för alla människor. Det handlar oftast om attityder, om att använda både hjärna och hjärta och att samarbeta.

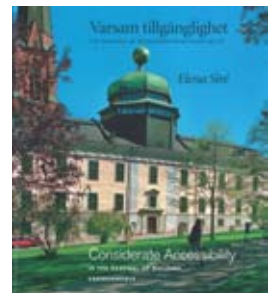
Boken är en sammanställning av artiklar och kan läsas sammanhängande eller avsnitt för avsnitt. Texten är på svenska och engelska och ska föra ut Fastighetsverkets kunskaper och erfarenheter och samtidigt inspirera till vidare arbete. Dvd:n innehåller filmerna ”Kulturarvet ska vara tillgängligt”, ”Läckö slott – ett tillgängligare 1600-tal” och ”Wrangelska palatset – utrymning tillgänglig för alla”. Genom ny teknik ingår även en cd i dvd:n med bokens texter i Daisy-format.

”Varsam tillgänglighet – vid ändring av byggnader och byggd miljö” – Elena Siré (2001)

En idébok som med konkreta exempel visar att varsamhet med historiska byggnadsvärden kan förenas med tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning. Exempelen i boken redovisas både i text och bild och utgör samtidigt en viktig illustration till principer och generella krav. De är dessutom bra som inspiration när lösningar som är anpassade till det enskilda objektet skall utformas.

Principiella frågeställningar och synsätt tas också upp. Avsikten är att ge underlag för diskussion – främst när det gäller process- och samverkansfrågor. Idéboken är avsedd att fungera som en gemensam referensram för alla aktörer som deltar när den byggda miljön planeras, byggs, förändras och förvaltas. Den kompletterar – men ersätter inte – den speciallitteratur som olika aktörer använder i sin yrkesutövning. Boken kan med fördel även användas i utbildningssammanhang.

”Utrymning för alla – Byggnader med kulturvärden” – Elena Siré m.fl. (2006)

Att öka utrymningssäkerhet för personer med funktionsnedsättning är inte ett oöverstigligt problem ens vid förändring av byggnader med högt kulturvärde. Utrymning för alla handlar om viktiga begrepp som tillgänglighet och personsäkerhet. Vid bevarande av arkitektoniskt värdefulla byggnader skall dessutom kulturvärde och varsamhet beaktas. Olika grupper har skilda uppfattningar om vad som är att betrakta som risk. Här presenteras en genomgång av mänskligt beteende vid bränder och andra farliga situationer.

Utrymningsövningar pekar på vilka krav som måste uppfyllas för att personer med funktionsnedsättning ska kunna ta sig ut. Boken innehåller också fallstudier som fungerar både som inspirationskälla och kunskapsgrund. Tekniska råd och anvisningar som gäller byggande, förvaltning, underhåll och tillsyn har bifogats. Boken är utgiven av Svensk Byggtjänst.

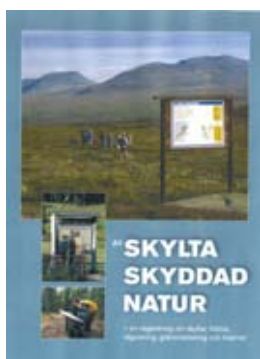
”Ett samhälle för alla” – Lilian Müller (2012)

Boken är utgiven av Svensk Byggtjänst med syftet att inspirera till nya tillgänglighetslösningar samt ett mera strategiskt inriktat tillgänglighetsarbete som sträcker sig över sektors-, bransch-, förvaltnings- och kommungränser. Boken riktar sig till politiker och beslutsfattare, tjänsteman i offentlig förvaltning, fastighetsägare, arkitekter och andra verksamma inom byggbranschen, företagare i små och stora företag, utbildare, liksom övriga som på olika sätt arbetar med tillgänglighetsfrågor.

”Friluftsanordningar – en vägledning för planering och förvaltning” – Naturvårdsverket (2007)

Boken innehåller en kort grundläggande del om tillgänglighet, säkerhet och ansvar, samt utgångspunkter för planering av tillgänglighet, utformning och materialval. Till allra största delen innehåller boken grundläggande ritningar med tillhörande beskrivningar för olika friluftsanordningar.

”Att skylta skyddad natur” – Naturvårdsverket (2003)

Att skylta skyddad natur är en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och internet. Boken ger praktiska råd kring skylttexter, layout, illustrationer, kartor, tekniska frågor med mera. Varje kapitel inleds med Naturvårdsverkets riktlinjer, som anger miniminivå för hur foldrar, skyltar, gränsmarkering och vägvisning alltid bör utformas.

”Lyssna på oss! – Bättre stöd när barn och unga blir delaktiga”

Från projektet Egen växtkraft

En skrift som vänder sig till vuxna som arbetar med barn. Här får du inspiration om hur du kan arbeta för att involvera barn och unga med funktionsnedsättning i beslut som rör dem. Skriften är gratis och rekvireras från www.handisam.se.

Digital information

- På Handisams webbplats finns vägledning om hur man kan arbeta med tillgänglig information, både vad gäller digital och skriftlig information. handisam.se/gor-tillgangligt/Tillganglig-information-och-kommunikation/. Informationen finns också som tryckt material och som checklistor.
- Vägledning för webbutveckling och en vägledning hur myndigheter kan använda sociala medier finns på E-delegationens webbplats www.edelegationen.se.
- I Handisams bok *Riv hindren* (2012) beskrivs hur webbplatser, e-tjänster, film, med mera kan göras tillgängliga. Boken finns även på Handisams hemsida www.handisam.se.
- Tekniktips för naturvägledning finns på Centrum för naturvägledningens (CNV) hemsida. www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/centrum-for-naturvagledning.
- Hur man kan arbeta med tillgängliga webbplatser finns beskrivet på Funka Nu:s hemsida. www.funkanu.se/sv/Design-for-alla/Information-webb-och-IT/Tillgangliga-webbplatser/.
- På Synskadades Riksförbunds webbplats finns fakta och tips på hur information kan göras tillgänglig för personer med nedsatt syn. www.srf.nu/leva-som-synskadad/att-lasa/internet/.
- I Tillgänglighetsdatabasen kan du beskriva din verksamhets fysiska tillgänglighet. www.t-d.se/sv/TD/Om-TD/.
- Exempel på program som kan göra PDF filer tillgängliga finns på www.help.clarosoftwaredownloads.com/help_files/online_help/ClaroRead_V5.7_sv/html/MakingAccessiblePDFs.htm.
- Hur man kan göra PDF-filer tillgängliga beskrivs på www.su.se/polopoly_fs/1.95112.1341579883!/menu/standard/file/Tillg%C3%A4ngliga_Pdf_dokument.pdf.
- Hur man göra länkar och klickbara ytor tillgängliga beskrivs på E-delegationens hemsida. www.webbriktlinjer.se/r/34-gor-lankar-och-klickbara-yt-or-enkla-att-anvanda-for-alla/.
- Hur man kan arbeta med tillgängliga digitala kartor beskrivs av Johan Carlström, Riksantikvarieämbetet. www.k-blogg.se/2011/08/31/tillgangliga-kartor/.

Text och trycksaker

- Råd och tips för ett tillgängligt språk beskrivs på Språkrådets webbplats. www.sprakradet.se.
- Arbete med talböcker, punktskriftsböcker och andra tillgängliga medier beskrivs på Myndigheten för tillgängliga mediers webbplats (tidigare kallad Talboks- och punktskriftsbiblioteket). www.tpb.se.
- Skriften *Text som fler kan läsa* från Synskadades Riksförbund (SRF) finns under fliken ”Informationsmaterial” på förbundets hemsida. www.srfriks.org.

- Centrum för lättläst är en stiftelse som bland annat översätter texter till lättläst svenska. Mer information: www.lattlast.se.
- I Handisams bok *Riv hindren* (2012) beskrivs hur skriftlig information kan göras tillgänglig. Boken finns även på Handisams hemsida www.handisam.se.
- Centrum för naturvägledning har tillsammans med Thomas Öberg tagit fram skriften *Att skriva om natur*.

Skyltar, symboler och taktila kartor och taktila skyltar

- I Riksantikvarieämbetets *Handbok i fornminnesvård* (2006) beskrivs hur man kan arbeta med skyltar och annan information i fornlämningsmiljöer.
- I Riksantikvarieämbetets bok *Skyltar för svenska kulturmiljöer* (1996) beskrivs hur man kan konstruera och utforma skyltar i kulturhistoriska miljöer.
- Landstinget Halland beskriver sin skrift *Användning av taktil karta i Landstinget Halland, bilaga till skyltprogram för Landstinget* (2003) hur man kan arbeta med taktila kartor. www.regionhalland.se/PageFiles/16250/Taktil%20karta%20slutversion.pdf.
- På Handisams webbplats finns faktabladet *Tillgängliga skyltar* som beskriver hur man kan arbeta med tillgängliga skyltar. http://www.handisam.se/Filer/F%c3%b6rdjupningsblad%20Skyltar_2012.pdf.
- På Synskadades riksförbunds (SRF) webbplats finns ett faktablad och information om hur man kan utforma skyltar för personer med nedsatt syn. www.srf.nu/fragor-vi-driver/fysisk-miljo/mer-om-fysisk-miljo/skyltar-och-informationssystem/.
- Punktskriftsnämnden är en statlig nämnd som är en del av Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Nämnden ger ut olika skrifter om punktskrift, bland annat *Punktskriften och dess användning* (2010). På nämndens hemsida hittas information om hur man kan utforma punktskrift, bland annat på skyltar. www.punktskriftsnamnden.se/.
- I Naturvårdsverkets Skyltbutik kan länsstyrelser eller annan av Länsstyrelsen utsedd förvaltare beställa skyltar, symboler, med mera. <http://shop.textalk.se/se/shop.php?id=18729>.
- På Swedish Standards Institutets webbplats finns skriften *Svensk Standard SS 30600:2008 – Grafiska symboler – Publika informationssymboler utifrån konceptet Design för alla*. www.sis.se.
- På www.pictogram.se finns information om symboler.

Framkomlighet och orientering

- I skriften *Hur orienterar personer som är blinda längs ett kontinuerligt ledstråk*. (Ståhl, Agneta och Almén, Mai 2007) finns information om arbete med ledstråk. Vägverket Region Skåne. Publikation 2007:112.
- I skriften *Ljushetskontraster. Studier med personer med synnedsättningar avseende sambandet mellan ljushetskontrast och skiljelinjens bredd* finns bland annat information om kontraster (Ståhl, Agneta, Almén, Mai och Wemme, Maria 2010). Trafikverket. Publikation 2010:118.
- I boken *KULÖR & KONTRAST. Ljushetskontrastens betydelse för personer med synnedsättning* (Newman, Emma 2009) finns information om ljushetskontraster. Svensk Byggtjänst.
- I Boverkets bok *Enklare utan hinder* (2005) beskrivs på sidorna 141–145 ramper i bebyggd miljö.
- I Elisabet Svenssons bok *Bygg ikapp – för ökad tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning* (2012) beskrivs på sidorna 123–125 och 187–189 handtag som också kan användas på bland annat grindar.

Anläggningar och servicebyggnader

- Vilka konstruktionsregler som måste tas hänsyn till vid byggande av fågel- och utsiktstorn kan man läsa på Boverkets hemsida. www.boverket.se.
- Information om fågeltorn och utsiktsplattformar finns i Länsstyrelsen Västra Götalands län *Att bygga besöksanordningar i naturen* (2007). Rapport 2007:48, sidan 16 ff.
- Information om fågeltorn finns i *Checklista för tillgänglighet i natur- och friluftsområden i Skåne* (Version 2008-10-16). Länsstyrelsen i Skåne län med flera, sid 7. www.lansstyrelsen.se/skane.

16 Referenslista

Tryckta källor

Boverket 2005: *Enklare utan hinder*.

Boverket 2010: *Boverkets föreskrifter om ändring i verkets föreskrifter och allmänna råd (2008:8) om tillämpning av europeiska konstruktionsstandarder (eurokoder)*. Boverkets författningssamling BFS 2010:28.

Boverket 2011a: *Boverkets byggregler – föreskrifter och allmänna råd*. BFS 2011:6 BBR 18 med ändringar t.o.m. BFS 2011:26 BBR 19.

Boverket 2011b: *Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillämpning av europeiska konstruktionsstandarder (eurokoder)*. BFS 2011:10 EKS 8.

Boverket 2011c: *Föreskrifter och allmänna råd om avhjälpande av enkelt avhjälpbara hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser*. Boverkets författningssamling BFS 2011:13. HIN 2.

Boverket 2011d: *Föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader*. Boverkets författningssamling BFS 2011:5. ALM 2.

De funktionsnedsattas ekonomiska förhållanden. Departementsserien 2008:78. Socialdepartementet.

Dåderman, Tove 2012: *Tillgängliggörande av fornlämningar*. Kandidatexamensarbete vid LTJ-fakulteten, SLU.

En samlad naturvårdspolitik. Regeringens skrivelse 2001/02:173. Miljödepartementet.

En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016. Regeringens Promemoria S2012.028. Socialdepartementet.

Framtidens friluftsliv. Regeringens proposition 2009/10:238. Miljödepartementet.

Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken. Regeringens proposition 1999/2000:79. Socialdepartementet.

Förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. Svensk Författningssamling SFS 2001:526. Socialdepartementet.

Handisam 2012: *Riv Hindren – riktlinjer för tillgänglighet*.

Hjälpmedelsinstitutet 2006: *Hjälpmedelsverksamheten 2006*.

Hjälpmedelsinstitutet 2009: *Statistik om hjälpmedel – en översikt av nationella undersökningar*.

Håbo kommun 2012: *Resultat från undersökningen i projektet Natur för alla i Håbo*. Aktbeteckning MTN2010/65 nr 2012.1047.

Hållbart skydd av naturområden. Regeringens Proposition 2008/09:214. Miljödepartementet.

Johansson, Per-Anders och Berner, Annika (red) 2006: *Tillgänglighet och kulturarv*. Statens Fastighetsverk.

Kajala, L., Almik, A., Dahl, R., Dikšait, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F. Søndergaard, Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O. I. och Wallsten, P. 2007: *Besökarundersökningar i naturområden – en vägledning baserad på erfarenheter från de nordiska och baltiska länderna*. TemaNord 2007:601.

Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Departementsserie DS 2008:23. Socialdepartementet.

Kvarnström, Lennart 1977: *Trappor: en sammanställning av delrapporter rörande trappor och trappgående*. Statens råd för byggnadsforskning.

Lundell, Ylva 2005: *Tillgång till naturen för människor med funktionshinder*. Rapport 2 – 2005. Skogsstyrelsen.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2006: *Tillgänglig kulturmiljö. Förslag till en modell och metod*. Rapport 2006:51.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2009: *Tillgänglighet till naturreservat för personer med funktionsnedsättning. Riktlinjer och standard för fysisk tillgänglighet*. Rapport 2009:81.

Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Regeringens proposition 2008/09:28. Socialdepartementet.

Mål för friluftspolitiken. Regeringens skrivelse 2012/13:51.

Naturvårdsverket 2002: *Skötselplan Fulufjällets Nationalpark*.

Naturvårdsverket 2003. *Att skylta skyddad natur – en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och Internet*.

Naturvårdsverket 2005: *Planering och förvaltning för friluftsliv – en forskningsöversikt*. Rapport 5468.

Naturvårdsverket 2006: *Åtgärdsprogram för bevarande av rödlistade fjälltaggsvampar*. Rapport 5609.

Naturvårdsverket 2007a: *Friluftsanordningar – en vägledning för planering och förvaltning*.

Naturvårdsverket 2007b: *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*. Rapport 5633.

- Naturvårdsverket 2009: *Genomförande av investeringar på Naturvårdsverkets fastigheter, komplettering av vägledning för förvaltning av Naturvårdsverkets fastigheter*. Rapport 5790.
- Naturvårdsverket 2010: *Uppföljning av skyddade områden i Sverige – riktlinjer för uppföljning av friluftsliv, naturtyper och arter på områdesnivå*. Rapport 6379.
- Naturvårdsverket 2011: *Manual för uppföljning av friluftsliv i skyddade områden*.
- Naturvårdsverket 2012a: *Biotopskyddsområden – Vägledning om tillämpningen av 7 kapitlet 11 § miljöbalken*. Handbok 2012:1.
- Naturvårdsverket 2012b: *Sveriges Nationalparker. Basmanual 3.0. En gemensam identitet för Sveriges Nationalparker*. Version 3.0. 2012-04.
- Riksantikvarieämbetet 1996: *Skyltar för svenska kulturmiljöer*.
- Riksantikvarieämbetet 2006: *Handbok i Fornminnesvård*.
- Rosengren, Mats och Franzén, Kenneth 2007: *Att bygga besöksanläggningar i naturen*. Länsstyrelsen Västra Götalands Län. Rapport 2007:48.
- Siré, Elena 2001: *Varsam tillgänglighet vid ändring av byggnader och byggd miljö*. Svensk Byggtjänst.
- Socialstyrelsen 2009: *Miljöhälsorapport 2009*.
- Skärgårdsstiftelsen: *Skärgård för alla – Information om resor och besöksmål för dig som är rörelsehindrad*.
- Statens Folkhälsoinstitut 2009: *Grönområden för alla – en vägledning för bedömning av närhet och attraktivitet för bättre hälsa*.
- Svensson, Elisabet 2012: *Bygg ikapp. För ökad tillgänglighet och användbarhet för personer med funktionsnedsättning*. Utgåva 5. Svensk Byggtjänst.
- Tid för kultur*. Regeringens proposition 2009/10:3. Kulturdepartementet.
- Westling, Björn (red.) 2001: *Punktskriftens termer*. Punktskriftsnämnden, Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB).
- Westling, Björn (red.) 2004: *Punktskriften och dess användning*. Punktskriftsnämnden, Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB).
- Vägverket 2008: *Exempelkatalog för Enkelt avhjälpna hinder – utformning av statens allmänna vägar med hänsyn till HIN 1*. Publikation 2008:18.
- Öberg, Thomas 2011: *Att skriva om natur – Konsten att göra bättre texter för skyltar, trycksaker och webb*. Centrum för naturvägledning (CNV).

Standarder

Swedish Standards Institute (SIS) 2008: *Grafiska symboler – Publika informationssymboler för ökad tillgänglighet utifrån konceptet Design för alla*. Svensk standard 30600:2008. <http://www.sis.se/terminologi-och-dokumentation/grafiska-symboler/allmänt/ss-306002008>. Hämtad 2013-03-12.

World Wide Web Consortium (W3C) 2008: *Web Content Accessibility Guidelines*. <http://www.w3.org/TR/2008/REC-WCAG20-20081211/>. Hämtad 2013-03-12.

World Wide Web Consortium (W3C) 2012: *Web Content Accessibility Guidelines, Riktlinjer för tillgängligt webbinnehåll, Officiell svensk översättning*. <http://www.w3.org/Translations/WCAG20-sv/WCAG20-sv-20121023/>. Funka Nu AB. Hämtad 2013-03-12.

Internet

www.alltomallergi.se

www.designforall.org

www.edelegationen.se

www.fhi.se

www.handisam.se

www.hi.se

www.ncscolour.com/sv/

www.pictogram.se

www.scb.se

www.svensktillganglighet.se

www.vardigentre.se

Centrum för lättläst 2012: *Lättläst – vad är det?* <http://www.lattlast.se/om-oss/lattlast---vad-ar-det> Hämtad 2013-03-12.

Centrum för lättläst 2012: *Vanliga frågor om lättläst*. <http://www.lattlast.se/om-oss/vanliga-fragor-om-lattlast> Hämtad 2013-03-12.

Centrum för naturvägledning (CNV) 2012: *Ny teknik för naturvägledning. Naturvägledaren 1 2012*. <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/centrum-for-naturvagledning/publikationer/nyhetsbrev/> Hämtad 2013-03-12.

E-delegationen 2012: *Vägledning för webbutveckling*. <http://www.webbriktlinjer.se/vagledning/principer/tillganglig/> Hämtad 2013-03-12.

Europeisk kod för idéburna organisationers medverkan i beslutsprocessen. http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Swedish_final.pdf. Hämtad 2013-03-12.

Handisam 2012: Tillgänglighetskonsulter. <http://handisam.se/gor-tillgangligt/Tillganglighetkonsulter/> Hämtad 2013-03-12.

Handisam 2012a: Tillgängliga skyltar. Fördjupningsblad. http://www.handisam.se/Filer/F%c3%b6rdjupningsblad%20Skyltar_2012.pdf. Hämtad 2013-03-12.

Hjälpmedelinstitutet 2013: Statistik. www.hi.se/statistik. Hämtad 2013-03-12.

Landstinget Halland 2003: Användning av taktil karta i Landstinget Halland. Bilaga till skyltprogram för Landstinget. <http://www.regionhalland.se/PageFiles/16250/Taktil%20karta%20slutversion.pdf>. Hämtad 2013-03-12.

Lix räknare (Läsbarhetsindex). <http://lix.se/>. Hämtad 2013-03-12.

Naturvårdsverket 2013: Nationalparker, Varumärkesarbete. <http://naturvardsverket.se/sv/Stod-i-miljoarbetet/Vagledning-amnesvis/Skyddade-omraden/Sveriges-nationalparker-varumarkesarbete/>. Hämtad 2013-03-12.

Naturvårdsverket 2013: Naturvårdsverkets skyltbutik. <http://shop.textalk.se/se/shop.php?id=18729>. Hämtad 2013-03-12.

Regeringen 2012: Digital agenda för Sverige – mål och inriktning. <http://www.regeringen.se/sb/d/14375/a/177038>. Hämtad 2013-03-12.

Språkrådet 2013: Hur skriver man klarspråk? www.sprakradet.se/2066. Hämtad 2013-03-12.

Synskadades Riksförbund 2011: Text som fler kan läsa– tips om typografi och layout. <http://www.srf.nu/Global/Infomaterial/SRF%20informerar/Text%20som%20fler%20kan%20l%c3%a4sa.pdf>. Hämtad 2013-03-12.

Synskadades Riksförbund 2012: Ledstråk. <http://www.srf.nu/fragor-vi-driver/fysisk-miljo/mer-om-fysisk-miljo/ledstrak/>. Hämtad 2013-03-12.

17 Kontakter

Utöver de länkar och hänvisningar som finns på andra ställen i handboken finns här ytterligare ett litet urval kontakter till några aktörer inom funktionshindersområdet.

Handisam – Myndigheten för handikappolitisk samordning, www.handisam.se

Här finns information om funktionshinderspolitiken, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, riktlinjer, checklistor, kontaktuppgifter till tillgänglighetskonsulter med mera.

Handikappförbunden, hso.se

Handikappförbunden är den större av paraplyorganisationerna inom funktionshindersrörelsen och består av en rad rikstäckande funktionshindersförbund. Uppdraget är att vara en enad röst mot regering, riksdag och centrala myndigheter. Det finns också samarbetsorganisationer för funktionshindersföreningar i län och kommuner. Dessa är fristående från Handikappförbunden, men samarbetet är tätt. Via riksorganisationen går det att få uppgift och regionala och lokala föreningar.

Lika Unika, likaunika.org

Federationen Lika Unika är den mindre av de två paraplyorganisationerna inom funktionshindersrörelsen på riksplanet. De förbund som finns ingår i Lika Unika har framförallt koppling till nedsättningar av syn, hörsel- och rörelse.

Nätverket Unga För Tillgänglighet, enstarktrost.se/nuft

NUFT är ett nätverk för ungdomsorganisationer för personer med funktionsnedsättning. Idag fungerar NUFT bland annat som en arena för informations-spridning och som en intressepolitisk påverkansaktör. NUFT samordnar även representationsplatser i olika projekt och delegationer.

Branschföreningen Svensk Tillgänglighet, svensktillganglighet.se

Här finns bland annat en förteckning över tillgänglighetskonsulter inom olika områden.

Tolkcentralerna, www.tolkcentralen.se

Tolkcentralerna är landstingens tolktjänst. Via den nationella når man den regionala tolkcentralen. Här får man veta vilka förutsättningar som gäller och hur man kan göra om man vill använda tolk. Inom verksamheten finns teckenspråkstolkar, dövblindtolkar samt vuxendövtolkar med kompetens i olika tolkmetoder.

Tillgängliga natur- och kulturområden

RAPPORT 6562

NATURVÅRDSVERKET
ISBN 978-91-620-6562-1
ISSN 0282-7298

En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer

Skyddade natur- och kulturmiljöer är en värdefull del av det svenska landskapet och är en resurs för samhället. Det finns en tydlig politisk ambition att skyddade områden ska vara tillgängliga och komma allmänheten till del, även personer med funktionsnedsättning. De senaste åren har mycket gjorts för att förbättra tillgängligheten i skyddade natur- och kulturmiljöer.

Men fortfarande kan mer göras. Handboken underlättar arbetet för ökad tillgänglighet i skyddade områden. Här finns bland annat en modell för stegvisa insatser med sikte på ökad tillgänglighet. I bokens andra del ges konkreta tips och råd för genomförande av åtgärder för tillgängliga anläggningar.

Handboken fokuserar på natur- och kulturlandskapet i skyddade områden. Metoder och avvägningar kan dock till stor del användas även utanför skyddade områden, till exempel i friluftslivsområden och tätortsnära grönområden.

